TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VII. DİZİ — Sa. 77

VASFİ ŞENSÖZEN
Maliye Bakanlığı Hukuk Danışmanlığından Emekli

OSMANOĞULLARI'NIN VARLIKLARI VE II. ABDÜLHAMİD'İN EMLAKİ

Metin dışında 2 resim vardır

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1982

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Son yıllarda siyasi şahsiyeti, şahsi zekâ ve kabiliyeti üzerinde çok söz söylenen, yazılar ve eserler yazılan ve hatta birkaç parça hatıratı neşredilen II. Abdülhamid'in bütün bu yayınlarda hiç temas edilmeyen tarafı, emlak edinme ve özel gelir sağlama yolundaki aşırı gayret ve ihtiraslarıdır. Kayden kendi üzerine geçirttiği arazi ve emlak ile imtiyazlardan ve tesis ettiği çiftliklerle bunları idare eden Hazinei Hassa'dan hemen hiç bahsedilmemektedir.

Zaman geçtikçe bu cihetlere ilişkin resmi ve hususi bilgilerle belgelerden uzaklaşılmakta olması, resmi dosyaların umuma açık bulunmaması ve nihayet yazı ve dil devrimlerinin eskilere ait incelemeleri güçleştirmesi sebepleriyle saltanat devrinin bu dikkate değer safhası karanlıkta kalmaya mahkûm gibi görünmektedir. Oysa, Abdülhamid emlaki meselesi Osmanlı idaresinin son devresine özel bir renk katan ve Cumhuriyet devrini de bir süre meşgul eden büyük bir hadiseler silsilesi olduğundan bunun her yönüyle aydınlığa kavuşması yakın tarihimiz için faydalı olacaktır.

Yirmi yıl süre ile müşavir olarak bulunduğumuz Maliye Bakanlığı'ndaki görevimiz sırasında esaslı iştigallerden biri olarak padişah mallarının hazineye intikalinden ve diğer hanedan mensuplarının malları üzerinde uygulanan tasfiye hükümlerinden doğan dava ve ihtilaflar hakkındaki çalışmalarımız bizi tarih sahnelerinde dolaşmaya da sevk etmiştir. Ölmüş padişah mallarının bir kanunla devlet hazinesine geçip geçemeyeceği bahsinde mahkemeler ve Yargıtay kararlarıyla Büyük Millet Meclisi anlayışı arasında çelişkiler baş gösterirken onların mülk edinme şekil ve şartları üzerinde de durulmak lüzumu hissedilerek bu arada birçok gerçeklerin bir araya getirilmesi zorunlu olmuştur. Şahsen de yaşadığımız o devre ait hatıralarımız, müşahede ve bilgilerimiz de elde edilen gerçeklerin değerlendirilmesine yardımcı olmuştur.

İşte bu küçük eserde önce Osmanoğullarının mal ve varlık sahibi olmaları şekillerine göz atıldıktan sonra Abdülhamid'in o günkü Osmanlı ülkesi içinde kendisi için yarattığı bir çeşit derebeylik idaresi

niteliğindeki feodal sistem hakkında yeterli bilgi verilmiş, ayrıca, zamanın tanınmış yazarlarının bu konudaki yazılarından iktibaslar yapılarak düşünce ve görüş ciheti kuvvetlendirilmiş ve kısmen de belgelenmiştir.

Bir görev duygusuyla ortaya koyduğum bu esercik tarihin bir noktasını aydınlatabilirse kendimi mutlu sayacağım.

VASFİ ŞENSÖZEN

OSMANOĞULLARININ VARLIKLARI

Eski ve yeni:

Altı yüz yıllık saltanat devirleri olan Osmanoğullarının varlıklarıyla birlikte asıl inceleme konusu olarak aldığımız II. Abdülhamid'in emlak edinme ve gelir sağlama işleri, kendisinden önceki padişahların tutumundan çok ayrı niteliktedir. Birçok yollardan eleştirilmeye uğramış kanunsuzluklar, gayri meşru faaliyet ve ihtiraslar halindeki bu olağanüstü çabaların eski usul ve esaslardan nasıl ayrılıp türlü yanlış yollara düşmüş olduğunu görüp mukayese fikirleri edinebilmek için eskilerin de kısaca gözden geçirilmesi faydalı olacaktır.

Eskilerde de saray gelirlerinin müsadere gibi hareketlerle çoğaltılması, masraflarda da israf ve sefahat yollarına düşülmesi gibi gayri tabii haller görülmekte ise de başlangıçta kurulan bazı esaslara hiç dokunulmamış, mevcut arazi rejimi dahilinde saray gelirine ayrılan kısımlar Tanzimat devrine kadar hüviyetlerini korumuş, Tanzimat'tan Abdülhamid'e kadar sürdürülen istihale ve intikal safhalarında da padişahların mülk edinme gibi teşebbüsleri görülmemiştir. Aksine olarak, örneğin, Abdülmecit şahsen edindiği bir çiftliği[1] bile kendi adına kaydettirmekten çekinmiş, Abdülaziz bazı yakınlarının telkiniyle emlak edinmeyi düşünmüşse de para biriktirmekten ileriye gidememiş, V. Murat ise israf ve sefahatle zaten borca boğulmuş olduğundan böyle bir şeyi hatırından bile geçirmemiştir. Saltanatı da zaten üç aydan fazla sürmemiştir.

Abdülmecit'in saray ve hanedan geliri için vaktiyle ayrılmış olan emlaki şahane'yi, Maliye Hazinesi'nden kendisine bağlanan tahsisat karşılığında hazineye devrettiği de tarihi bir vakıadır. Fakat, Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla her şey değişmiş, o ana kadar riayet olunagelen bütün esaslar altüst olmuş, babasının Maliye Hazinesi'ne devrettiği emlaki şahane geri alınmış, emlaki hakaniyye denilen mahdut bir kısım gayri menkuller müstesna olmak üzere bütün emlaki şahane Abdülhamid'in şahsı adına tapulanmış ve bunları idare için yeniden teşkilatlandırılan Hazinei Hassa'nın da gayretiyle geniş bir emlak edinme faaliyeti alıp yürümüştür.

[1] Suriye'deki Rêsülayn Çiftliği.

Anadolu ve Rumeli'de kurulan padişah çiftlikleri (çiftlikâtı hümayun) sayısının yüz elliye vardığı, bu faaliyetin Suriye, Irak ve hatta Afrika'da Bingazi'ye kadar yayıldığı ve bu varlıklara maden işletme imtiyazları ve vapur işletmeleri gibi gelir kaynaklarının katıldığı göz önüne alınırsa Abdülhamid devrinin bu hususta eskilerden ne kadar ayrı bir hüviyet aldığı anlaşılmış olur.

Eskiler nasıl edinirlerdi?

Fetih ve istilalar sırasında ele geçen sahipsiz topraklarda ve sahipli toprakların da resmi gelirleri üzerinde padişahlar kendi şahısları, soyları ve makamları için şu çeşit haklar tesis ederlerdi :

1 — Resmi geliri saltanat makamına tahsis edilen (havassı hümayun) padişah hasları.

2 — Padişahların kendi hanedanları için ayrılan (emlaki şahane) padişah soyu mülkleri.

3 — Saltanat makamı için ayrılan (emlaki hakaniyye) padişahlık mülkleri.

Bu mal çeşitlerinin niteliklerini kavrayabilmek için ilk zamanlarda kabul edilen arazi rejiminin esaslarını bilmeye ihtiyaç vardır.

Arazi rejimi:

Savaşlarda kazanılan arazinin rakabesi, yani çıplak mülkiyeti devlet hazinesinin ve üzerinde çalışan çiftçiler oraların sürekli kiracıları sayılmak[2] esasına göre tahrir ve tespitler yapılarak her köyün veya birkaç köy topluluğunun getirebileceği öşür[3] miktarlarına göre tımar, zeamet ve has kısımlarına ayrılır; yirmi bin akçelik geliri olanlar tımar, yüz bin akçelikler zeamet ve daha yüksek gelir getirebilecek sahalar has itibar olunurdu. Tımarlar sipahilere, zeametler zaimlere ve haslar da sancakbeyi, beylerbeyi, şehzade ve vezir gibi emir ve kumanda sahiplerine verilir, tımarlılar her üç bin akçe için,

[2] Bu arazi rejimi Osmanlıların ve ondan önceki Selçukluların icadı değildir. Hatta İslam Arap orduları Suriye ve Irak'a girdikleri zaman birinde Rumca ve diğerinde Farsça olarak haraç divanı kayıtları bulmuşlardır ki bu sistem Suriye'nin Roma idaresinde olduğu zamandan kalma ve Kuzey Arap memleketlerince de benimsenmiş bulunmaktadır. Abbasi Halifeliğinin son devirlerinde Anadolu'ya yayılan Selçuklular tarafından devam ettirilen bu rejim Osmanlılara da aynen intikal etmiştir.

[3] Öşür; onda bir demektir ki çoğul olarak âşar da denilir. Toprak mahsulünden ayniyat olarak alınırdı.

zeamet ve has sahipleri her beş bin akçe için savaşa hazır birer süvari askeri bulundururlar, bunların gerek barış ve gerek savaş zamanlarında iaşe ve teçhizatlarını sağlarlardı. Sipahi ve zaimler sancakbeylerinin ve sancakbeyleri de beylerbeyilerin kumandasında olarak savaşa katılırlardı ki ordunun sağ ve sol kanatlarını bunlar teşkil eder, savaş Rumeli tarafında ise Rumeli askeri sağda ve Anadolu tarafında ise Anadolu askeri sağda bulunurlardı. İşte bu arazi taksimatında önemli bazı haslar padişahlık makamı için ayrılarak bunlara havassı hümayun denilir ve savaşlarda padişahın hassa askeri olarak merkez piyade kuvvetini teşkil eden ve daima merkezdeki kışlalarında oturan yeniçerilerin masrafı karşılığı sayılarak hazinece iaşe edilirdi. Bu tımar, zeamet ve has kuruluşlarına dirlik denilir, toprağın resmi geliri için devleti temsil ettiklerinden dirlik sahiplerine sahibi arz unvanı verilirdi. Sipahi ve zaimler barış zamanlarında mahallerinde oturur, has sahipleri de mahallerinde voyvoda adı verilen birer idareci bulundururlardı. Kullanma hakkının devri anlamında olarak ferağ denilen tarla satışının sahibi arz huzurunda ve onun izniyle olması zorunlu idi. Toprağı iyi işleyebileceğine inanılmayan kimseye satış yapılmasına izin verilmezdi. Yeteri kadar öşür alınabilmesi için iyi mahsul çıkarabilecek olanların tarla sahibi olması istenirdi. İki yıl ekilip biçilmeyen tarla çiftçiden geri alınırdı. Çiftçilere sipahi senedi verilir, el değiştikçe bu senetlere meşruhat verilerek yeni mutasarrıflara teslim edilirdi. Bu tarım topraklarında mülkiyet veçhile vasiyet, şüf'a ve miras gibi hükümler yürümez, mirasçılardan yalnız sınırlı bir kısım için intikal hakkı tanınırdı. Dirlik sahiplerinin ölümünde savaşa yetenekli oğlu varsa dirlik ona verilir ve öyle bir evlat bırakmamışsa devletçe başka birisine tevcih edilirdi. Bu dirlik sahiplerinin hallerini göz önünde bulundurmak ve dirlik münhal oldukça münasibini inha etmek görevi ile sancak merkezinde alaybeyi adı verilen birer yüksek amir bulunurdu. Bunlar sancak beyinin geri kumandanı gibi idi. Tımarlı denilen bu eyalet askerinin sayısı, kayıtlara göre, yüz kırk bin olmak lazım gelirse de dirlik sahipleri devlete olan bağlılık derecesini göstermek ve kendisine kapısı mükemmel dedirtmek için mecburi miktardan daha fazla askerle savaşa katılmayı bir şeref saydıklarından bu süvari eyalet askerleri sayısının yüz yetmiş bine vardığı zamanlar olmuştu. Bu, devlete hiçbir masraf yüklemeden elde bulunan bir ordu demekti. Tanzimat devrine kadar mecburi askerlik olmadığından dirlik sahipleri kendi

askerlerini bu işi kendine sanat ve meslek olarak geçim kaynağı sayan gönüllü kişilerden alırlardı. Bunlar günün şartlarına göre savaşa hazır olmak için sürekli talim halinde bulunurlardı.[4]

Emlaki şahane:

Padişahların kendi soyları için edindikleri mülkler vardı ki, bunlar tarım topraklarının dışında arsa niteliğinde veya bina halinde olur, bunlara emlaki hümayun da denilirdi. 1290 (1874) tarihine kadar araziden gayri olan mülkler tapu usulüne tabi olmayıp mabeyn senedi, Şer'iye Mahkemeleri hüccetleri gibi belgelerle tedavül ve tasarruf olunageldiğinden bunlar önceleri tapusuz kullanılırdı. Bunlar Bursa ve Edirne'de az bir miktar gösterirken İstanbul'un fethinden sonra genişlemiştir. Bunlardan konak ve yalı gibi ikametgâhlar saltanat soyundan olanlara tapulu veya tapusuz olarak tahsis olunagelmekte idi. Tapulu olanlar ölüm halinde mirasçılara geçerdi; ama onlar bu malları ancak kullanabilirler, fakat satamazlardı. Mirasçısız ölüm halinde ise Maliye Hazinesi'ne değil, hanedan hazinesine, yani Hazinei Hassa'ya kalırdı. Bunlar için şehzade ve sultanlara verilen senetlere senedi ihtiram denilirdi.[5] Tapusuz tahsisler ise bir irade ile her zaman geri alınabilirdi.

Emlaki hakaniyye:

Emlaki şahane'den ayrı olarak bir takım mallar vardı ki, bunlar saltanat makamının ayrılmaz ve dokunulmaz varlıkları halinde idi. İkinci Meşrutiyet'ten sonra Hazinei Hassa malları Maliye Hazinesi'ne devredilirken makama bağlı olarak bırakılan ve emlaki hakaniyye denilen bu mülkler şunlardı :

Dersaadet ve biladı selasede (İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp' te) bulunan arsa, dükkân, hane ve bostan, bahçe gibi emlaki kadime.

Fenerbahçe ve tevabii ile Tokat çiftlikâtı hümayunu ve Alemdağındaki Esenli çiftliği hümayunu ve tevabii.

[4] Netayicülvukuat –Mustafa Nuri Paşa. Ahkâm-ül-arazî– Ömer Hilmi Efendi. Ahkâm-i mer'iyye –Şeyhülislam Arif Hikmet Bey derlemesi (İradeli). Ebüssuut Efendi fetvaları. Telhîs-i ahkâm-ı arazî– H. Cemalettin, Ali Haydar ve Hüseyin Hüsnü Efendilerle Halis Eşref ve Atıf Beylerin arazi kanunnamesi şerhleri. Ve, umumiyetle vakanüvis tarihleri ve hususi tarihler.

[5] Vahidettin zamanındaki 7 Şubat 1338 (1919) tarihli Hanedan Kararnamesinin 44 üncü maddesinde de bu cihet bu şekilde ifade olunmuştur. Kararnamede ikamete tahsis edilen yerler için senet verilmesi de yasaklanmıştır.

Balmumcu, Ayasağa, İzzetpaşa, Silahtarağa çiftlikâtı hümayunu.

Ayamama ve Alemberdos, Ali Bey, Yarımbergos, Tahtakale, Filyos çiftlikleriyle tevabii.

İzmit çiftliği hümayunu.

Mihaliç çiftliği hümayunu ile Bursa harir (ipek) fabrikası ve Cebeli Keşiş'teki (Uludağ'daki) yaylalar.

Suriye'de Resülayn çiftliği.

Hereke fabrikai hümayunu.

Kâğıthane ve civarında bulunan çayırlar.

Veli Efendi ve civarında bulunan çayırlar.

Safra'da Uzunköprü çayırı.

Çatalca'da Dolap ve Levha çayırları ile tevabii.

Kuşdili çayırı.

Uzun çayır.

Beykoz çayırı.

Bunların hiçbir suretle elden çıkarılmamasına eskiden beri dikkat ve itina olunduğu gibi 29 Mart 1328 (1912) tarih ve 172 sayılı nizamname ile de[6] emlaki kadimei hakaniyyeden olan mebani (binalar) ve arazi ve sairenin hiçbiri devlet ve memleketçe bir lüzum ve ihtiyaç görülmedikçe yahut hali üzere durmasından Hazinei Hassa'ca hakkıyla istifade olunmadığı tahakkuk etmedikçe elden çıkarılamayacağı ve öyle bir lüzum halinde önce padişahtan izin alındıktan sonra kurulacak bir komisyonca kıymeti takdir edilip alınacak irade ile satılabileceği ve satış bedeliyle de yine emlaki hakaniyye arasına girecek bir mülk alınacağı takarrür ettirilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen –Vahidettin zamanındaki– hanedan kararnamesinin 42 nci maddesinde emval ve emlaki hakaniyye şöyle tarif edilmiştir:

(Hanedanı saltanatın emlak ve emvali evvela selatini izam hazaratma halefen an halef intikal etmiş olan saray ve kasrı hümayunlar ve müştemilatı bilcümle emlak ve araziden, saniyen hazinei hümayun ile kütüphanei hümayunlar muhteviyatiyle saraylarda bulunan tarihi ve kıymetdar eşya ve evâni ve sofra takımları ve tablolar ve sair âsarı nefiseden, salisen sarayların ihtiyacatına ve temini ihtişamına hadim mefruşat ve saireden, rabian sarayı hümayunlara ait bilcümle vesaiti nakliye ile ıstablı âmirede bulunan hayvanat ve

[6] II. Tertip Düstur C. 4 s. 452.

sair levazımat, matabihi âmire ve debboylar muhteviyatından ibarettir ki bunlara emlak ve emvali hakaniyye ıtlak olunur).

Topkapı Sarayı'nın muhafazasına ait bulunan 5 Eylül 1332 (1916) tarihli nizamnamenin birinci maddesiyle tarif ve tahdit edilmiş olan saray ve müştemilat ve teferruatının ve sur dahilindeki arazi ve mebani ve sairenin Hazinei Hassa'ya ait olduğu mezkûr nizamnamenin 5 inci maddesinde tasrih edilmiştir.[7]

Hazineler:

Osmanlı teşkilatında hazine anlayışının olgunlaşarak maliye idaresi haline gelmesi yüzyılları kaplayan çok karışık tatbikat devrelerinden sonraya aittir. Fatih zamanına kadar olan hazine teşkilatı hakkında hemen hiçbir bilgi yoktur. İç ve dış olmak üzere kurulan hazine teşkilatı ondan sonra kendini göstermiş bulunuyor. Bu iç ve dış hazinelere aynı anlamlarda olmak üzere enderun ve birun hazineleri deniliyordu.

Hazinei birun denilen dış veya taşra hazinesi; o devirlerdeki Maliye Hazinesi demek oluyordu. Muhafazası bir hazinedarbaşının emrindeki teşkilatla sağlanır ve idaresi de defterdar ve daha sonraları başdefterdar tarafından yürütülürdü. Bütün tahsilat orada toplanır ve oradan sarf olunurdu. Sarayın Şevkıye dairesinde çalışan bu hazine ancak Sultan Mecit devrinde Babı Hümayun üzerindeki –sonradan yanan– dairede Maliye Nezareti haline gelmiş, Abdürrahman Nafiz Efendi, paşalık tevcihiyle ilk Maliye Nazırı olarak tayin edilmiştir.

Ordu sefere gittikçe onun da seyyar bir ordu hazinesi olur ve idaresi ordu defterine ait bulunurdu. Yine ordu seferde iken askerin maaş devresi gelince merkezden lüzumlu meblağ sevk edilir, ona da mevacip hazinesi denilirdi.

1792'de yapılan bahriye ıslahatı ve bazı harp gemilerinin inşası münasebetiyle yirmi bin keselik[8] olarak artan masrafı karşılamak üzere bir iradı cedit hazinesi kurulmuş, buna gelir kaynağı olarak derya zeamet ve tımarlarının mukataaları: pamuk, enfiye, afyon üzerine konulan tekel hasılatı ve kumbaracı tımarları ayrılmıştı. Yine bazı gelir ve giderleri idare etmek üzere mukataa hazinesi kurulduğu gibi yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra teşkil edilen

[7] II. Tertip Düstur C. 8 s. 1295.
[8] Bir kese akçe beş yüz kuruştur.

asakiri mansure masrafları için de mansure hazinesi kurulmuş ve buna gelir sağlamak için ihtisap rüsumu ihdas edilmiştir.

İç hazine, padişahın eli ve emri altındaki paraların bulunduğu özel hazine demek olmakla beraber saray içinde ayrı iki kısımdan mürekkep bir enderun hazinesi vardı. Bunlar iç enderun ve dış enderun olarak iki bölümdü. İç enderun hazinesi, kubbeli dört geniş salondan mürekkep olup, burada muhtelif cins paralarla birlikte mücevherli altın ve gümüş kaplar, elmas ve diğer kıymetli taşlar ve onlarla süslü eşyalar, kürkler ve şallar, halılar, kıymetli elbiselik kumaşlar, mücevherli eyer takımları, kıymetli taşlı yüzükler, elmaslı ve altın düğmeli seraser kaplı kapaniçeler[9] ve sair eşya bulunurdu. Bu eşya yıllar geçtikçe çoğalıyordu. Her padişahın bir resmi ile bir de elbisesi burada saklanmakta idi. Bu hazineyi hazine koğuşunda bulunan ve sayıları zamana göre 60 ile 157 arasında değişen ve hazineliler denilen iç oğlanları muhafaza ederlerdi. Hazine ayda bir kontrol edilir, herhangi bir şeyin kaybolup olmadığı dikkatle incelenirdi. Eskimiş ve lüzumsuz görünen eşya da zaman zaman artırma ile satılır, satış kayıtları padişaha arzedilirdi. Padişahlar tahta çıktıklarının on beşinci günü ilk kontrolü kendileri yaparlardı. Bu kontrol ve ziyaretlerinde mühür ve anahtarı padişah kendi kullanırdı. Hazineye yalnız girilmez, eşyaya sebepsiz el sürülmez, eller cebe götürülmezdi. Padişahlar dahi hazineye kalabalık bir maiyetle girerler, içeride hiçbir zaman yalnız kalmazlardı.

Hilat hazinesi denilen taşra enderun hazinesi saraya iş yapan sanat sahiplerinin bağlı olduğu hazine idi. Bu sanatkârlar; terzi, kürkçü, kuyumcu, nakkaş, kılıççı, sorguççu gibi kimselerdi ve sayıları iki bini bulurdu.

Bütün bu hizmetliler hazinedarbaşının sevk ve idaresi altında idi. Bunlardan başka yine hazinedarbaşının idaresinde diğer bir taşra hazinesi olarak muhallefat, yani ölen saray mensuplarına ait para ve eşyanın muhafaza edildiği babı hümayun hazinesi vardı.

Haremi hümayunun da bir hazinesi ve onun da bir kadın olan hazinedarı vardı.

Cep harçlığı adı verilen paraların bulunduğu sandık, hazreti şehriyari kâtibi unvanını alan yüksek bir memur tarafından idare edilirdi.

[9] Seraser, altın tellerle işlenmiş kumaş. Kapaniçe, kolsuz giysi.

İç enderun hazinesiyle padişaha ait iç hazinenin amir ve sorumlusu hazine kethüdası idi. Enderun hazinesinin anahtarı baş efendi unvanını taşıyan hazine başkâtibinde olmakla beraber kapıya basılan mühür kethüdada bulunurdu. Bu; Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan dönüşte kullandığı, kırmızı akikten yapılma ve üzerinde Sultan Selim Şah yazılı mühürdü. Sultan Selim: "Benim altınla doldurduğum hazineyi bundan sonra gelenlerden her kim bakırla doldurursa hazine onun mührüyle mühürlensin. Öyle olmazsa benim mührümle mühürlenmekte devam olunsun" demiş ve bu vasiyete son zamanlara kadar riayet olunmuştur.

Gerçekten de Yavuz Selim, Mısır seferinden dönüşte eyalet askerleriyle yeniçeri ve sipahilere verdiği bahşiş ve yardımlardan ayrı olarak bin deve yükü altın ve gümüşten mürekkep bir ganimetle gelmiş ve bunları hazineye yerleştirmişti. Enderun hazinesine yalnız altınlar konulmuş, gümüş eşyalar bodrum hazinesi ve ifraz hazinesi adı verilen kısımlara yerleştirilmişti. 1718'de Nemçelilerle savaşa girişilirken masraf için bu bodrum hazinesinden 615 okka gümüşle ifraz hazinesinden 266 okka kullanılmaya yaramayan gümüş eşya çıkarılıp para basılmak üzere Darphaneye gönderilmişti.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında paralar ve ganimetler çoğalınca Yedikule hazinesi, hazinenin bir şubesi oldu. Bu hazinede biriken servete –cülus bahşişleri hariç olmak üzere– hiç el vurulmazdı. Bu hazineye her gün 400 duka[10] tutan yirmi bin akçe yatırılırdı. Bu hazinede hazine kethüdasından başka kaftancı, çantacı, yazıcı, hazinedar ustası, hazinedar ağa ve hazine vekili unvanlarını taşıyan görevliler vardı.

Bunlardan başka, sarayın atları ve arabaları için tertip edilen bir de raht hazinesi vardı. Atların bulunduğu yere de has ahır denilirdi.

Fütuhat devirlerinde bir taraftan devletin daimi masrafları için teşkilatlandırılmış bir dış hazine faaliyette bulunurken öteden bir kısım gelirlerle doğrudan doğruya padişahın emri ve eli altında bir iç hazinenin de kurulup yaşatılmasına lüzum görülmüştü. Bu iç hazine son devirlerdeki anlamına göre bir Hazinei Hassa demek değildi. Hatta bu hazine duyulacak ihtiyaca göre harp masrafları gibi olağanüstü sarfiyatı karşılayabilecek bir ihtiyat hazinesi de sayılabilirdi.

[10] Venedik altın parası. Akdeniz ülkelerinde geçerli ve değerli idi.

Fakat, devlet masraflarının umumiyetle dış hazineden ödenmesi esasına sadakat gösterilmesi de istendiğinden sırasına göre sadrazamla defterdarın padişaha müşterek bir senet vererek belli bir vade ile hükümet adına iç hazineden ödünç para aldıkları vaki idi. Ciddi bir sıkıntı olmazsa bu gibi istekler reddolunurdu. 1604'te Macaristan üzerine sefere gitmekte olan Sadrazam Ali Paşa, padişahın kendisine olan teveccühüne güvenerek Halkalı köşkünde kendilerini uğurlamaya gelmiş olan Sultan I. Ahmed'e iç hazineden sefer harçlığı verilmesini rica yollu bir ariza yollamış, buna canı sıkılan genç padişah verdiği yazılı cevapta: "Başın sana lazımsa elbette yarın kalkıp gidersin" demişti.[11]

Yurdun geniş ve devletin kuvvetli ve gelirli olduğu zamanlarda yürütülen usul ve teamüllere göre saray masrafları için hakikatte bir Hazinei Hassa'ya ihtiyaç da yoktu. Hassa askeri olan yeniçerilerin masraflarına karşılık tutulan havassı hümayun geliri de esasen dış hazinenin gelirleri arasına alındığından ve masrafları da oradan yapıldığından hassa ordusu için de bir hassa hazinesine ihtiyaç duyulmamakta idi. Harem halkı sürekli olarak sarayda oturur ve şehre çıkıp gezmeleri kesin olarak yasak bulunduğu gibi enderun ağaları da selamlık ve biniş resimlerinden başka hallerde dışarı çıkmadıklarından masrafları olmaz ve muayyenatlarıyla geçindiklerinden sarayda aylık olarak kimseye para verilmezdi. Yalnız yeniçeri ocağına mensup olanlar mevacip tevziinde ulûfelerini alırlardı ki bu da yine dış hazine masraflarına dahildi. Kızlarağası ve enderun ricali ve hizmetlileri için çok sonraları maaş tahsis edilmişse de bu maaşlar da Maliye Hazinesi'nce ödenmekte olduğundan iç hazineye dokunur tarafı yoktu. El yazması Eyyubî risalesinde kaydolunduğuna göre bunların maaşlarıyla eski saray hademeleri iaşesi ve bazı tamirler için maliyece şehreminine ayda 17.632 akçe teslim olunup onun eliyle sarfolunurdu. "Padişah hazretlerinin nefsi nefisleri ve enderunı hümayun için mubayaa olunan atlas, çuha ve sair mühimmat ve samur kürkler ve seraser hıl'atlar bahasına 10.562.359 akçe" ödenirdi.

Şehzadelerin saray dışında yaşantıları yoktu. Sultanlar da ancak evlendikleri zaman damatların konaklarına giderlerdi.

Sarayın eti ve ekmeği tâyinatı miriyye idaresinden verilir, pirinç ve şeker gibi ihtiyaç maddelerinin çoğu birer devlet çiftliği

[11] Naimâ C. I S 375.

olan Filibe ocaklıklarından gelirdi. Rumeli'deki koyun sürüleri sahiplerinden adedi ağnam resmi adıyla her yıl saray için onda bir oranında ayniyat alınageldiğinden bundan iki üç yüz bin kadarı alınıp geri kalanı bedelen tahsil edilir, alınan koyunlar takım takım sevk olunarak miri tâyinatın et kısmı bununla idare kılınır ve hatta fazlası ahalinin ihtiyacı için İstanbul kasap esnafına tevzi olunurdu. İstanbul civarında ve Çatalca'da ıstablı âmireye (Saray ahır ve arabalıklarına) bağlı pek çok çayırlar olduğundan bunlar saray hayvanlarını idare ettikten ve bir miktarı da devlet erkânına tevzi ve ihsan olunduktan sonra fazlası kiraya verilir ve hasılatı ıstablı âmire giderlerini karşılardı. Sadece zahire yatağı yerlerden bir miktar buğday ve saire alınırdı. Bu kabil masraflarla birlikte sarayın gideri; "Netayicülvukuat" müellifi Mustafa Nuri Paşa'nın Matbah Emini Salih Paşa'nın defterinde görüp ifade ettiğine göre ayda elli, altmış bin ve ramazanlarda seksen, doksan bin kuruşu geçmiyordu.

Saraydan münasip terekkilerle çıkıp mevki sahibi olanlar kendi yetiştikleri dairelere münasip tahsisatlar ve vakıflar bırakagelmiş olduklarından onlardan da faydalanılırdı. Sadrazamlarla vezirler, defterdar ve yeniçeri ağaları bayramlarda padişaha hediyeler verirlerdi. Bu; bir mükellefiyet gibi idi, beklenirdi de.. Hatta, Köprülü Mustafa Paşa bu âdeti yasak etmişken II. Ahmet zamanında hediyelerin yine verilmesi için ferman çıkarılmıştı. (!...) Sarayın bu eğilimi bilindiği için padişahla birlikte darüsseâde ağasıyla silahtar ağaya ve enderun ricaline de Şam, Halep, Mısır ve Bağdat gibi büyük ve zengin illerin valileri tarafından at, şal, kumaş ve Kırım hanlarıyla Erzurum, Bosna ve Rumeli valilerince de kürk, köle ve cariye ve diğer vilayetlerden ve serdarlardan nevruziye ve ıydiye gibi türlü isimlerle münasip hediyeler ve ganimetlerden hisseler gönderilirdi.

Sarayın iç hazinesini zenginleştiren olağanüstü gelirler bunlardan ibaret değildi. Seferden dönen serdar ve kaptanpaşaların getirdiği kayda şayan ganimet ve hediyelerle birlikte Osmanlılığa bağlı kral ve beyliklerin, Avrupa ve Asya devletlerinin barış ve dostluk için gönderdikleri hediye ve paraların her biri birer servet halinde idi.

Hediyelerden örnekler:

1538'de bir seferden dönen Barbaros Hayrettin Paşa; Kanuni Sultan Süleyman'a omuzlarında birer pastan çuha ile 2.000 esir ve yine omuzlarında birer kese akçe ile 200 gulam (genç delikanlı),

ellerindeki gümüş tepsiler içinde atlas keselerle biner altın taşıyan yine 100 gulam ve yine ellerindeki altın tepsiler içinde inci ve mercan tespihler ve gerdanlıklarla altın kadehler ve sair nefis eşyalar bulunan 200 cariye takdim eylemişti.[12]

1565'te dostluk müzakeresi için gelen İran elçisi 2 mükellef çadır, mücevherli mahfazalara konulmuş bir Şehname ile Hazreti Ali hattıyla yazılmış bir Kur'anı Kerim, armut biçiminde büyük bir zümrüt, on miskal ağırlığında 2 büyük inci, 1000 altın kıymetinde kumaşlar, halılar, seccadeler, 40 tane şahin vesaire getirmişti.[13]

1566'da gelen Eğri piskoposu ve arkadaşları 30.000 duka altını ile 20 tane yaldızlı ve süslü kupa, 3 tane mücevherli işlemeli saat getirmişti.[14]

1569'da gelen Ulah Beyi Mirçe kendisinin azli ihtimalini önlemek için mutat yıllık 40.000 altın vergisine 40.000 altın da hediye katmıştı. Bu hediye alındı ama mahallince Mirçe istenmiyordu. Onun yerine kendisi tayin edilirse Mirçe'nin bir yere sakladığı 100.000 altının yerini haber verip bunu hediye olarak takdim edeceğini söyleyen kardeşi Aleksandır onun yerine tayin edildi ve o 100.000 altın da alındı.[15]

1583'te Cezayir Valisi Hasan Paşa'nın zulmünden şikâyet olunuyordu. Sokullu Mehmet Paşa bir memur gönderip 200.000 altınını müsadere ediyor, fakat mevkiinden alınmayıp yerinde bırakılıyor. Kılıç Ali Paşa donanma ile uğradığı bir sırada Hasan Paşa'nın genç bir kölesini beğenip istiyor. Hasan Paşa vermeyince zorla alıp yüz akçe gündelikle kendi gemisine subay yapıyor. Hasan Paşa bunu para kuvvetiyle padişaha duyuruyor. Kılıç Ali Paşa azil olunmak tehlikesini sezince, kölenin alınmasının Hasan Paşa'nın yağma ve irtikâpla biriktirdiği servetinin gizlendiği yeri öğrenip bunu alarak padişaha takdim etmek maksadıyla olduğunu ve köleden öğrendiği o gizli yerin de bir hamam külhanı olduğunu söylüyor. Defterdar İbrahim Efendi Cezayir'e gönderiliyor ve o yere gizlenmiş olan 180.000 altını bularak alıp padişaha takdim ediyor. Hasan Paşa'ya bir şey yapılmıyor. Hatta biraz sonra yeni bazı hediyelerin kuvvetiyle kaptanı deryalığa tayin ediliyor ve bu münasebetle padişaha 300.000 altın kıymetinde hediyelerle 30 köle ve 40 cariye takdim ediyor.[16]

[12] Netayicülvukuat C. 4 s. 137.
[13] Ebülfaruk C. 3 s. 326.
[14] Ebülfaruk C. 3 s. 329.
[15] Ebülfaruk C. 3 s. 329.
[16] Ebülfaruk C. 4 s. 18.

1590'da III. Murat tarafından sadrazamlığa getirilen Sinan Paşa, padişah'a 100.000 altın verdiği gibi Gülhane'deki İncili Köşk'ü de yaptırıp büyük bir ziyafetle ve birçok hediyelerle birlikte padişaha takdim etmiştir.[17]

Yine 1590'da gelen Lehistan elçileri vergilerini muntazam vermemeleri dolayısıyla bozulmak üzere olan dostluğu sürdürmek için saraya 100 yük kürk hediye etmişlerdi ki Lehliler bu arada sadrazama da 12.000 altın ve 500 kürk vermişlerdi.[18]

1588'de oğlunun kendisine veliaht olarak kabulünü sağlamak için gelen Buğdan Beyi Petro saraya 200.000 altın vermişti.[19]

1590'da Avusturya ile olan barışın uzatılması üzerine padişaha gümüş vazolar, kupalar, tepsiler, tabaklar, bardaklar gibi hediyeler gelmişti.[20]

1591'de gelen Acem elçisi bir fil, İran'da yetişen cins bir at, 45 Acem devesi, mücevherli bir kalkan ve murassa bir kılıç getirmişti.

II. Selim'in son zamanında Avusturya ile olan sulhun sekiz yıl daha uzatılması bir muahede ile tespit edilmişken Selim'in ölümü üzerine yeni padişahın da bu muahedeyi kabul etmesi için 1590'da gelen elçi, padişaha 30.000 altın vermişti.[21]

1617'de Fas Sultanı Abdülmelik tarafından mektupla gelen Şeyh Abdülaziz isimli elçi "eslihai murassai zibâ ve nice tuhafü-hedaya getirip arzı meram" etmişti.[22]

1619'da gelen Acem elçisi Kasım 100 yük ipek, 4 fil, 1 gergedan ve diğer bazı hediyeler getirmişti.[23]

1627'de barış müzakeresi için gelmiş olan İran elçisi Maksut Han beraberinde hediye olarak 8 Hint atı, 40 hecin devesi, 150 miskal misk ve amber, 30 denk zerdeva kürk, 8 sırmalı büyük halı ile bir hayli ipek halı, Keşmir şalları getirmişti.[24]

1638'de Hint Padişahı Hurrem Şah'tan gelen elçi (Mir Nazif) eliyle hediye olarak 150.000 kuruş değerinde bir mücevherli kemer,

[17] Ebülfaruk C. 4 s. 20.
[18] Ebülfaruk C. 4 s. 108.
[19] Ebülfaruk C. 4 s. 102.
[20] Ahmet Rasim C. 2 s. 5837.
[21] Ebülfaruk C. 4 s. 115.
[22] Naimâ C. 2 s. 115.
[23] Ahmet Rasim C. 1 s. 475.
[24] Ahmet Rasim C. 2 s. 596.

fil kulağından yapılıp üzerine gergedan postu kaplanmış olan bir kalkan gelmişti.[25]

1641'de gelen Acem elçisi (Mokan Hakimi) İbrahim Han eliyle ablak atlar, nakışlı ibrişim halılar gelmişti.[26]

III. Murat devrinde şehzade Mehmet Sultan'ın sünnet düğününde sadrazam 40.000 ve Siyavuş Paşa 20.000 altın ve diğer vezirler de hallerine göre hediyeler vermişlerdi.[27]

III. Murat devrinde gelen İran Şahı Tahmasb'ın elçisi Tokmak Han, 500 deve yükü hediyelerle gelmişti. Bu hediyeler arasında Kur'anı Kerim'in nadir ve ziynetli bir nüshası, aynı değerde bir Şehname, 6 cilt el yazması kıymetli kitap, 40 bölüğe ayrılabilen bir çadır -ki direkleri yaldızlı ve mücevherli idi- 6 çekmece dolusu mücevherat, 40 nadir seccade vesaire getirmişti.[28]

III. Murat zamanında Avusturya İmparatoru Maksimilyan, barış muahedesini yenilemek için hediye olarak gümüş saatler ve altın bardaklarla birlikte 6.000 duka göndermişti.[29]

Silahtar İbrahim Ağa paşalıkla Mısır valisi olduktan bir buçuk yıl sonra İstanbul'a dönüşünde padişaha yalnız altını 80.000 duka değerinde ve tamamı yarım milyon altın kıymetinde mücevherli bir taht getirmişti. Diğer bazı hediyelerle birlikte iki milyon değerinde murassa kaplı iki Kur'anı Kerim, murassa 3 kılıç, 3 hançer, 3 yatağan, 3 kalkan, 100 cariye, 100 köle, 63 küheylan -ki dokuzunun takımları murassa- fil, zürafa ve kıymetli kuşlar getirmişti.[30]

1775 'te gelen Buhara elçisi hediye olarak bir Mushaf, mücevherli bir kılıç, şallar, kumaşlar ve daha bazı eşyalar getirmişti.[31]

1808'de II. Mahmud saltanata geçtiği zaman cülus tebriki için Cezayir garp ocaklarından şu hediyeler gelmişti : Mücevherli altın takımıyla birlikte bir at, bir şahvar inci tespih, bir pırlanta yüzük, bir mücevherli altın saat, bir mücevherli altın kutu, ikisi altınla süslü ve ikisi mercanlı Cezayir işi 4 tane tüfek, bir çift mücevherli tabanca, bir murassa yatağan, bir murassa altın terazi, 3 mercan tespih, 2 amber

[25] Ahmet Rasim C. 2 s. 837.
[26] Ahmet Rasim C. 2 s. 835.
[27] Ebülfaruk C. 4 s. 25
[28] Ebülfaruk C. 4 s. 367.
[29] Ebülfaruk C. 4 s. 111.
[30] Ebülfaruk C. 4 s. 20.
[31] Cevdet Paşa Tarihi C. 2 s. 147.

tespih, 6 sırma saçaklı sedir örtüsü, 3 Cezayir işi gayret kuşağı, 20 ihram, 4 aslan postu, 4 kaplan postu, bir harem ağası, 2 papağan, ikisi büyük, üçü küçük 5 aslan, 2 kaplan, 4 ceylan, 10 deve kuşu.[32]

Bu hediyelerden at ve deve gibi olanlar kullanılagelmiş, vahşi hayvanlar için bir filhane tesis olunarak halkın ziyaretine açılmıştı. Altın, gümüş ve kıymetli taşlarla yapılmış sanat eserleri ve diğer değerli eşyalardan elde kalanlar halen Topkapı Sarayı Müzesi içindeki hazine dairesinde ziyaret edilmektedir.

Gelen bu hediyelerin karşılık külfetleri de yok değildi. Misafir takımının ikamet masrafları, gelen hayvanların bakımı, bizden giden elçilerin de götürecekleri hediyeler olabiliyordu. Ama bütün bunlar dış hazineden yapılıyor, iç hazine kazandığı varlıkları koruyabiliyordu.

Tarihi bilgiler arasında, örneğin, Sultan I. Mahmud'un kızlarağası meşhur Hacı Beşir Ağa'ya her ay bin altın, Abdülmecit'in validesine ayda 750 altın ve Abdülaziz'in validesine ayda bin kese (beş bin lira) verilegeldiği ve Abdülmecit'ten sonra değişen saray hayatı icabı dış yaşantıları olabileceği kabul edilen şehzadelere ve evli sultanlara da evvelden beri maaşlar verildiği göze çarparsa da bütün bunlar dış ve Maliye Hazinesi'nden ödenegeldiğinden iç hazineye dokunur tarafları yoktu. İç hazine tutumlu davranıldığı sürece daima kuvvetli bir varlıktı.

Bu cihetler böylece bilinmekle beraber, iç hazinenin her devirde ne kadar varlığa sahip ve sürekli olarak hangi masraflarla mükellef olduğu yolunda hesap ve rakama dayanan ciddi bilgiler ancak son devirlerde muntazam Hazinei Hassa teşkilatı olduktan sonraya ait olarak mevcuttur. Hele Fatih'ten I. Mahmud'a kadar olan en zengin devir için son zamanlara pek az bilgi intikal etmiştir. Ele geçen muhasebe evrakı da yoktur. Devletin ve padişahın hazineleri için beyanda bulunan eski devlet adamları ise maksatlı olarak mübalağaya saptıklarından mevzuun esaslarına nüfuz etmek imkânsızlaşmaktadır. Örneğin, Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı Makbûl İbrahim Paşa'nın 1591'de İmparator V. Şarl'ın elçilerine verdiği malumat, ordu hakkında verdiği korkunç bilgi kadar dehşet verici görünmekte idi. Yedikule'nin Fatih tarafından yaptırılan kısmının padişahlar tarafından biriktirilip saklanan altın ve gümüşlerle dolu olduğunu, oraya padişahların tahta çıktıklarında vezir ve yeniçerilere

[32] Ahmet Rasim C. 3 s. 1495.

dağıtılan bahşişler hariç olmak üzere bu servete dokunulmadığını iddia etmiş ve bu servetin her gün yatırılan 20.000 akçe (400 duka) miktarındaki tasarruflarla arttığını ve buna padişahın daimi gelirinin, yani yılda ortalama 2.000.000 dukadan fazla bir paranın eklendiğini ilave etmiştir. Ondan yirmi yıl sonra Sadrazam Rüstem Paşa, Venedik elçisi Trevisiano'ya şunları söylemiştir :

— Padişahın, değeri hemen hemen ölçülemeyecek hazinesi hakkında bir fikir edinmek bile mümkün değildir. Bu hazine bütün Hıristiyan âlemiyle yapılacak seksen yıllık aralıksız savaşı sürdürmeye yeterlidir.

Yabancılar bu öğünmeleri biraz aşırı bulsalar bile Kanuni ordularının sürüp giden üstün başarıları, memlekette yapılan yüksek mimari eserlerin göz dolduran büyüklüğü ve çokluğu bu sözlerde hakikat payının ihmal edilemeyecek derecede olduğuna kanaat vermekte idi. İnşaatı 1556 yılında biten Süleymaniye Camii'nin bütün masraflarına 1.036.000 duka altını gittiğinin, İstanbul su yollarına daha çok para sarfedildiğinin bilinmesi, Osmanlı ülkesinin başka yerlerinde de camiler, hanlar, kervansaraylar, medreseler, imaretler, yollar, köprüler yapıldığının görülmesi, kuvvetli bir donanmanın geniş kadro ve donanımıyla denizlere dehşet salması, padişah ve etrafındakilerin muhteşem vasfına layık gösterişli hayat ve hareketleri; padişahın hususi hazinesinin de buna göre üstün bir zenginlikte olduğuna delalet edebiliyordu.

Bu iç hazinenin başlıca gelirleri şunlardır:

1 — Erdel, Eflak ve Buğdan gibi mümtaz eyaletlerin maktu vergileri,

2 — Mısır eyaletinin irsaliye denilen senelik vergisi,

3 — Sicilya'daki Raguza hazinesinden her yıl gelen 12.500 sikkei hasene,

4 — Harp ganimetlerinin beşte biri,

5 — Devletçe işletilen madenlerin hasılatı,

6 — Mirasçısız ölen vezir ve kumandanların metrukâtı,

7 — Müsaderelerden gelen paralar,

8 — Hediyeler,

9 — Dış hazineden yıllık olarak verilen 600.000 altın.

Bunlardan Mısır irsaliyesiyle yıllık altı yüz bin altın padişahın cep harçlığı sayılmakta idi. Gelir kalemlerinin bir kısmı da ahval ve hadisata göre değişen cinslerden olduğu için gelir toplamını kesin

olarak tahmin etmek mümkün olmadığı gibi gider meselesi de yine icabat ve ilcaata ve padişahların tabiat ve ahlakına bağlı bulunduğundan iç hazinenin bütçesini yapmak hemen de mümkün olamamakta idi. Hele o geniş fütuhat ve servet yığını devrinden sonra iç hazinenin zengin ve düzgün olup olmayışı; müsaderelerin kuvvetine, hediyelerin ehemmiyet derecesine, yeniçerilerin aldığı vaziyete ve nihayet imparatorluğun sulh veya harp halinde bulunmasına göre çok değişiklik göstermiştir. Mesela: Rodos şövalyelerine sığınan Sultan Cem için kardeşi II. Beyazıt'ın şövalyelere her yıl verdiği 45.000 duka iç hazineden ödenmekte idi. En son olarak bu dertten kurtulmak için Papa VI. Aleksandır'a toptan olarak verilen 300.000 duka da bu iç hazineyi bir süre için yokluğa düşürmüştü. Padişahın kendi kardeşine yaptığı fenalığın cezasını milletin çekmesi lazımmış gibi 1494'ten 1503 tarihine kadar süren kıtlık da halkı şaşırtmış ve o sebeple de muhtaç olanlara dağıtılan paralarla iç hazine hemen de boşalmıştı.

Yavuz'un hazineyi altınla doldurduğu ve Kanuni devrinin zenginliği malum. II. Selim ve III. Murat devirlerinin sadrazamı Sokullu'nun gayreti ve aynı zamanda III. Murat'ın da tasarrufa riayeti sayesinde bu zenginlik devam etmişti. III. Murat başlangıçta cülus bahşişi olarak 150.000 adedi iç hazineden olmak üzere askere bir milyon, sadrazama 6.000, diğer beş vezirin herbirine 4.500, nişancılarla defterdarların her birine 500 duka, sadrazama ayrıca üç kıymetli kürk ve bir murassa kılıç hediye edecek kadar cömert davranmışsa da iç hazinenin boşalıvermesi karşısında şaşkınlığa uğrayarak kendini toparlamış, 1591 yılı devlet muvazenesinde 67.000.000 olarak görünen açığı kapatmaya yanaşmadıktan başka dış hazinede gördüğü altınları da aşırı bir ihtiyat olarak iç hazineye taşıtmıştı. Bu hazinenin gelir kaynakları arasında Eflak'tan 15.000, Buğdan'dan 150.000, Raguza'dan 12.500 ve Erdel voyvodalığı'ndan da 5.000 duka gelmekte iken dış hazinenin gelirleri arasında Avusturya'nın 20.000, Venedik'in 3.000 duka olarak verdiği haraçlarda bile gözü kalmıştı. İsfendiyar zadelerden Şemsi Paşa'nın bir gün III. Murat'a rüşvet kabul ettirdiğini Âlî Efendi'nin "Künhü-l-ahbar" isimli tarihine atfen tarihçilerimiz hikâye etmektedirler. Şemsi Paşa bunu, kendi hanedanlarının hükümetini Osmanlıların yıkmış olmasından dolayı onları kötü yola alıştırıp böylece intikam almış olmak için yaptığını da söylemiş imiş.

III. Murat'tan sonra tahta çıkan III. Mehmet, dolu olduğunu bildiği hazineden 1.300.000 duka cülus bahşişi dağıtmış, yalnız

yeniçerilere dağıtılan miktar 660.000 altın tutmuştur. Kendisine cülus müjdesi getirene 20.000 flori vermiş, sadrazama 30.000, vezirlerle kazaskerlerden herbirine 20.000, müderrislerle şeyhülislam ve defterdarlara onar bin altın vermiş, acemi oğlanlara kadar bahşişler dağıtmıştır.

Macarlara karşı savaşa giderken de bu padişah aynı para tufanıyla hareket ederek büyük bir ordu hazinesi götürmüş, Eğri zaptı, ve Haçova savaşlarının masrafları ve dönüş israflarıyla o paralar erimiş bulunduğundan devlete yeni bir gelir kaynağı sağlamak düşüncesiyle, mahlul kalan dirliklerin ehline tefviz edilmeyerek, miri mukataa haline getirilmesi gibi kötü bir usule sapılmıştır. Böylece tımarlı asker mikdarı azalmakta idi. Oysa, ona hiç de layık olmadığı Eğri fatihi unvanını o eyalet askeri kazandırmıştı. Miri mukataa haline getirilen dirliklerin gelirini toplamak işi de mültezimlere verildiğinden devlet gelirinin birazı kayboluyordu.

III. Mehmet'ten sonra saltanata geçen I. Ahmet devri hazineler hesabına bir tasarruf ve iktisat devri olmuştur. 14 yıllık saltanatı zamanında Nemçe ve İran seferleri ve Celali ayaklanmasının bastırılması gibi masraflı hareketlerle geçtiği halde kendi adına o büyük camiin inşasına girişilmesi dış ve iç hazinelerdeki varlığın da ifadesi gibidir. Fakat, ondan sonra Sultan Mustafa'nın, üç ay sonra II. Osman'ın, dört yıl geçince yine Sultan Mustafa'nın ve bir yıl sonra da IV. Murat'ın tahta çıkmasıyla beş yıl içinde herbiri üçer yüz milyon akçeye, yani 4.000.000 riyal tutarındaki cülus bahşişlerinin dört defa dağıtılması ve Sultan Mustafa validesinin kendi oğlu lehine ayaklanan yeniçeri takımını memnun etmek için iç hazineden yaptığı ibzal ve israflar ve oğlu Mustafa'nın dahi balıklara para atacak ve sokaklara altın saçacak derecede delice hareketleri saray hazinesini boşaltıvermiş ve IV. Murat'ın cülus bahşişi için zengin kişilerden ve tüccar takımından ödünç paralar almak ve saraydaki altın ve gümüş eşyayı Darphaneye gönderip onlardan para bastırmak mecburiyeti hasıl olmuştu.

IV. Murat saltanata geçtiği çocukluk yaşlarını geride bırakıp da idareyi eline aldığı zaman kendisinin cülus bahşişi için yapılan istikraz vesaireyi hatırlayarak devlet muvazenesinin hâlâ düzelemediğini ve iç hazinenin de sıkıntı içinde olduğunu görünce dikkatli ve basiretli bir çalışma ile sekiz milyon dukalık devlet gelirinde bir milyon dukalık bir gelir fazlası kazanmış. İç hazinede de her biri

15.000 dukalık 4.000 kese altın birikivermişti. Fakat, bu genişleme yine ölçüsüz harcamalara yol açmış, saray ahırlarındaki sayısı belirsiz atların altın dizginlerle donatıldığı ve yemlerini gümüş yemliklerde yedikleri görülmüştür.

IV. Murat hususi hayatında da kendisini harcayıp evvelce bir alınganlık yüzünden öldürdüğü aklı başında iki kardeşinden sonra kendisi de genç yaşında tükenip ölerek saltanatı bıraktığı sinir ve akıl hastası Sultan İbrahim devrinde israfın son derecesine varılıp mücevherle donatılmış arabalar, lüks kayıklar, aşırı derecede samur merakı ve bunun gibi akıl almaz deliliklerle iç ve dış hazineler çılgınca eritilmişti.

Sultan İbrahim tahttan indirilip de oğlu IV. Mehmet çocuk yaşta saltanata geçtiği zaman cülus bahşişi için iç hazineden güçlükle 4.080 kese çıkarılabilmişti. Bunu yine bir tasarruf devresi takip etmiş, Köprülü Mehmet Paşa'nın yaptığı ıslahat sırasında iç hazineden 300 kese ödünç verilebilmiş, Kandiye'nin uzayan kuşatması dolayısıyla da defterdara 1500 kese verilmişti. Bir aralık büyük memurlardan imdadiye adı altında hazineye yardım alınmışken batı sınırındaki askerlerin maaşları için de iç hazineden 500 kese verilmişti. O sırada iç hazine bazı müsaderelerle zenginleşmiş gibi idi.

1753'te yeniçeri odaları yanmış, yeniden yapılması için Maliye Hazinesi'nden para ayrılamadığı için iç hazineden 689 kese verilmişti.

Lale Devri eğlencelerini yaşayan III. Ahmet devrinde her şeye rağmen tasarrufa riayet edilmiş, öyleki o devirden sonra saltanata geçen I. Mahmud zamanında Nadir Şah'ın birdenbire Bağdat'ı kuşattığı haberi gelince müdafaası için asker ve mühimmata sarfedilmek üzere iç hazineden bir milyon liraya yakın bir para ile dış hazine masraflarına yardım edilebilmişti.

Daha sonra, 1756'da saltanata geçen III. Osman'ın cülus bahşişi için yine bir darlık baş göstermiş, iç hazineden 2394 adet Kisei Divaniyye sarfedilmişti. I. Mahmud'un başlattığı büyük camiin tamamlanması için dış hazine zorlanarak inşaatı sona erdirilmiş ve ona da Nuru Osmaniye adı verilmiştir.

III. Mustafa zamanı da onun çok tutumlu olması sebebiyle bir tasarruf devresi olmuştur. Dış hazinedeki gelir fazlasını iç hazineye almak gibi ihtiyatkârlıkları da bir tasarruf tedbiri olarak tatbik ediyordu. Sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın tedbiriyle masraflar azaltılarak dış hazine muvazenesinde bin kese miktarında bir fazlalık da

çıkmış, bu para da iç hazineye taşınmıştı. Ne gariptir ki Ragıp Paşa'nın vefatında metrûkâtından olan 60.000 kese padişah namına müsadere edilmiştir. Onun devrinde lüzumsuz yere açılan Hotin Seferinde ordu hazinesinin boşalıvermesi üzerine iç hazineden 3.500 kese gönderildikten başka 1770'de ordu hazinesine 4.000 keselik bir yardım daha yapılmıştı. Laleli mevkiinde ve Üsküdar'daki camileri de yaptırmış, bazı sebeplerle bunlara kendi adını verememişti.

Görülüyor ki, padişahın ve genellikle saltanat hanedanının hususi hazinesi demek olan iç hazine, israf ve tasarruf meddücezri içinde daima dengesiz yaşamış bir varlıktır. Dış hazinede zaman zaman bütçeye benzer bir düzenlemeye rastlanıyor. 1609'da Aynî Ali Efendi yalnız gider üzerine bir bütçe yapmış, 1652'de Tarhuncu Ahmet Paşa bütçe niteliğinde bir layiha tanzim etmiş, 1660'da Eyyûbî Efendi gelir ve gider üzerine bir bütçe düzenleyebilmişti. O sıralarda devletin ithalatı çuha, şeker ve saat gibi mahdut şeylere inhisar ediyor, ihracat ise ithalat ile kıyas kabul etmeyecek derecede fazla oluyordu. Bu sebeple de memlekette yalnız Macar altınları, direkli ve kuşlu riyaller gibi yabancı paralar çok miktarda görülüyordu. Buna rağmen devletin ciddi bir mali sistemi olmadığı için halkın ve bilhassa tüccar takımının vergi yoluyla devlet masraflarına iştiraki şekilleri bulunamaz, cülus bahşişleri, savaşları yürütme ve isyanları bastırma gibi kimi vakit devletin bir yıllık gelirini eriten haller karşısında iç hazinenin yardımına başvurulur, savaşlar kazanılınca ganimetler çoğalır, o geçici genişlikten sonra tekrar darlık başlayınca müsadere ve para ayarını düşürme gibi gayri tabii yollara gidilir, yeni bir genişlemeye kavuşulunca bunun daimi ve ebedi olacağı gibi bir aldangıçla yine israf ve sefahate sapılırdı.

Zamanlar ilerledikçe ve görgüler, görenekler yenilendikçe sarayın bazı yeni masraf kapıları açtığı ve iç hazine kadar dış hazineyi ziynet ve hevesata benzer masraflara sürüklediği görülmeye başlanmıştır. Bu hareket tarzı gittikçe açılıp ilerleyerek Abdülmecit devrinde dayanılmaz bir dereceye vardı. Daha yenilik taraflısı olan III. Selim zamanında bile yıllık 98.585 kese olarak görünen devlet gelirinin 76.220 kesesini ordu ile birlikte sarayın harem takımı paylaşıyordu.

Saltanat II. Mahmud'a intikal ettiği zaman hazineler biraz daha sistemleşmiş, iç hazine de tekrar Maliye Hazinesi'ne yardım edebilecek kudreti kazanmıştı. İmparatorluğun gerileme ve yenilgilere uğrama devresi olan 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın baş ve orta-

larına doğru girişilen büyük savaşlar sırasında devlet hazinesinin sıkıntılı hallerini padişahların kendi gelirleriyle düzeltmeye çalıştıkları bilinmektedir. Örneğin, II. Mahmud devrindeki Edirne Muahedesiyle yüklenilen tazminat borcundan yirmi beş milyonluk bir kısmını padişah kendi hususi hazinesinden ödemişti. Abdülaziz devrinde de bir defa askerin zaruri masrafları için Maliyenin darlık içinde olduğu saraya aksedince ordu ve donanmaya önem veren padişah kendi ihtiyat hazinesinden 40.000 kese (200.000 lira) verdikten başka bunun Maliye'ce iadesi sırasında evvelce dışarıya sipariş edilip inşası devam etmekte olan üç kalyon bedeline sarfedilmesini irade ederek parayı Maliye'ye terketmişti.

Hazinei Hassa'ya doğru:

İç hazinenin esaslı bir muhasebe usulüne bağlanarak 1855'te Hazinei Hassa şeklini alması devlet idaresindeki tedrici tekâmülün mahsulüdür denilebilir. Devlet teşkilatı ancak Tanzimat'ın ilanıyla kendi zamanındaki medeni âlemin gidişine ve tutumuna uyma yolunu bulduğu için sarayla devlet maliyesinin münasebetlerini de ona göre düzenlemek lazım gelmişti.

Padişah haslarının geliri, hassa askeri olan yeniçerilerin masrafına karşılık olarak dış hazineye alınırdı. Yeniçerilik ilga edilmiş ve başkaca bir hassa ordusu teşkil edilmemiş olduğu için bu gelirin tahsis yeri kalmamış bulunuyordu. Bu mesele vesile ittihaz edilerek hazine ile saray münasebetleri konusu Tanzimat'ın padişahı bulunan Sultan Abdülmecit'le görüşülmüş, verilen karar üzerine kendisinden alınan 1256 (1840) tarihli fermanda ifade edildiğine göre "Tanzimatı hayriyye iktizasınca kâffei hazâini şâhânenin varidatı kadimesinin Maliye Hazinesine nakli karargîr.." olup:

1 — Padişah ve sultanlara ait hasların,

2 — Mahlul kalıp başkasına devredilmeksizin saraya bağlanan ve bu sebeple mukataa adı verilen aynı mahiyetteki gelir kaynaklarının,

3 — Mısır gelirinin,

4 — Saray madenlerinin,

5 — Emlaki hümayun'dan Ayasağa, Kandilli, Yapağcı, Bahşayiş ve İzzettin çiflikleri müstesna olmak ve onlar da vergiye tabi bulunmak üzere diğer bütün emlaki hümayun'un Maliye Hazinesi'ne devri,

6 — Bunlara karşılık, padişah tahsisatı olarak Maliye'ce Darphane'ye 12.500 kese akçe verilmesi,

7 — Valide Sultan'a ayda 750 ve şehirde sarayı olan sultanlara da yediyüz ellişer kese akçe ödenmesi kararlaştırılmıştır.

Padişah hazinesinin böyle yeni baştan tayin ve tanzimi sırasında bile saltanat mallarının Darphane'ce idare edilmekte olduğunu görüyoruz. Darphane idaresi padişahın para basma yoluyla olan hakimiyetini gerçekleştirdiği kadar padişah mallarının ve hatta mütevelliliği hanedan azasında muhafaza edilen bir kısım padişah vakıflarının idaresi de bu müesseseye tevdi edilmiş bulunuyordu. Evkaf Nezareti Sultan Mahmud zamanında teşkil edilmiş, Hazinei Hassa da ancak Tanzimat'tan itibaren teşkilatlanmaya başlayarak her ikisinin Topkapı Sarayı müştemilatından olan dairelerde çalışmaları tensip kılınmıştı. Hazinei Hassa'nın Darphane'den ayrılarak müstakil bir idare haline gelmesi 1876 yılına rastlar.

Batıya bir bakış:

Avrupa'da da Roma İmparatorluğu'nun yıkılması üzerine hükümdarların malik olduğu arazi, halefleri olan krallara intikal etmiş, oysa daha önce kralların edindiği şahsi malları da mevcut bulunmuş olduğundan bunların ayrı mahiyetlerini belirtmek üzere kralın malları ve tacın malları anlamlarında olarak domaines du roi ve domaines de la couronne tabirleri kullanılmaya ve ayrı idarelere tabi tutulmaya başlanmıştır. Bu iki çeşit emlak türlü kaynaklardan kısa zamanlarda çoğalmış ve genişlemiştir. Ancak, sonraları kralların şahsına, makamına ve hatta hükümete ait emlak birbirine karıştırılmış, karışık olarak kullanılmış ve hükümdarlık makamının verdiği kuvvet ve salahiyetle krallar makam malları üzerinde pek cömert davrandıklarından bundan faydalanan dini müesseseler ve saray mensupları bu mallardan birçoğunun mülkiyet veya gelirine birer suretle sahip olmuşlardı. Gelire sahip olanlar nakit veya ayniyat olarak alınagelen vergi ve tekâlife malik oluyorlar ve böylelikle makamın malları eksildiği gibi devlet geliri de azalma yoluna girmiş bulunuyordu. Milli şuur ilerledikçe krallık makamına ait malların da millet malı olduğu zihniyeti belirmeye başladığından sarayca yürütülen o geniş hareket tarzını bazı kayıtlarla bağlamak lüzumu hükümdarlara ihsas edilebilmişti. Fransa'da bu husus hakkında 14. ve 15. yüzyıllardan itibaren muhtelif ve müteaddit emirnameler çıkarıl-

mıştır. Bilhassa I. Fransuva zamanında kraliyet emlakinin dokunulmazlığı prensibi kabul olunarak 3 Haziran 1529 şubatında çıkarılan meşhur ordonnance'da bu cihet daha kuvvetle ifade edilmiş ve kesinleştirilmiştir.[33]

Bizde çıkarılan 29 Mart 1328 (1912) tarihli nizamname[34] ile Vahdettin devrinde çıkarılan 7 Şubat 1338 (1922) tarihli kararnameler de oradan ilham almış gibidir.

Bizde vaktiyle...:

Padişahlardan bazılarının şahsen satın aldıkları malları tapusuz bırakmak suretiyle emlaki hakaniyye'yi zenginleştirdikleri de bu münasebetle kayda değer bir gerçektir. Buna bir takım dini hisler de hakim oluyordu. Osmanlı padişahları Yavuz Sultan Selim'den itibaren halifelik makamını da ihraz ve işgal ettikleri için kendilerini Peygamber'in vekili sayarlar, İslamiyetin ilk devirlerindeki halifelerin kendi üzerlerinde mal bulundurmamak yolunda açtıkları türeye uyarak mal sahibi olmakla olmamak arasında idareli ve ortalama bir durum takınırlardı. Abdülmecit'in Reşit Paşa'dan aldığı Beyrut'taki Resülayn çiftliği bunun en son örneklerindendir. Bizde de emlaki hümayun ile emlaki hakaniyye'nin uzun zamanlar birbirine karıştırılmasında bu hareket tarzı da esaslı sebeplerden biri sayılabilir.

Padişahlar şehzadelikleri zamanında mal edinebilirler, saltanata geçtikten sonra ise böyle bir gayeden uzak görünürlerdi.

Osmanlı hanedanının bu geleneğini yıkan II. Abdülhamid olmuştur.

Yeni saray israfları:

Emlaki hümayun'u havassı hümayun ile birlikte devlet hazinesine devreden, ileride de mülk sahibi olmaktan çekinen Abdülmecit; kendisinin bu feragatıyla telif ve izahı kabil olamayacak saray israfatını önlemekte türlü güçlüklerle karşılaşmıştı. Resmi tahsisat dışında saraya gelir sağlamak için etrafındakilerin bazı kaynaklar bulmasına da yine bu israfatın yarattığı darlık sebebiyle müsaade etmişti. Örneğin, Ereğli kömür madenleri Hazinei Hassa'ya bağlanmış ve yine Hazinei Hassa hesabına vapur edinilerek işletmeye başlanmıştı. Hususi bir idare

[33] Devlet Emlâki – Tâhâ Bey – İstanbul 1328 – Taş baskısı ders notları.

[34] II. Tertip Düstur C. 4 s. 452. Vahidettin'in Hanedan Kararnamesi. Düstura geçmemiştir. Ekte mevcut.

usulüne tabi tutulan kömür madenleri Bahriye Nezareti'nce işletilir ve ortalama 28.411 lira tutan masrafa karşılık 29.600 lira gibi hiç de iktisadi olmayan bir gelir sağlardı. O zaman mahallinde liman ve iskele mevcut olmaması, istihsalin yüzde otuzu oranındaki kömür tozunun devlete bırakılması, ton başına verilen 10 kuruş resmin çok ağır olması, umumi surette nakliyat güçlüğü Bahriye Nezareti'ni bu konuda çok sıkıntıya sokmakta idi.

Hazinei Hassa vapurları da yine iktisadi olmayan bir sistem dahilinde tersanece işletilmekte idi.

Medeni âlemle temas ve güya onlara uyma gibi bir gayretle Sultan Mecit zamanında girişilen aşırı masraflar sırasında saraydan başlayan israf ve sefahat, devlet idaresine de tesir ederek para tedariki için, İran'daki yabancı imtiyazlar mevzularından örnek alırcasına, memleketteki bütün madenlerin işletme imtiyazı mukabilinde bir Türkiye Bankası tesisi için Londra'da Ricardo ve Frankfurt'taki Erlanger müesseselerinin temsilcileriyle müzakerelere girişilmiş, fakat devlet maliyesinin güvenilir hale gelememesi ileride büyük güçlüklere yol açacağı yolunda yabancılarda hasıl olan tereddütler üzerine müzakereler başarısızlığa uğramıştır. Türlü israflar ve idaresizlikler yüzünden Türk parasının gösterdiği kıymet dalgalanması her türlü cesareti kırmakta idi. Normal rayici 100 kuruş olan Türk altın lirasının 1858 yılı Ağustosunda 188 kuruşa çıkıvermesi gibi istikrarsızlıklar Türkiye ile yabancıların ticari münasebetler kurmasına imkân bırakmıyordu. Bu kıymet dalgalanması o sırada Londra ve Paris'te istikraz müzakerelerine memur edilen Fuat Paşa'nın da teşebbüslerini engelleyeceği için İstanbul büyük tüccarlarının bir fon tesis etmesi ve hükümetin de buna 100.000 lira ile katılması suretiyle bir istikrar ve itibar sandığı kurulmuş, fakat bunun faydası çok nisbi olmuş, Türk lirası kıymetinin ancak 170 kuruşu geçmemesini sağlayabilmişti.

İşte böyle bir zamanda borçların gerçek miktarını tesbite de lüzum görülerek bu hususta saray israfatının mahiyet ve miktarı da araştırılacağından padişahça maliye erkânı bir kenarda bırakılarak bu işe Hazinei Hassa Nazırı memur edilmiş, bu nazır tarafından yalnız padişaha ait borçların 4.500.000 altın liradan fazla olduğu hesap edilmiştir.

Fuat Paşa, Avusturyalı uzmanlarla da müzakereye girişerek devlete ve padişaha ait borçların türlü gelirlerle, bilhassa İstanbul

gümrüğü hasılatıyla garanti edilen 125.000.000 liralık tahvilat çıkarılmak suretiyle tahkimi esasına dayanan tam bir mali tensikat ve ıslahat programı hazırlarken 1855 yılında çıkan Dictionnaire Universel de Commerce, Osmanlı Devleti borçlarının; tahkim edilen 1854 ve 1855 istikrazları hariç, kırk milyonu faiz getirmek üzere yüz milyonluk kaimeden, otuz altı milyonluk eshamdan, yedi buçuk milyonluk tersane borçlarından, on beş milyonluk Harbiye Nezareti borçlarından, seksen milyonluk saray borçlarından ve yüz milyonluk muhtelif borçlardan mürekkep olduğunu yazıyor; Türkiye ile mali münasebetlere girişecek şahıs ve müesseseleri yeni baştan tereddüte düşürüyordu.

Sarayın borçları; bizzat padişahın israfları ve etrafındakilerin ve bilhassa harem takımının çılgınca masrafları yüzünden meydana geliyordu.

Kırım Harbi sona erip de yabancı devlet orduları çekildikten sonra devlet büyükleri ve bu arada saray takımı ebedi bir sulha ve sonsuz bir refaha kavuşulmuş gibi gayri tabii bir genişleme duygusuna kapılmışlardı. Tanzimatın baş kahramanı olan Büyük Reşit Paşa bile yaptığı cömertçe harcamalar ve sayısız ikramlardan doğan borçlarını padişaha ve dolayısıyla devlet hazinesine ödetmek şeklinde açtığı yoldan diğer devlet ricali de geçmek istemekte, bu gibi hallerle de hem devlet bütçesi ve hem sarayın muvazenesi altüst olmakta idi. Bu arada Reşit Paşa, Balta Limanı'ndaki yalısını oğlu Galip Paşa'ya nikâhlanan Fatma Sultan için hazineye satıp mukabilinde 250.000 altın almıştı; Sultan Mecit'in ilk zamanlardaki tutumluluğuna rağmen sonraları hesabını şaşırmışçasına giriştiği masraflar ve hele iki defa yapılan düğün masrafları ve haremi hümayunun kısmen devlet hazinesine yüklenen akıl ve hesaba sığmaz sefahatları dolayısıyla artan borçlar, devlet büyüklerine verilen ve bedelleri kısmen Hazinei Hassa'dan ödenen hediyeler devlet maliyesini de, saray hazinesini de şaşırtmıştı. Bu haller daha önce çıkarılmış bulunan kâğıt paraların itibarına da tesir etmişti. İhtilalciliğe özenen bir grup bu dertlerin çaresini padişahın ortadan kaldırılması olarak tasarlayıp bir suikast bile hazırlamışlarken haber alınarak elebaşıları yakalanmış ve idam edilmişti. Padişahın değiştirilmesinde fayda uman bir çoğunluk da kendini hissettiriyordu.

Devlet ve saray hazinesinde güya medeni âleme yakışan bir muvazene tesisi davasında olan Tanzimat idaresi, eski devirlerin kötü

mirasından ziyade yeni devrin şuursuzca açtığı israflar dolayısıyla bu emelinde muvaffak olamamıştır. İsrafların açtığı yarayı kapatmak için çok garip ve gayri tabii tedbirlere başvurulduğu da görülmüş ve bu haller de mali itibarın içte ve dışta daha çok sarsılmasına sebep olmuştur. Bu yanlış tedbirlerden birisi madeni paranın ayarını düşürmekti. Böylece hükümet daha çok para basabiliyordu; ama bu tedbir Darphane muhitinde kalacak bir sır olmaktan çıkıyor, paranın satınalma kudretine tesir ediyordu. Bu arada, tabiatıyla, eşya fiyatı da yükseliyordu. Bu tedbir, halktan bir nevi vergi almak demekti, pek tabii olarak büyük hoşnutsuzluklara sebep oluyordu. Kaime adıyla çıkarılan kâğıt paraların da hiçbir karşılığı olmadığı anlaşılmış, kıymetleri pek küçülmüştü. Tedbir olarak Avrupa hükümetlerine yapılan bir müracaatta bu kâğıt paraların hakiki para olarak kabulünün kendi tebaalarına emir ve ihtar edilmesi rica olundu. Alınan cevaplarda; mübadeleyi kolaylaştırma vasıtası olmaktan ziyade mali bir tedbir olarak kaime çıkarılmasının yanlış bir hesap olduğu ve mali işlerde zorla itibar sağlamaya kalkışmanın aksi tesir halinde itibarsızlık doğuracağı bildirildi. Doğru bir tedbir olarak eski gümüş paralardan bir kısmı tedavülden çıkarılarak bunların yerine ayarı Avrupa meskûkâtı ayarına denk olan mecidiye'nin basılmasına karar verildi. Yabancı paraların tedavülü yasaklandı ve kambiyoyu sabit bir miktarda tutabilmek için hükümet, mevcut bankalardan birçoğu ile poliçenin sabit bir fiyatla çekilmesini sağlayacak anlaşmalar yaptı. Fakat, ortada inanılır ve tatbik edilir bir devlet bütçesi olmayışı, vergilerin mültezimler ve sarraflar vasıtasıyla tahsili gibi bir devletin ciddiyetine yakışmayacak haller Türk parasıyla yabancı paralar arasındaki farkı Türk parası zararına olarak daima açıyordu. Mültezimler vergileri kendi kâr ve zararlarına olarak tahsil edip hükümete iltizam bedelini belli miktarlar halinde ödüyorlar, aslında devletin olması lazım gelen bir kısım menfaate kendileri sahip oluyorlardı. Gümrükleri bile sarraf takımı idare ediyordu. Anadolu gümrükleri zengin bir Ermeni ticarethanesinin elinde idi. Maaşlar ve asker istihkakları ödenemez hale gelmiş, orduda disiplin bozulmaya başlamış, Rumeli vilayetlerinde şakavet, Anadolu'da da Kürdistan isyanları baş göstermişti.

Osmanlı hükümetinin ilk Maliye Nazırı Nafiz Paşa'nın ifadesine göre; "Osmanlı hükümetinin bütün geliri Tanzimat'a kadar 600.000 kese (üç milyon altın) olup bu kadar para ile Rusya ve Mısır seferleri

idare ve Rusya tazminatı olarak 500.000 kese kadar mebaliğ ita kılınmış olduğu halde asakiri redifeden başka hassa ve mansure ve bahriye ve topçu olmak üzere yüz bine yakın muvazzaf askerin ve yirmi kadar üç ambarlı ve kapak ve firkateyn ve birçok küçük sefinelerin maaşat ve masarifatı günü gününe tesviye olunur ve masarifi mutadeden başka fazla olarak Moskof seferinde hasardide olan mahaller ahalisine ikişer, üçer bin kese iane kılınırdı."

Şu halde kabahat Tanzimat idaresinde mi idi? Belki evet, belki hayır ama muhakkak olan şey; büyük bir idaresizliğin gözle görülür, el ile tutulur hale gelmiş olmasıydı. Geçmiş devirlerden birikip gelen idare bozuklukları sistemin değiştirilmek istenmesi sırasında kendini daha kuvvetle göstermiş, yeni idarenin de tedbir almadaki şaşkınlığı devlet idaresini feci bir duruma düşürmüştü. İdaresizliğin başında da, hiç şüphesiz, saray bulunuyordu. Devletin başında türlü sebeplerle ateş yanarken sarayda ihtişamlı düğünler oluyor, ziynet ve mücevherat yarışmalarına su gibi para akıyordu. Saray mensuplarının Topkapı Sarayı'ndaki kapalı hayat tarzından sıyrılıp Beşiktaş ve Dolmabahçe saraylarında âlem değiştirmeleri ve dış hayatla temasa geçmeleri onlarda derin bir hazımsızlık yaratmış ve her türlü ölçüyü şaşırtmıştı. Güya belli bir ödenek çerçevesi içinde yaşamayı kabul eden saltanat makamı israfın önüne geçemedikçe saray borçlarını devlet hazinesine yüklemek gibi sistem ve prensip bozucu hareketlere zaman zaman girişmiş, bundan ıstırap duymakla beraber çaresini pek de kolay bulamamıştır. Yabancı sefaretlerden birinin kendi hükümetine verdiği rapora göre, son iki yılın birincisinde yedi milyon ve ikincisinde beş milyon liraya varan hususi saray borçları devlet hazinesine yükletilmiştir. Halbuki, o yıllarda emlaki hakaniyye geliri ile maden ve vapur işletmeleri gelirlerinden ayrı olarak Hazinei Hassa'nın tahsisat ve muayyenatı toplamı 398.851 lirayı bulmakta idi ve bu miktar saltanat erkânını ve kadrosunu idareye fazlasıyla kâfi bulunmakta idi. Fakat, mesela, bir Adile Sultan'ın çeyizi başlıbaşına bir hazineyi yıkmaya yetecek dereceye varmıştı. Adile Sultan yalnız ikametgâh olarak Fındıklı'daki sahil sarayından başka Kuruçeşme'de Esma Sultan'dan kalan yalıda, Kâğıthane'de, Çerağan'da da oturmuş ve ömrünün bir kısmını da Valide Bağı'nda şimdi sanatoryum olan binada ve Kandilli'de kız lisesi olan sarayda geçirmiş ve böylece altı saray değiştirerek kendine ona göre masraf ettirmiştir. Bir gün Sultan Mecit Babıâli'ye gelerek bu kız kardeşinin kocası olan Mehmet

Ali Paşa'ya çıkıştığı ve hatta "hain herif" dediği bile rivayet edilmiştir. Kardeşinin maaşını azalttığı da bir gerçektir. Fakat, diğer şehzadelerin ve sultanların köşklerinde, konaklarında ve yalılarında sürüp giden aşırı masraflı yaşantıları, verilen ziyafetlerde harcanan ve Beyoğlu kuyumcularına ödenen veya borçlanılan hadsiz, hesapsız paraları ne yapmalıydı? Bir taraftan da damat paşalar, sultanların ölçüsüz masraflarından başka saray dışındaki kendi hovardalıklarına da para yetiştiremez olmuşlardı.

Fuat Paşa istikraz işlerindeki başarısızlığının sebebini izah ederken III. Napolyon'un, kendisine, hazineden yapılan delice israfatla şehzadelerden biri için ısmarlanan pırlanta kakmalı altın sofra takımı ve ihtişam bakımından misli görülmemiş bir saltanat arabası gibi inanılmayacak derecede külfetli olan ve Paris'te dedikodu mevzuu teşkil eden bazı siparişler hakkında ciddi ihtarlarda bulunduğunu sadrazama bildirmişti. Sadrazam Âlî Paşa bu gayri tabii durumu, derhal esaslı tedbir alınmadığı takdirde bundan doğacak kaçınılmaz feci akibeti Napolyon'un ihtarlarıyla birlikte padişaha bir rapor halinde arzetmek cesaretini göstermişti. Âlî Paşa bundan dolayı her an azlini beklerken 17 Ağustos 1858'de şu şekilde özetlenebilen bir hattı hümayun neşrolunmuştu.

"*Hanedanımız efradından bazılarının son defa sarayda yapılan düğün şenlikleri münasebetiyle israf ve düşüncesizliği gösteren birçok satınalmalarda bulunduklarına muttalî olmaktayız. Hanedanımız efradı bundan böyle kendilerine tahsis edilen gelirleriyle yetineceklerdir. Bu ödenekleri aşan masraflarda bulunmaları kesin olarak yasaktır. Osmanlı uyrukluğunda olsun olmasın, hiç kimse, bedeli er geç ödenir mülahazasiyle saraya mal getiremez. Esasen bu hususta özel bir emir de çıkarılacaktır. Şimdilik işbu irademizin bütün saray mensup ve memurlarıyla bütün resmi makamlara tebliğ ve tefhimini kararlaştırdık. Bundan başka, işbu emirnamemizin ihlali ihtimalini göz önünde bulundurmak ve önlemek, karşı gelenleri hapisle ve sair cezalarla cezalandırmak gerekli olacaktır. Bu itibarla, sürekli bir kontrol ve denetime de ihtiyaç vardır ki buna Serasker Rıza Paşa'yı memur ettik. Serasker Paşa ile Maliye ve Hazinei Hassa Nazırları Paşalar hemen toplanıp müzakereye girişerek doğruluğuna inanılabilecek ağır borçların defterinin düzenlenmesi ve artık hiçbir zaman bu türlü şeylerin olmaması çarelerinin bulunması dahi kesin irademiz iktizasından bulunduğundan acele olarak gereği düşünülsün ve yapılsın..*"

Gerçekten Serasker Rıza Paşa'ya Tophane Müşirliği de verilerek onun başkanlığında Tophane'de bu iş için bir komisyon da kurulmuştu. Komisyon; borç defterlerinin incelenmesine giriştiği zaman bir yıl önce yapılan ve on beş gün süren Nişantaşı düğünü (sûri hümayun) ile başka hususlardan dolayı biriken borçlardan başka dairei hümayun halkının bir süreden beri âdet etmiş oldukları israfat ve yolsuz mubayaat dolayısıyla ödenmesi güç birçok borçların meydana geldiğine ve bunlar için rehin ve emanet olarak bir takım mücevherat ve murasaat ile borç senetlerinden birçoğunun yabancı tüccar ve bankerlerin kasalarına geçtiğine muttali oldu. Borç defterlerinin başında da, devlet istikrazlarını ve saray alışverişlerinin baş vasıtası olan Köçekoğulları'nın ibraz ettiği defteri kebir geliyordu. Bu defterin müfredatına girişmek ve hakikatini anlamak da çok güçtü. Zira, uzun zamandan beri çoğu senetsiz olarak alındığı gösterilen mücevherat ve hilliyat ve daha başka türlü eşyadan başka bunlardan ödünç olarak alınmış pek çok paralar da vardı. Bu alışverişlerin tasfiyesi sırasında sorumlusu bulunamayacak daha başka alışverişler olduğu da söylenmiştir.

İş, bu şekilde ortaya döküldükten sonra 26 Ağustosta çıkarılan bir fermanla devlet masraflarında da tasarruf lüzumu izah edilerek:

"*Aynı zamanda Hazinei Hassamızı alakadar eden masrafların ciddiyet ve adaletle tetkikını irade eyledik. Zati masraflarımızın da bundanböyle çok sıkı ve mâkul bir tasarruf haddine indirilmesi için gerekli tedbirleri aldık. Bundan başka, ecnebi tüccarlara ve imparatorluğumuzdaki bütün esnaf teşkilatına işbu emirnamemizin tatbikatına memur edilen Riza Paşa'nın tayininden itibaren gerek sarayımıza ve sultanlara yapılan teslimata, gerekse sarayımıza mensup zevata ikraz olunan paralara mukabil hiçbir tediyatta bulunulamayacağı hususunda tebligat yapılmıştır. Zati masraflarımız üzerinde bizzat en ciddi ve sıkı bir murakabede bulunmağa azmetmiş bulunduğumuz gibi bütün nazırlarımızın ve devlet memurlarının tasarrufa son derecede riayet etmelerini emir ve irade eyleriz. İşbu fermanımıza karşı gelenler, kurtulamayacakları gazabı ilahi ve mücazatı uhreviyyeden maada kanunda derpiş olunan en sert cezalara çarptırılacaklardır.*"

deniliyordu. Bu fermandan sonra Âlî Paşa ile Rıza Paşa, öfkeye kapıldıklarını duydukları harem takımının birer suretle hışmına uğrayacaklarından çok korkmuşlar, hatta Rıza Paşa kendi konağına nüfuz edilerek zehirlenmekten korktuğu için zehiri belli ettiği rivayet edilen gergedan boynuzundan yapılma fincanla kahve içmeye bile dikkat

etmeye başlamıştı. Fakat, harem takımı padişahtan yüz bulamadıkları için sinmişlerdi. Padişah dahi tasarruf gayretinde örnek olmak için masarifte saray tahsisatının ötesine geçilmemesine nezaret ediyordu.

Fakat, bu titizlik devri çok sürmemiş, istikraz hazırlıklarına başlanırken israf kapısı tekrar açılmıştı. Açılıp saçılma hali tekrar dikkati çektiğinden 19 Ekim 1859 tarihli bir hattı hümayun ile padişah, Maliye'nin acıklı durumuna amil olan sebeplerin araştırılmasını ve Maliye'nin kalkınmasına hizmet eyleyecek her türlü teklifin kendisine arz olunmasını emretti. Mali dertlere çare bulmak için kurulan komisyon, devlet maliyesinde irtikâba müsait birçok usulsüzlükler bulmakla beraber "saray muhassasatının fiilen hadsiz ve hudutsuz olduğunu, padişahın borçlarıyla hazineye ait borçların birbirine karıştığını" da tesbit etmişlerdi. Yabancı uzmanların da katılmasıyla uzun süren tedbir araştırmaları sırasında saltanata ait malların (emlaki hakaniyye'nin) satılması bile düşünülmüştü.

* * *

1861'de saltanata geçen Sultan Abdülaziz, devleti türlü güçlükler içinde bulmuş, bunlara çare aranacağını bildiren hattı hümayun yayınlamıştı. İlk günlerde gerek sarayın, gerek hükümetin giderlerine karşı kısıcı tedbirler almıştı. Sultan Mecit devrinin bir türlü önlenemeyen saray israfatı bu işi ıslaha memur edilenlerin de gereği gibi iş görmediklerine hamledilerek, ilk ağızda Serasker Rıza Paşa azledilmiş, sarayda altın ve gümüşten başka ziynet eşyası kullanılması yasaklanmıştı. Yine bu tutumluluk belirtisi olarak Hazinei Hassa gelirinin dörtte biri Maliye Hazinesi'ne terkedilmiş, Maliye'ce ödenmekte olan sultan maaşları azaltılmıştı. Padişah kendi tahsisatının da indirilmesini kabul etmiş, harem dairesi kurmayacağını halka ilan etmişti. Fakat, bu iyi başlangıcın yanında valide sultana Maliye Hazinesi'nden 1.000 kese (5.000 altın lira) maaş tahsis edilmek, şehzadelere Hazinei Hassa'ca verilmekte olan 4190 lira tutarındaki maaşları Maliye Hazinesi'ne nakledilmek gibi evvelki iyi niyetle bağdaşmayan haller de kendini göstermiş ve biraz sonra saray giderleri tekrar artmıştı. Bu şekilde, kavli fiiline uymayan bir icraat silsilesi halinde başlayıp öylece sürüp giden Sultan Aziz devri, bilhassa Tanzimat'ın sayılı ricalinden olan Âlî ve Fuat Paşa'ların ölümünden sonra saraya hoş görünmek için sahte genişlik yaratanların telkin ve tesiriyle Maliye ve saray hazineleri Sultan Mecit devrinden daha aşırı bir israf ve sefahat havası içine kapılmış, başlangıçta 90 milyon olan devlet borçları Sultan Aziz'in on beş yıllık

saltanatı sonunda 196 milyonu bulmuştu. Dış borçlar için yılda 14 milyon altın tahsis edilmesine rağmen bir aralık 250 milyona çıkan borçların faizini dahi ödeyemeyeceğini hükümet ilan etmek zorunda kalmış ve devlette böylece iflas alameti belirmişti. Ordu ve donanmayı kuvvetlendirmek ve karşılıksız çıkarılıp da itibarını kaybeden kâğıt parayı ortadan kaldırmak için istikrazlar yapılıyor, fakat ele geçen paraların bir kısmı saraylar ve köşkler inşasına sarfediliyor, padişahın şahsi yaşantısına ait masraflar da hiçbir sınır dinlemeden gittikçe artıyor, genişliyordu. Kabul edilen bütçe usulüne rağmen yılda beş milyon açık veriliyor, denk bütçe yapmak mümkün olamıyordu. Bir aralık 300 kuruşluk kaimenin bir altın lira karşılığı sayılacağı yolunda çıkan irade de halkta şaşkınlık yaratmıştı. 1871 yılında düyunu umumiye, frank hesabıyla 375 milyondan dört milyara ve 1873'te beş milyara çıkmıştı. 5.500 kişiyi bulan saray mevcudu da bir türlü azaltılamıyordu. Sultan Aziz tahttan indirildiği zaman bile kendisine tahsis edilen dairedeki yakınları ve maiyeti 300 kişiden aşağı değildi.

Saraya fazla gelir sağlayarak hoş görünmeyi düşünenler bütçe ve ödenek dışı para bulmak için çok gayri tabii yollara sapıyorlar, mesela; tersanece idare edilen Hazinei Hassa vapurlarının geliri giderini karşılamadığı zamanlarda masarifini tersane hesabına geçirip varidatını safi kâr ve temettü imiş gibi saraya takdim ediyorlardı. Ereğli madeninin kömürleri de masraf çıkmaksızın tersaneye mal edilip bedeli bazen istikrazlarla sağlanarak saraya ödeniyordu. Kömür madenlerinde sonraları toptan para almak için imtiyazlar verilme yoluna gidilmiş, fakat bu da maden damarlarının gayri iktisadi olarak parçalanmasına ve arada pek çok cevher yatağının işlenilemez hale gelip kaybolmasına sebep olmuştur. Hazinei Hassa hesabına işletilmeye çalışılan Tokat ve Ergani madenleri de idaresizlik yüzünden verimsiz çalışıyor, padişahın yakınları ise bu madenleri de kârlı bir iş kaynağı gibi göstermeye muvaffak oluyorlardı.

Sultan Aziz devrinde saraya para yetiştirme gayretinde olanların ne gibi marifetler yaptığına daha bazı misaller vardır ki ibretle mütalaaya değer:

Sadrazam Mahmut Nedim Paşa sadaretten ayrıldıktan sonra, evvelce yapmış olduğu 10.000.000 liralık istikraz akçesinden 100.000 lirasını senet mukabilinde kendi aldığı ve sarf mahalli anlaşılamadığı Maliye Nezareti'nce görülmesi üzerine mesele kendisinden bir tezkere ile sorulmuş ve alınan cevapta bunu para ikraz edenlere bahşiş olarak

verdiğini bildirmişti. Halbuki, istikraz mukavelesine göre faiz ve komisyon gibi bütün masraflar dahil olarak o hesap üzere ellisi yüz itibar olunmak, yani elli lira nakit alınıp yüzde on faiziyle yüz lira ödenmek şeklinde anlaşma yapılmış bulunduğundan bunun için artık bahşiş ve komisyon gibi şeyler vermeye lüzum ve mahal olmayacağına ve bu 100.000 liranın hazineden verilmesi için hiçbir resmi karar, irade ve saire bulunmadığına binaen bu paranın kendisinden kurtarılması için padişahtan alınan irade mucibince Babıâli'de Meclisi Vükela huzurunda sorguya çekilip hiçbir izahta bulunmadığı için paranın kendisinden tahsiline karar verilmişti. Hakikatte ise bu para saraya takdim edilmişti. Para ikraz edenlere verilmek üzere Sultan Aziz'den müsaade alınıp para, Maliye'den çekilmiş ve doğruca saraya götürülmüştü. O zaman bundan memnun olan padişah, meselenin tahkikata döküldüğünü görünce verdiği müsaadeyi inkâr etmiş ve Mahmut Nedim Paşa da padişahı yalancı çıkaramamış olduğundan parayı ödemeye mecbur tutulmuştu. Hakikati bilen padişah Mahmut Nedim Paşa'yı bu tazminattan affetti ve Paşa'nın o sırada merkezde kalması da doğru olamayacağından valilikle Kastamonu'ya gönderildi. Padişah o zaman için bir cezayı affedebilirdi ama bu para devlet hazinesinin şahsi hakkı olduğundan affedilemezdi. Böylece, devrin padişahı, milletin yüz bin lirasını becerikli sadrazamı eliyle almış, kendine mal etmişti...

Yine Mahmut Nedim Paşa'nın tekrar sadarete geldiği bir sırada bütçenin iki milyon açığı mevcut iken Köçekoğlu Agop vasıtasıyla Avrupa'dan yapılan istikrazın faizi de masrafa bindiğinden muvazene açığı üç milyonu geçmiş olduğu bir sırada Babıâli'de Tenkihat ve Islahat Komisyonu adıyla kurulan meclise yaptırılıp mabeyne takdim olunan defterde gelir ve gider denkleştirilmiş ve hatta fazlalığı görülen gelirin beş yüz küsur bin lirası "sarayı hümayunun tahsisatı seniyye haricindeki masraflarına karşılık" olarak mabeyni hümayuna takdim olunmuş, 350.000 lirasıyla da İngiltere'ye bir zırhlı sipariş olunmuştur. Daha sonra Mithat Paşa sadarete gelince yapılan incelemede gelir fazlalığı değil, üç milyondan aşağı olmayan masraf açığı bulunduğu görülmüş, önce yanlış tesbit yapan Komisyon üyeleri bunu yalnız Mahmut Nedim Paşa'nın ifadesiyle kabul ettiklerini itiraf eylemişlerdir.

Mahmut Nedim Paşa ikinci sadaretinde masrafı azaltıp fazla para artırmak mülahazasıyla konsolit ve sair esham ödemesini dur-

durmayı kararlaştırıp çoğunluğu Avrupalı olan alacaklıların mensup olduğu sefaretlerle bu ciheti kararlaştırdığını padişaha arzetmek suretiyle bu hususta bir irade almış ve ödemelerin durdurulmasından dolayı yükselen itiraz üzerine böyle bir görüşüp anlaşmanın mevcut olmadığı anlaşılarak sadrazamın bu cesaretine hayret edilmiştir. Hal böyle iken ve birçok kimsenin elindeki esham faizlerinin ödenmemesi acısı devam ederken Mahmut Nedim Paşa saraya şümulü olmadığını ileri sürerek padişahtaki yedi milyon liralık konsolitin tam faizlerini hazineden alıp herkesin gözü önünde mabeyne takdim etmiş ve bu hal de ayrıca hayret ve tenkitleri mucip olmuştur.

Sultan Abdülaziz tahttan indirildikten sonra sarayda ele geçen Sarraf Jorj Zarifi imzalı taahhüt senedinde, son zamanda yapılmak istenen on milyonluk istikrazın mukavelesi imzalandığı anda saraya bir milyon lira takdim olunacağının yazılı bulunduğu görülmüştür. Bütün bu hareketlerden anlaşıldığına göre Sultan Aziz devrinin son kısımlarında, devletin bütün mali teşebbüslerinden saraya bir çıkıntı ayırmanın sadakat ve merbutiyet iktizası haline geldiği, bundan padişahın da hoşlandığı ve bunu yapanların da ayrıca faydalandığı bir gerçektir.

Mahmut Nedim Paşa'nın da telkin ve teşvikleriyle Sultan Aziz, son zamanlarında emlak edinmek ve para biriktirmek hevesine düşmüş bulunduğundan saray hazinesine bir hayli altın ve eshamı umumiyye tahvilatı depo edilmişti. Tahttan indirildikten sonra ve V. Murat'ın cülusunun ilk günü saraya gelen devrim paşaları haremdeki bütün odaları ve saray hazinesini gözden geçirip mücevherat ve sair kıymetli eşya, konsolit ve şimendifer tahvilatı gibi şeylere, milletin parasıyla alındığı için, müsaderesi lazım geleceğini ileri süren Mithat Paşa'nın teklifiyle el konularak odalar mühürlenmiştir.

Ele geçen menkul kıymetler 7.395.665 liralık eshamı umumiyye, 3.106 adet şimendifer tahvili ve 90.000 Osmanlı altın lirası idi. Ayrıca 800.000 altın değerinde mücevherat da elde edilmişti. Bunların daha ziyade olup paşaların araştırmasından önce V. Murat'ın validesiyle damadı Nuri Paşa tarafından kısmen aşırıldığı söylenir.

Sultan Murat veliahtlığı zamanında eliaçık, müsrif ve hatta sefih yaradılışta bir insandı. Nasıl ki, kısa zamanda akıl hastalığı da ortaya çıkmıştı. Padişah olduğu zaman Galata sarraflarına bir milyon lira borcu vardı ki bunların çoğu kendi sarrafı Hıristaki Zoğrafos Efendi'ye ait idi. Bu adam devrin padişahından bâlâ rütbesi almış,

becerikli ve girgin bir insandı. Padişah değişikliğinde yeni padişahtaki alacağını ortaya koydu. Bunun için 800.000 altın kıymet takdir edilen mücevherler rehin olarak ve icabında satılıp alacağına mahsup edilmek üzere Hıristaki'ye teslim edildi. O da bu büyük serveti önce Londra'ya aşırmış ve Sultan Murat'ın iyi olmayacağını anlayınca kendisi de oraya savuşup bir daha da Türkiye'ye gelmemiştir.

Diğer menkul kıymetlerden tahviller dış borçlara yatırılmak üzere Osmanlı Bankası'na verilmiş, fakat 90.000 altın, Sultan Murat'ın cülus bahşişi gibi o devirde artık hiçbir lüzum ve manası kalmamış olan bir harcama ile ihtilalci paşaların cömertliğine kurban olmuştur. Böylece Sultan Abdülaziz'in metrukâtından yalnız tahviller işe yaramış, diğer para ve kıymetler düşüncesizlik yüzünden yok yere telef olmuştur.

Bununla beraber, padişahın tahttan indirilmesi biraz daha gecikmiş olsaydı bunların da ele geçmemesi ihtimali vardı. Zira, Mahmut Nedim Paşa'nın tavsiyesiyle Sultan Abdülaziz'in, servetini Rusya'ya kaçırmayı tasarladığı ve bunun için Rus Sefiri General İgnatyef'ten bir savaş gemisi getirtilmesini istediği ve onun da bunu kabul edip söz verdiği rivayet edilmiştir.

* * *

Abdülaziz'den sonra saltanata geçen V. Murat, cülusunun üçüncü günü sadrazama gönderdiği hattı hümayunda, bilhassa mali ıslahata temas ederek; bütçenin denkleşmesine bir yardım olmak üzere Hazinei Hassa'ya ait tahsisattan altmış bin kesenin indirilmesini ve yine o hazineye bağlı kömür madenleriyle diğer bir kısım madenlerin ve bazı fabrikalar idare ve hasılatının Maliye Hazinesi'ne terk olunduğunu irade ve beyan etmiştir.

V. Murat'ın tatlı ümitler veren bu iyi niyetli hükümdarlığı çok sürmemiş, meydana çıkan akıl hastalığından dolayı üç ay sonra tahttan indirilip de yerine II. Abdülhamid geçince her şey değişmiştir.

Abdülhamid şahsen çok tutumlu olduğu için bu halin saray masraflarında azaltıcı bir yol açacağı, diğer devlet erkânı gibi Mithat Paşa tarafından da ümit ve tahmin edilmiş, sadrazama hitaben padişah namına hazırladığı hattı hümayun müsveddesine aynen şöyle bir fıkra koymuştu:

(Şuabatı idareden herbirinin tedbir ile hareket ve bihûde masariften mücanebet etmesi elzem olup sarayı hümayunlar masarifi lüzumu mübrimi derecesine tenzil edildiği gibi hanedanı saltanat erkânının tahsisatları dahi tenkis edilmiş ve tahsisatı mezkûre doğrudan doğruya Maliye Nezaretinden tesviye olunmak mukarrer bulunmuş, Hazinei Hassamızdan... lira Nezareti mezkûreye terk edilerek sarayımızın masarifi şehriyesi ... lirayi osmani takdir olunmuştur.)

Açık bırakılan yerlerin padişah tarafından doldurulması lazımdı. Fakat, bu tahmin ve tasavvur doğru çıkmadı. Zira, yeni padişah hattı hümayun müsveddesinden diğer bazı kısımlar gibi bu fıkrayı da tamamen çıkarmıştı.

Abdülhamid'in tahminleri boşa çıkaran bu hareket tarzı; saltanatının devamı süresince aynı ruh haleti içinde sürüp gitmiş, geniş masraflı bir saray hayatı kurularak bu masrafları karşılamak üzere Hazinei Hassa'nın türlü yollardan zenginleştirilmesine çalışılmıştır.

II. ABDÜLHAMİD'İN EMLAKİ

Edinme — Üretme — Yönetme ve Sonu

Abdülhamid'in babası Sultan Abdülmecit tarafından emlaki hümayun, havassı hümayun ile birlikte Maliye Hazinesi'ne devredilmiş, bu işleme Abdülaziz tarafından dokunulmamış, V. Murat tarafından da bu yolda bazı terk ve teberrularda bulunulmuş olmasına rağmen Abdülhamid bütün bu gerekli tutumun tersine bir yol seçmiş, emlaki hümayun'u tamamen ve havassı hümayun'u da kısmen geri almıştır. Ayrıca çıkardığı iradelerle de mahlul ve sahipsiz yerleri Hazinei Hassa'ya alarak kendi adına tapulatmıştır. Bu mallar hanedanın ortak mallarındansa tek bir kişi adına tapulanamazdı. Baba mirası sayılacaksa kardeşlerinin de bunlarda hakkı olmalıydı. Esasen bu hareket tarzıyla saltanatın köklü gelenekleri de yaralanmış oluyordu. Esaslı bir fermanın hükmü çok ciddi bir sebep olmadan değiştirilemezdi. Emlaki müdevvere adı verilen ve Abdülmecit tarafından devlet hazinesine devredilen emlak ve arazi, Padişah ve yakınlarına bağlanan tahsisatın karşılığı idi. Hele, yeniçerilerin masrafı karşılığı sayılan havassı hümayun'un Tanzimat'tan sonra mevzu ve mahalli kalmadığı için bunların saray namına ve hatta padişahın şahsı adına geri alınıp tapulanması Tanzimat esaslarına büsbütün aykırı idi. Bu mallar geri alınıyor, fakat evvelce bunlara karşılık bağlanmış olan tahsisattan da vazgeçilmiyordu.

Abdülhamid'in emlak işindeki bu ileri teşebbüs ve cesaretini bir taraftan servet derci yolunda şehzadeliğinden beri bilinen şahsi temayülüne ve diğer taraftan babası Sultan Mecit'in millete ve halka doğru giden ıslahatçılık siyasetini beğenmemiş olmasına bağlamak mümkündür. Saltanatının ilk yıllarında Birinci Meşrutiyet milletvekillerinden de birkaçının huzuruyla sarayda cereyan eden bir müzakere sırasında İstanbul milletvekillerinden birinin dik konuşmasına hiddetlenen Abdülhamid şöyle bağırmıştı:

"Milleti ikna ve müessesatı ahrarane ihdas ederek ıslahat icrasına çalışan pederim Abdülmecit'in isrine iktifa etmek istemekle meğer yanılmışım. Badema ceddim Sultan Mahmud'un isrini takip edeceğim. Onun gibi ben de şimdi anlıyorum ki, Cenabı Hak'kın

muhafazasını bana tevdi ettiği akvamı, kuvvetten başka hiçbir şeyle yürütmek kabil olmayacak". [35]

Zaten bu beyanattan sonra Meclisin kapatılması da gecikmemiş, ve otuz yıl sürdürülen mutlakıyet idaresi hep o anlayışın etkisi altında günden güne koyu bir istibdat haline gelerek yalnız saray için değil, idarenin herhangi bir şubesi, herhangi resmi bir muamele tarzı için bile millete söz, fikir ve hatta temenni hakkı dahi tanımamıştır.

Abdülhamid'in tenzilat kabul etmediği saray tahsisatı aylık 50.000 lira üzerinden yıllık 600.000 lira miktarında olarak takarrür etmiş bulunuyordu. Bu miktar için o devirdeki başlıca Avrupa hükümdarlarının tahsisatı örnek alındığı tahmin edilebilir. O tarihlerde:

Rusya çarı	12.740.000 ruble	(34.000.000 frank)
Avusturya ve Macaristan imparatoru	18.600.000 kuron	(19.500.000 frank)
Almanya imparatoru	15.000.000 mark	(19.500.000 frank)
İtalya kralı	10.050.000 liret	(16.000.000 frank)
İngiltere kralı	543.000 sterlin	(13.500.000 frank)

almakta idiler. O zamanlar bir Osmanlı altın lirası 20 frank itibar edildiğine göre Abdülhamid de yıllık 12.000.000 frank alıyormuş demektir. [36]

Abdülhamid şahsen muktesit olmakla beraber Yıldız Sarayı'nın görülen ve bilinen geniş masrafları bakımından resmi tahsisatla yetinmediği de aşikârdır. Şu kadar ki, onun elde etmek istediği fazla gelirin temini şekli Sultan Mecit ve Aziz devirlerinden çok ayrı ve hususi bir sisteme bağlanmıştır : Hazinei Hassa'yı gerek merkez ve gerek vatan sathında muntazam ve geniş teşkilata sahip kılmak ve her imkândan faydalanılarak zenginleştirmek...

Abdülhamid bu hususta ilk iş olarak becerikli bir Hazinei Hassa Nazırı aradı. Bunun için Osmanlı Bankası Müdürü Forster'den muktedir bir banka memuru istedi. O vakit bankada Agop Kazas isminde gayet zeki bir memur vardı. Bu adam, bilgisinden ziyade kurnazlığı sayesinde bankanın gizli ve karışık işlerine karışmış olduğu için, onu doğrudan doğruya vazifeden uzaklaştıramıyordu. Forster, Agop'u başından atmak için bu fırsattan faydalanarak Hazinei Hassa Nazırı olmaya kabiliyetli olarak onu tavsiye etti. Agop kabul olundu. Esaslı teşkilat yapmak ve muntazam çalışmak için Dolmabahçe'de

[35] Abdülhamid ve devri saltanatı –Osman Nuri– İstanbul 1327 C. 1 s. 346.
[36] Türkiye Maliyesi –Charles Morovitz– Viyana - 1902.

müstakil bir daire ayrıldı. Bu kurnaz adam padişahın efkârını derhal anlamış, ilerisi için sorumluluğu başka omuzlara yüklemek üzere on bir kişilik bir idare meclisi ve ayrıca da on kişilik bir emlaki hümayun heyeti teşkil ettirmişti. Maliye işlerine son derece vukufu olduğundan servisleri bir banka intizamıyla çalışacak şekilde teşkilatlandırmıştı. Ondan sonra Abdülhamid'in servetini öyle çoğaltmış, maksada o kadar uygun idare etmiştir ki Yıldız Sarayı'nın yıl geçtikçe artan ve son yıllarda yedi milyon altına kadar yükselen masrafının mühim bir kısmını tesviye etmesine rağmen bu servetin esasına hiçbir eksiklik gelmemiş ve aksine olarak emlaki hümayun daima çoğalmıştı.

Bu hizmetlerine mukabil Agop Efendi vezir rütbesine nail olarak Agop Paşa olmuş, birçok ihsanlar ve imtiyazlarla kendisi de zengin edilmişti. Hazinei Hassa'daki başarısına binaen ve vazife üzerinde kalmak üzere iki defa da Maliye Nazırlığına tayin olunarak Nezaretin idare ve kalem muamelelerini tensik ve işlerini bir dereceye kadar tanzim etmişse de eski husumetine binaen Osmanlı Bankası'nın bazı kusurlu işlerini meydana çıkaracağından korkulduğu için Banka kendisiyle uğraşmış, o da hükümetin mali muamelelerini Kredi Liyone Bankasına çevirmiş ve nihayet hasımlarının üstün gelmesiyle Maliye Nazırlığından azil olunarak yine Hazinei Hassa Nazırı sıfatıyla saraya dönmüş, fakat ondan sonra çok yaşamayarak bir gün Abdülhamid'in kendisine hediye ettiği attan düşmesi ölümüne sebep olmuştur.

Agop Paşa'dan sonra yine onun son günlerindeki tavsiyesiyle Mikael Portakal Efendi Hazinei Hassa'ya getirilmiştir. Sonradan paşa olan Mikael Efendi, Venedik ve Paris'te tahsil görmüş, bilgili bir zat olup İstanbul'a döndükten sonra devlet memurluğuna girerek derece derece yükselmiş, Rüsumat Eminliği'ne ve Maliye Müsteşarlığına kadar çıkmıştı. Nihayet, Hazinei Hassa'ya Nazır olarak selefinin kurduğu meslek dahilinde işe devam etmiştir. Mikael Paşa da bir gün ani olarak vefat etmiş, yerine Sakızlı Ohanes Efendi tayin olunmuştur. Diğerleri gibi paşalığa yükselen bu zatın saray entrikalarına vâkıf olmamaktan dolayı başlangıçta epeyce sıkıntı çektiği söylenmiştir.

Agop Paşa'da olduğu gibi Hazinei Hassa Nazırlığı'nı diğer bir nezaretle birlikte yapan birkaç paşa daha vardır. Damat Mehmet Ali Paşa bunun en kuvvetli örneklerinden biridir. Abdülaziz zamanında Mabeyn Müşirliği, Seraskerlik, Kaptanıderyalık, Tophane ve

Sıhhiye Nazırlıklarında bulunurken Hazinei Hassa'yı da idare etmekte idi. Şirvanî zade Rüştü Paşa da bir aralık hem Maliye ve hem Hazinei Hassa Nazırı idi. Bu hazine nazırlarından Abdülhamit Ferit Paşa da bir süre Bahriye Nazır vekilliğini birlikte yapmıştı. Hazinei Hassa nazırları arasında Küçük Sait Paşa, Hasan Fehmi Paşa, Hamdi Paşa ve eski Sadaret Müsteşarı Hakkı Paşa gibi maruf zevata da rastlanmaktadır. Ermeni nazırlar arasında bir de Artin Paşa vardır. Bunlar arasında Agop Paşa'nın gösterdiği başarı, kendine mahsus usullerle pek yüksek olmuş, Yeniköy'de attan düşme neticesi olarak bilinen ölümünde bir esrar olduğu da söylenmiş, ondan sonra Mikael Portakal Paşa'nın ani olarak ölümü de manalı görülmüştür.

Kabineye dahil olmayan bu nazırlık Sultan Reşat zamanında müdürlüğe çevirilmiştir ki o zaman bu makama gelenler arasında Nuri ve Hacı Feyzi Bey'lere rastlanmakta ve Vahdettin devrinde kendisinin pek sadık bir adamı olan Refik Bey'in bu vazifeyi yaptığı görülmektedir.

Bir zamanlar Hazinei Hassa'yı idare eden Darphane'de de Ermeni müdürlerin çalıştığı görülüyor. Abdülmecit devrinden Abdülhamid'in ilk üç yılına kadar Kazaz Artin, Düz oğlu Hoca Agop Çelebi ve kardeşi Hoca Mihran Bey Darphane'nin başında bulunmuşlardır. Boğos Bey de hem Darphane'yi idare etmiş, hem Abdülmecid'in hesaplarına bakmıştır. Boğos'un akrabasından Diran ve Maksut zade Simon Bey'lerle Agop Efendi haremin bütün alış verişini yaparlardı. Hepsi yüksek rütbeler almış, büyük nişanlarla taltif edilmişlerdi. Sultan Mecit'in üçüncü kilercisi Serkis isminde bir Ermeni idi. O tarihte sarayda birçok Ermeni doktor, cerrah ve dişçi vardı. Tablakârların yarısı Ermeni idi. Markar adında biri esvap odasının çamaşır terziliğini yapardı. Gümüşgerdan ailesi de harem takımının terzisi idi. Yapı işleri de Balyan ailesinden Karabet, Nikoğos ve Serkis'le Artin kalfaların elinde idi. Bunlar Dolmabahçe, Beşiktaş, Beylerbeyi, Yıldız ve Çerağan saraylarıyla Kâğıthane, Ayasağa, Ihlamur ve Malta köşklerini ve pek çok resmi binaları yapmışlardır. Bir aralık bu inşaatın başında bulunan Altunî zade İsmail Zühtü Efendi –ki sonradan Paşa olarak Birinci Meşrutiyet ayan azalığında (senatörlükte) bulunmuştu– sadece Bina Emini sıfatıyla masraf cihetini idare etmiştir. Barut imali bile Ermenilerin elinde idi. Barutçubaşı Kirkor ailesi bu yüzden büyük arazi ve emlak sahibi olmuşlardı. Yeşilköy'deki köşklerinde Sultan Mecit ve oğulları Murat ve Abdülhamid Efendiler ve

kızı Fatma Sultan'la birlikte iki gece misafir olmak gibi bunlara müstesna bir itimad ve samimiyet göstermişti. Sarayın para ve alışveriş işlerinde mühim vazifeler gören Köçek oğlu Agop'un Çengelköyü'ndeki köşküne de Sultan Mecit yemeğe giderdi. Bu köşkü Sultan Aziz de pek beğenerek satın almış, sonradan Abdülhamid tarafından şehzade Vahdettin Efendi'ye verilmiştir.

AGOP PAŞA DEVRİ

Nasıl yetişti?

1837 doğumlu olan Kazazyan Agop Efendi, Galata Ermeni Kilisesi tahsildarlığıyla iş hayatına girmiş, Şehremini Server Paşa'nın daire müdürlüğünü yapmış, Şehremaneti Ebniye Meclisine üye olmuş, bir zaman Galata Voyvodası Kaymakamlığı'nda, Osmanlı Bankası Türkçe Haberleşme Kalemi Müdürlüğü'nde bulunmuş, 1879'larda Hazinei Hassa Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Beğenilen hizmetleri dolayısıyla vazifesi nazırlık haline getirilmiş ve vezirliğe kadar yükselmiştir.[37]

Neler yaptı?

Hazinei Hassa, Agop Paşa idaresine geçtikten sonra genişleme ve zenginleşme hareketine başlangıç olarak ortaya bir (emlaki müdevvere) devredilmiş emlak meselesi çıkarılmıştır. Sultan Mecit tarafından emlaki hümayun'un Maliye Hazinesi'ne devri sırasında ufat tefek bazı emlakin gizli olarak şunun bunun elinde kaldığı öğrenildiğinden önce bunların kurtarılmasıyla işe başlanmış, daha sonra Maliye Hazinesi'ne verilmiş olan emlaki hümayun'un birer ikişer Hazinei Hassa hesabına geri alınması yoluna gidilmiştir. Zaten bütün müstebit hükümdarlarda olduğu gibi saray muhafızlarına, bendegân denilen kendi mensuplarına, yerli ve yabancı gazetelere, jurnalcılara ve saireye verilmesi lazım gelen ihsanlar ve bahşişler, aylık ve tahsisatlar için bir hassa hazinesi sağlam bir kaynaktı. Fakat geri alınacak emlaki müdevvere'den başka da emlake ve maddiyata ihtiyaç vardı. Mahlul topraklar, sahipsiz kalmış yerler, imar ve ihyaya müsait arazi, işletilecek madenler, liman ve rıhtım resimleri, gemi işletme imtiyazları gibi daha birçok gelir kaynakları titiz bir

[37] Türk Ansiklopedisi C. 1 s. 210.

kıskançlıkla hep padişah hazinesine mal edildi. Edinilme yolları devrin zihniyet ve ahlakını göstermek bakımından ibretle üzerinde durulmaya değer hallerdir. Bir taraftan vilayetlerde bir kısım yüksek memurlar sarayın teveccühünü kazanmak, rütbe ve nişan gibi taltifata nail olmak için mahluller haber vererek arzı ubudiyet ediyorlar, öte yandan Hazinei Hassa idaresi de vilayetlere bu iş için memurlar çıkararak geniş ve verimli yerler tespit ettiriyordu. Elverişli topraklar saraya arz olunarak çıkarılan iradelerle hemen emlaki hümayun'a ilhak olunuyordu. Bu yoldaki çalışmalarla kurulan çiftliklerin sayısı yüz elliye varmıştı.

Edinilen toprakların çoğu bedelsiz olmakla beraber bazısı için meşru iş yapılıyormuş hissi verilmek üzere Maliye Hazinesi adına bedel tayin edilip Hazinei Hassa alacaklarıyla mahsubu lüzumuna işaret olunduğu vaki idi. Bu gibi yerler için ileri sürülen imar ve ihya gayesi o zamanki ahkâma göre ancak ham topraklar için ve imarın meydana gelmesinden sonra tanınabilecek bir edinme şekli olduğundan aslında işlenmiş olup da terkedilmiş yerler için böyle bir maksadın ifadesiyle tasarruf hakkının evvelinden ve hele parasız olarak iktisabını meşru tanımaya imkân yoktu.[38] Bedel tayin edilenlerde de takdir tek taraflı yapılıyor, artırmaya değil, bilirkişi incelemesine bile gidilmiyordu. Takdirin öyle bir işlemden geçirilmesi ise kanuni hükümler iktizasındandı.[39] İmtiyaz niteliğindeki edinmeler ise zamanın mevzuatına tamamen aykırı idi. Padişah iradesi her şeyin üstünde tutuluyordu. Hele Abdülmecit tarafından kendisine bağlanan tahsisat karşılığı olarak Maliye Hazinesi'ne terkedilen emlaki hümayun'un yanlışlıkla veya her nasılsa devredildiği gibi bahanelerle ve kırk yıllık bir aradan sonra geri alınması millet hakkına açıkça tecavüzdü. Bunlar vaktiyle hanedan malı olduğu için son padişaha miras kaldığı iddia edilemeyeceği gibi baba mirası sayılması halinde bile daha başka mirasçılar da bulunduğu için tek bir kişi adına tapulanamazdı. Bunların emlaki hakaniyye'den sayılması gibi bir faraziyede bile makama mahsus malların padişahlardan biri adına hususi mülk olarak tapulanması elbette caiz değildi. Bu açık yolsuzluklara ilave olarak Abdülhamid, kardeşi V. Murat'ın emlakini dahi zaptederek idaresini Hazinei Hassa'ya tevdi etmişti. V. Murat'ın menkul eşyasıyla mücev-

[38] Arazi kanunnamesi – 103.
[39] Arazi kanunnamesi –.

heratı dahi ele geçirilmiş ve buna karşılık Sultan Murat'ın alacaklılarına hiçbir şey ödenmemiştir.

Bir garip nokta da emlaki hümayun'dan olduğu iddiasıyla Maliye Hazinesi'nden istirdat olunan yerlerden bir kısmının evvelce havassı hümayun'dan olması idi. İhdasındaki sebep ve hikmet kalmamış, Tanzimat'la ilga ve devlet hazinesine devredilmiş bulunan bu padişah haslarının yeniden padişah hazinesine alınması; kaldırılan tımar sisteminin saltanata ait kısmını mali cephesiyle hükümdar hesabına diriltmekten başka bir şey değildi. Bu haslara ait gelirin sarf mahalli olan yeniçeriliğin ise çoktan tarihe karışmış olması muvacehesinde bunları tekrar edinen padişahın sebepsiz mal edinme durumuna düştüğü meydandadır.

Son zamanlarda Abdülhamid'in hatıralarını ihtiva eden ve Ali Vehbi Bey tarafından vaktiyle Fransızca olarak neşredilmiş iken bu defa Türkçeye çevirilerek yayınlanan kitaptaki bir fıkra[40] bu konuda çok dikkate değer ifadeleri ihtiva ettiğinden aşağıya aynen iktibas ediyoruz:

"*Ben hemen hemen bir şehri, hassa alayımı, Yıldız Sarayı mensuplarını, bunlardan başka da memurların üçte birini geçindirmekteyim. Ayrıca, Halife olmam, yani bütün Müslümanların reisi bulunmam sebebiyle kesem bütün dünya Müslümanlarına aittir. Büyük bir servet yapabildimse ormanlarımın, arazimin geliri sayesinde olmuştur. Agop Paşa çok dirayetli bir maliyecidir. Mülkümü gayet iyi idare etmiş, senede 500.000 lira (altın) gelir getirecek hale koymuştur. Hususi eşhasa ve vakıflara ait olmayan araziyi Sultan malı olarak ilan etmek fevkalade bir fikir olmuştur. Mikael Paşa da daha iyi bir idarecidir. Büyük şirketlere verilen imtiyazlar sayesinde gelirimizi artırmaya muvaffak olmuştur. Mabeyncim Ragıp Bey de benim için fevkalade spekülasyonlar yapmıştır. Cenubi Afrika'daki altın madeni için yaptığı spekülasyon hasılatı hazineye (Hazinei Hassa'ya) ehemmiyetli bir gelir temin etmiştir. Servetim sekiz milyon lirayı aşmış bulunmaktadır.*"

Doğruluk derecesi diğer yayınlarla mukayese neticesi takdir edilecek olan bu sözlerin gerçekten pek de uzak olmadığı tahmin edilebilir.

* * *

Hazinei Hassa'ca bedelsiz olarak edinmeler şu şekildeki iradelerle sağlanıyordu:

[40] Hareket yayınları – İstanbul 1974 s. 100.

Bingazi vilayeti dahilinde olan zeytinlik ile cesim ormandan hakkıyla istifade olunmamakta olmasına mebni bunların tahkik ve tayini hududuyla imarı için bilabedel emlaki seniyye'ye ilavesi zımnında şimdiden namı şehriyariye kayıtlarının tashihi ve senedatı nın tanzimi... 23 Mayıs 1298

*

Suriye vilayeti dahilinde Akkâ sancağında Tantura namıyla maruf arazinin uyûnu cariyeyi (akarsu kaynaklarını) havi olmasından dolayı her nevi imara müsait idüğünden bilabedel emlaki hümayun'a ilhakı... 15 Eylül 1299[41]

*

Hafız Behram ve Şerefettin Ağalardan mahlul kalan umum emlak ve akaratın namı hümayuna senede raptı...
18 Kânunusani 1304

*

Vaktiyle Şehremaneti celilesince mubayaa edilmiş olan Burunsuz mandıra çiftliğinin emlaki hümayun iradına ilavesi Şehremanetinden vaki olan arz ve istizan üzerine şifahen telakki olunan iradei seniyye iktizasından olduğu... 12 Teşrînievvel 1305

*

Geçende irtihali dârı baka eden Kemalettin Efendi hazretlerinin uhdesindeki Balmumcu çiftliki hümayununun namı mülûkâneye tashihi kaydıyla hemen tahtı idareye alınması... 14 Nisan 1321

*

Tek taraflı bedel takdiriyle edinmeler de şu şekilde olurdu:

Baltacı zade saadetlü Aristidi Beyefendi hazretlerinin Aydın vilayeti dahilinde olup Hazinei Maliye namına iştira olunan melfuf pusulada muharrer on buçuk kıt'a çiftliğin muaccelâtı olan otuz iki bin beşyüz liranın Hazinei Hassa'nın doksan beş senesi nihayetine kadar muayyenat bedelinden Hazinei Maliye'de matlubu olan yüz on iki bin küsur liradan mahsubuyla senedatının namı hümayuna tashihi... 12 Şaban 1300

*

[41] Bunlar Hazinei Hassa'ca hazırlanmış maruzat tezkereleridir ki üzerlerine (mucibince) işareti konulunca irade haline gelirdi. Zamanında neşredilmeyen bu iradeleri Muallim Tâhâ Bey tedarik ederek kitabına koymuştur. Halen bir yığın halinde olan Hazinei Hassa evrakı arasından asıllarının tetkikine imkân bulunamadı.

Selânik vilayeti dahilinde Vodine kazasında emlaki emiriye'den Golemerika ve Tavariş namlarıyla maruf olan yaylaklar ile içinde bulunan ormanların ve Zalkuron kışlağının talibine füruht olunmak üzere derdesti müzayede idüğü istihbar kılındığından bunların Katranca çiftliğine mevkıen karip bulunduğundan muayyenat bedelinden mahsup olunmak üzere yüz bin kuruş muaccele ile emlaki hümayuna ilhakı.. 2 Zilkâde 1300

*

Musul hükümet konağıyla memleketin ara yerinde ve Dicle Nehri sahilinde vaki on altı bin iki yüz elli metre arsa halinde bir kıta arazii emiriye'nin mevkıen pek elverişli olmasından dolayı üzerine tarzı cedit ile ebniye inşası halinde memlekete bir nümunei terakkıyat olacağı cihetle Hazinei Hassa ile Hazinei Maliye beyninde muamelei mahsubiye icra olunmak üzere on altı bin iki yüz elli kuruş muaccele ile emlaki hümayun'a ilhakı... 24 Zilkâde 1305

*

Suriye vilayeti dahilinde yüz altı bin dönümü havi arazii mahlulenin gayet münbit ve mahsuldar olduğu halde şimdiye kadar bir taraftan imarına teşebbüs olunmadığından beher dönümünün değeri olan otuz para (?) mukabilinde ve Hazinei Maliye ile Hazinei Hassa beyninde mahsup olunmak üzere emlaki hümayun'a ilhakı..
22 Kânunusani 1304

*

Necit sancağında emlaki seniyyei emiriye'den Ahsâ nam mahalde bulunan 480 kıt'a bağ ve bahçe ile otuz beş hane ve işbu arazii mamure ve gayrı mamurenin hazinei celilei Maliyede olan matlubatından mahsubu icra olunmak üzere iki yüz elli bin kuruş bedel ile biliştira emlaki mahsusai cenabı cihanbaniye ilavesi....
2 Eylül 1298

*

Bağdat vilayeti dahilinde tefavvuz buyurulup ilaç mukataası enharından ve arazii emiriyei haliyeden Hûrı Kebîr namıyla maruf olan ve hududı kadimesiyle yüz otuz iki feddandan ibaret bulunan arazinin dahi üç yüz adet Osmanlı lirası bedel ile biliştira emlaki hümayun'a ilavesi münasip ve halen ve atiyen mukataanın tezayüdü mamuriyetini calip olacağı Bağdat'ta müteşekkil arazii seniye komisyonuyla cereyan eden muhabere neticesinden anlaşılmış olmasına nazaran o suretle muamele ifası... 21 Cemâziyelevvel 1299

Suriye vilayeti dahilinde arazii emiriye'den olup taliplerine satılmak üzere derdesti müzakere idüğü vergi emanetiyle bilmuhabere anlaşılmış ve esamisi melfuf pusulada muharrer bulunan Şamı Şerif sancağında on beş bin ve Havran sancağında kırk dört bin dokuz yüz otuz ve Hama sancağında dahi doksan iki bin iki yüz yirmi dört ki ceman yüz elli iki bin yüz elli dönüm arazinin üç bin dört yüz yetmiş iki lira muaccele ile biliştira emlaki hümayun'a ilavesi ve işbu muaccelenin ispermeçet fabrikai hümayununun eşyai müdevveresi esmanından dolayı Hazinei Hassa'nın Hazinei Maliye'de olan üç bin dört yüz yetmiş iki Osmanlı lirasıyla irat-masraf veçhile tesviyesi..

13 Cemâziyelevvel 1300

*

İmtiyaz mahiyetindeki edinmelere misal:

Yanya vilayeti dahilinde Seniçe'de petrol zuhur ettiğinden merkezi vilayet dahilinde çıkmış ve çıkacak petrol maden imtiyazının Hazinei Hassa'ya itası.. 24 Temmuz 1304

*

Musul vilayeti dahilinde emlaki hümayun derununda kesretle petrol madeni zuhur ettiği ve hususiyle Tuzzormano nam mahalde yirmi kadar gaz kuyuları mevcut olup bunlardan istifade edildiği cihetle vilayeti mezkûre dahilinde çıkmış ve çıkacak petrol imtiyazının Hazinei Hassa'ya itası.... 31 Kânunusani 1304

*

Trablusgarp vilayetinde vücude getirilmesi mukarrer olan limanın inşası imtiyazının Selânik limanı gibi Hazinei Hassa'ya itası..

20 Eylül 1314

*

Konya vilayetinin Bilecik karyesi dahilinde civa ve Aydın vilayetinin Karaburun kazasına muzaf Kiranca ve Karaağaç mevkilerinde dahi civa, kalay ve boya madenleri mevcut olduğu istihbar kılındığından ve mezkûr madenlerin işletilmesi menafii külliye temin edeceğinden buralarının emlaki hümayun'a ilavesi..

14 Teşrinievvel 1314

*

Emlaki müdevvere'den istirdada misal:

Ayamama ve Kılınçlı ve Silivri'de vaki Bosna ve Keluri çiftlikleriyle sair minelkadim Hazinei Hassa'ya ait bulunduğu halde devri sabık evailinde mücerret sehivden münbais olarak Maliye Hazinesi

idaresine geçmiş olduğundan Hazinei Hassa'dan fekki irtibatıyla Maliye idaresinde bulunduğu zaman içinde husule gelen varidattan masarifi vâkıa tefrik ve ifraz olunarak mâbâkisinin ret ve iadesi ve mevcut demirbaş hayvanat ve sairenin devir ve teslimi....

12 Şubat 1296

*

Kasrı hümayun namı diğerle Rami çiftliği fil'asıl emlaki seniye'den bulunduğu halde her nasılsa Hazinei Maliye idaresine geçerek şimdi orada muhacir iskân edilmek istenildiği bittahkik anlaşıldığından kemâfissâbık Hazinei Hassa'ya ircaı... 14 Safer 1298

*

Emlaki seniye'den Edirne vilayeti dahilinde olup esamisi melfuf pusulada muharrer kışlak ve meralardan bazılarının ötekine berikine icar ve bazılarının dahi vasaiti saire ile istimal olunmakta bulunduğu istihbar kılınmış ve bu ise vechen minelvücuh rehini cevaz olamayacağı derkâr olduğu gibi bunlar bervechimâruz emlaki seniye idadından mâdut oldukları halde her nasılsa senedatı tanzim olunmamış bulunduğundan namı maaliittisamı hazreti hilafetpenahiye olarak senedatının bittanzim Hazinei Hassa'ya gönderilmesi ve bunlara buraca ve vilayetçe ikayı müdahale ettirilmemesi... 2 Kânunusani 1297

*

Mihalıç çiftliki hümayunu merbutatından Keşiş dağında olup isimleri melfuf pusulada muharrer otuz sekiz kıt'a kışlağın emlaki seniye'den mâdudiyeti calibi zan ve iştibah olmadığı halde her nasılsa bu ana kadar senedatının tanzim kılınmamış olduğundan işbu kışlakların namı padişahiye senedatının tanzimi.. 17 Şubat 1299

*

Feriköyü'nde ve Şişli civarında vaki İzzetpaşa çiftliği namıyla maruf mahallin emlaki seniye'den bulunduğu calibi zan ve iştibah olmadığı halde her nasılsa senedi tanzim olunmamış bulunduğundan namı padişahiye senedinin tanzimi... 24 Şubat 1299

*

Esasen emlaki seniye'den olup Edirne vilayeti dahilinde İpsala ve Ferecik ve İnoz cihetlerinde bulunan melfuf pusulada muharrer on yedi kıt'a kışlak ve koruların bir aralık hayvan râ'yolunmak üzere Tophanei âmire idaresine bırakılmış ise de orada matlup veçhile hayvan yetiştirmek mümkün olamadığı ve elyevm derunlarında bir tek hayvan bile bulunmadığı ve bundan dolayı Tophanei âmire'ce

lüzum kalmadığı cihetle mercii kadimi olan Hazinei Hassa'ya ircaı idareleriyle emsali misilli senedinin namı hümayuna tanzimi...

4 Teşrinisani 1299

* * *

Hazinei Hassa gelirinin çoğaltılması gayretiyle daha birçok maden imtiyazları ve hatta bayındırlık işleri bile Hazinei Hassa'ya verilmişti. Hele son zamanlarda yurdun hangi tarafında kıymetli bir madenin mevcudiyeti öğrenilirse hemen imtiyazının Hazinei Hassa'ya verildiğine dair bir irade tebliğ olunurdu. Bu imtiyazlardan bir kısmının o kadar değerleri olmasa bile bazıları son derece önemli idi. Mesela; Dicle ve Fırat nehirlerinde gemi işletilmesi, Musul civarındaki petrol, neft ve zift madenleri, Selânik ve Dedeağaç liman imtiyazları, Taşoz adasındaki madenlerin imtiyazı, il merkezi olan birçok şehirlerde petrol depoları ve Selânik, İzmir, Bağdat ve Basra'da umumi mağazalar tesisi bu kabildendir.

Abdülhamid'in son zamanlarında emlaki hümayun'un aldığı genişlik ve çeşitlilik ve bilhassa, araziden gayri olanların hususi mahiyetlerine göre yürütülmesi lazım gelen idare tarzı bir takım güçlükler arzettiğinden yeni edinme ve genişlemelere son verilerek yalnız mevcudun imarına çalışılması merkezce kararlaştırılmış ve bu hususta alınan irade şubelere tebliğ edilmiş olduğu halde saraya bağlılık ve kulluk göstermeye hevesli bulunan merkez ve taşra memurlarının arz ve inhasıyla yine bazı arazi ve emlakin satın alınmasına veyahut bazı mahlullerin emlaki hümayun'a katılmasına irade çıkmakta idi. Yalnız mevcut emlakin imarıyla uğraşılmasına cidden lüzum görüldüğü öyle bir sırada. Musul vilayeti dahilinde bulunup ahalisinin dağılmasıyla hali ve mahlul kalan birkaç yüz parça köy arazisinin hep birden emlaki hümayun'a katılması için vilayetin inhası üzerine sadır olan irade bilhassa kayda şayandır. Bu arazinin genişliği ve imarına sarfı lazım gelen paranın büyüklüğü emlaki hümayun idaresinin bile cesaretini kırdığından bu edinmeye karşı gelinmesi düşünülmüşse de o iradenin çıkmasına delalet eden mabeyn erkânının gücenmesinden doğacak sonuçlar hesaba katılarak vazgeçilmiştir.

Devrin şairlerinden biri, Abdülhamid'in seyyiatını sayarken Mithat Paşa'nın Taif'te öldürülmesini, V. Murat'ın Çerağan Sarayında mahpus bulunduğunu, Gençtürklerin başı olan Ahmet Rıza'nın yurt dışında yaşamak zorunda olduğunu dile getirip:

Abdülhamid'in ilk Hazinei Hassa Nazırı Agop Paşa

Abdülhamid'in son Hazinei Hassa Nazırı Sakızlı Ohannes Paşa

Mithat şehid-i zulmün
Mahkûm Murad-ı millet
Ahmet Rıza-i ahrâr
Mağdubu Şehriyarın

dedikten sonra padişahın arazi ve emlakine işaret için:

Maliyyeden de zengin
Oldu bu gün akaarın

demişti. Şair Eşref ise, o dokunaklı yergi diliyle şöyle bir kıta söylemişti:

Cihanda Padişahım hayret-efzâdır fütühatın
Ahalînin elinden zaptolunmuş çiftlikâtın var
Ne mutlu memleket, gittikçe artar feyz u lutfunla
Memalikte senin milyon kadar müstemlekâtın var

* * *

Hali ve geniş arazi parçaları üzerinde Hazinei Hassa tasarrufunun civarından çiftçi celbi suretiyle göçebe aşiretlerin iskânına vesile olduğu iddia edilmişse de bu vadideki faaliyetin iç yüzü umumi devlet idaresiyle Maliye Hazinesi aleyhindeki bazı hareketlerden ibaret bulunduğu ve zahirde hayırlı gibi görünen bu manzaranın da gerçekte bir yolsuzluk silsilesi olduğu muhakkaktır. Bu yolsuzluklardan bir kısmı şöyledir:

1 — Arazii seniyede çiftçilik yapmaya rağbet eden aşiret efradı nüfusa yazılmaya zorlanmazdı,

2 — Nüfusa yazılmadıkları için asker de olmazlardı,

3 — Başka topraklarda Maliye'ce aşara munzam olarak tahsil edilen maarif ve menafi hissesi bu çiftçilerden alınmazdı ama arazi kirasıyla birlikte aşarın nispeti beşte bire kadar yükselirdi.

4 — Aşar; devlet hazinesinin ayniyat vergisi halinde mühim bir geliri olduğu halde arazii seniye çiftçilerinden alınan aşar Hazinei Hassa'ya mal edilir ve zaten tahsilatı da Hazinei Hassa memurları yaparlardı.

5 — Hazinei Hassa kendi arazi ve emlaki için devlet hazinesine vergi olarak hiçbir şey vermezdi,

6 — Hazinei Hassa kendi ekip biçtiği mahsullerden devlete aşar olarak bir şey ödemezdi,

7 — Hazinei Hassa hayvanları için ağnam resmi verilmezdi,

8 — Arazii seniye hudutları içinde dolaşan başkalarına ait hayvanların ağnam resmini Hazinei Hassa kendisine alır, hayvan

sayımı zamanında Hazinei Hassa'nın yarı nispette alageldiği resimle kurtulmak için, civardaki bütün hayvan sürüleri arazii seniye dahiline getirilirdi,

9 — Bu gibi imtiyazlardan faydalanmak için kendi topraklarının da emlaki şahane hududu içine alınması hakkında müracaatlar vaki olur ve bunlar derhal kabul edilerek çiftliğin sınırı ona göre değiştirilirdi,

10 — Emlaki hümayun haritası dahilinde bulunan bütün arazi ve emlakin vergi ve sair mürettebatı dahi Hazinei Hassa'nın mahallerindeki emlak idaresi tarafından tahsil edilirdi,

11 — Hazinei Hassa ve ona bağlı emlaki hümayun idareleri ve çiftlikleri posta ve telgraf ücreti vermezlerdi,

12 — Mahallerindeki emlaki hümayun idareleri posta muamelesi yaparlar ve hasılatını kendi idarelerine mal ederlerdi,

13 — Emlaki hümayun idareleri tapu muamelelerini de yapar ve alınan resmi harçları kendi idarelerine mal ederler ve çiftçiye Hazinei Hassa senedi denilen ayrı şekilde tapu senedi verirlerdi,

14 — Hazinei Hassa'nın mahkemeye düşen işleri için harç alınmaması da 6 Teşrinievvel 1300 tarihinde Adliye Nezareti'ne bildirilmek üzere saraydan Babıâli'ye yazılmış, o tarihten sonra Hazinei Hassa mahkeme masraflarından da muaf tutulmuştur.

Tanzimat'a kadar bizde hukümdarlara ait emlakten vergi almak kimsenin hatırına gelmemişse de Tanzimat'tan sonra Sultan Mecit'ten alındığı evvelce bahis konusu edilen ferman icabı emlaki hümayun'un da vergi ve rüsuma tabi tutulması lazım gelmiş bulunuyordu. Bu lüzumun ortadan kaldırılmasının sarayca istenmesi üzerine fermanın mevcudiyeti söz konusu edilmeksizin "emlaki hümayun'un eskidenberi vergi ve rüsumdan muaf bulunduğuna" dair Divanı Muhasebat'ça verilmiş olan bir karara istinaden Maliye Hazinesi varidat muhasebesinden gösterilen 1283 tarihli bir mukteza üzerine vergi alınmamaya başlanmışsa da Maliye'ce yine sorumluluk endişesi izhar edildiğinden Hazinei Hassa'ca mabeyni hümayuna vaki arz ve inha üzerine 20 Rebiülevvel 1298 tarihli olarak sadır olan irade Babıâli'ye ve oradan Maliye Nezareti'ne tebliğ edilerek bu cihet de böylece Hazinei Hassa lehine sonuçlanmıştır.

Emlaki hümayun sahaları aşarının da Hazinei Hassa'ca tahsili lazım geleceğine o zamanki maliye erkânından meşhur "Defteri Muktasıt" isimli kitabın müellifi Süleyman Sûdî Efendi'nin huzuruyla cere-

yan eden müzakere sonunda Şûrayıdevlet'çe (Danıştay) 23 Mart 1298 tarihli mazbata ile karar verilmiştir. Buna göre, emlaki hümayun' dan olan arazi, çiftçiler tarafından ziraat edildikçe hasılattan bir kısmı toprak kirası ve bir kısmı da öşür namıyla alınarak böylelikle mahsulün beşte birine kadarı Hazinei Hassa'ya mal edilmekte idi. Oysa, Maliye Hazinesi sadece sekizde bir oranında öşür almakta idi. Çiftçinin bu külfeti yine Maliye Hazinesi aleyhinde olarak kabul ve tatbik edilen bazı istisna ve imtiyazlarla hafifletilmeye çalışılırdı.

Emlaki hümayun'un her türlü rüsum ve tekâliften müstesna olması keyfiyeti geniş bir tefsire tabi tutulmak suretiyle, Abdülhamid memleket içinde kendine mahsus olarak bir nevi feodalite usulünü tesis etmiş bulunuyordu. Yürütülen icraat ve tatbikat da tımar devri nizamlarına pek benziyordu. Bilhassa, o devirde meri bulunan arazi kanunnamesine göre padişahın arazii seniyenin yalnız tasarruf hukukuna sahip sayılması lazım gelirken dirlik sahibi sipahiler gibi sahibi arz sıfatını takınarak o sıfat icabı çiftçiye ayrı şekilde tasarruf senetleri vermesi ve kendi memurlarına havassı hümayun voyvodaları gibi tapu memurluğu yaptırması, hukuk tarihimizin affedemeyeceği bir kanun bozgunculuğu idi. Bu kanun dışı hareket tarzı o kadar ileri götürülmüştür ki ellerinde zaten tapu senetleri bulunan çiftlik sahasındaki köylüler bu senetlerini Hazinei Hassa senediyle değiştirmeye zorlanmış ve yurt içinde uyrukluk değiştirme gibi bir zavallılık içinde köylü buna da katlanmıştır. Halep civarındaki Cebel-i İsa çiftlikâtı hümayununa ait pürüzlü işlerin incelenip düzeltilmesi için mahalline gönderilen iki kişilik heyete verilen talimatname de bu yoldaki işlemler hakkında fikir verebileceğinden buraya aynen naklediyoruz:

1 — Bu çiftliklerin şimal ve cenup (kuzey ve güney) cihetlerini gösteren iki kıt'a haritasında muayyen olan hududu dahilinde vaki arazi ve kura (köyler) ve mezârî' (tarlalar) emlaki hümayun'dan mâdut bulunduğu hasebiyle ciheti tasarrufiyyesi hükûmeti mahalliye ile Maliye Nezareti celilesi ve vergi emaneti tarafından müdahale olunmayacaktır. İşbu haritaların gösterdiği hudut halen ve âtiyen mâmulünbih olmak ve kayt ile hıfzolunmak üzere mezkûr haritalardan birer nüshası bâiradei seniyyei mülûkâne Maliye Nezareti'yle emaneti müşarünileyhaya gönderilmiştir.

2 — Mezkûr haritaların irae ettiği (gösterdiği) hududun muanvenen (isimli olarak) derç ve tasrihiyle çiftlikâtı hümayunun umumu

için namı nâmii cihandarîye olarak iki kıta senedi tanzim olunmak üzere icabeden hudutnamesi usulü veçhile nüshateyn (iki nüsha) olarak tanzim ettirilerek Hazinei Hassai şahaneye gönderilecektir.

3 — Berminvali meşruh (anlatıldığı gibi) haritanın irae ettiği hudut dahilinde bulunan bazı kura (köyler) mâmulünbih (geçerli) tuğralı senedat ile tasarruf iddia edenler zuhur ederse çiftlikâtı hümayun memurlarından malumatı evveliyye (ilk bilgi) alınarak bunlar hakkında tahkikat ve tetkikatı muktaziyye bâdelifâ işbu iddia olunan mahallerin ciheti tasarrufiyyesini ısbat için ibraz olunacak senedat üzerine müşarünileyhima hazaratına (o iki büyük memura) kanaat hasıl olduğu halde diğer emlaki mahsusai Cenabı Padişahide cari olan usule tevfikan Hazinei Hassai şahaneden istibdalen senedat verilmek üzere uhdelerinde bil-ibka bunların hududu güzelce tahdit ve tayin ve haritalarda dahi irae ve tebyin olunacak (belirtilecek) ve hududuyla dönümünü havi bir kıt'a defteri tanzim edilerek Hazinei Hassa'ya gönderilecek ve işbu mahaller esasen emlaki hümayun'dan olduğu cihetle ağnam ve âşar rüsumu ve buna mümasil Hazinei Hassai şahaneye ait olan varidatı çiftlikâtı hümayun idaresince ahz ve tahsil olunacak ve fakat bunlardan yer kirası olarak bir şey alınmayacaktır.

4 — Üçüncü maddede gösterildiği veçhile çiftlikâtı hümayun hududu dahilinde vaki bazı kura ve araziye tasarruf iddia edenlerin suveri iddiâiyyesi (iddia şekilleri) mâmulünbih senedata ve ahkâmı şer'i şerife ve kavanin ve nizamata müstenit olmadığı bâdettetkik sabit olduğu halde iddiaları reddolunarak bu misüllü müstediyatta bulunanlar çiftlikâtı hümayundan ihraç olunmayarak diğer zürra (çiftçiler) ve ahali misillü iskân edileceklerdir.

5 — Çiftlikâtı hümayun hududu dahilinde bulunan zürraın âşar ve ağnam rüsumu ve sairenin Hazinei Hassai şahaneye aidiyyeti tabii olduğu gibi teâmülü mahalliye tevfikan bu zürraa giran (ağır) gelmeyecek surette ücreti arz (yer kirası) alınacak ve işbu bedeli icar nakden ve nakden istihsalince müşkilat görüldüğü halde beher sene vakti hasatta (ekin biçildiği zaman) hasılattan bir mikdarı muayyen olarak aynen istîfâ olunacak ve işbu ücreti arz hakkında çiftlikâtı hümayunca bir siyakta (bir biçimde) muamele olunmayıp arazinin kabiliyyeti ve mevkii ve zürraın hâl ve serveti pîşi nazara (göz önüne) alınarak âdilane ifayi muamele edilecektir.

6 — Çiftlikâtı hümayunda meskûn olan zürrâın sayei maâlîvâyei Hazreti Padişahide minküllilvücuh (her yönden) refah ve saadeti hale mazhariyetleri ve maddei mühimmei ziraat ve felahatle bilişţigal layıkıyle müstefit olmaları ve tezayüdi mamuriyetlerini müstelzim olacağı cihetle çiftlikâtı hümayuna zürrâ celp ve iskânı ve yeniden kura teşkili ve çiftlikâtı hümayun idaresinin müdahalattan masuniyeti ve hasılat ve varidatın telef ve zıya'dan vikayesiyle hukuku hazinenin tamamii mahfuziyeti esbap ve vesaili müşarünileyhima hazaratı tarafından çiftlikâtı hümayun memurlarıyla bilmüzakere kararlaştırılacak ve mukarreratı Hazinei Hassa'ya bildirilecektir.

7 — Müşarünileyhimanın ifayi vazife etmeleri için hükûmet konağında bir dairei mahsusa gösterilecektir. Hernekadar nefsi Halep'te ikamet edeceklerse de kendilerince lüzum görüldükçe çiftlikâtı hümayundan iktiza eden mevakıe azimet edecekleri misüllü çiftlikâtı hümayun masalihi hakkında vilayet ve sair icabedenlerle muhabere etmeye mezun olacaklardır.

23 Mart 1300 (1886) [42]

* * *

Bu talimatname münderecatından da anlaşılmış olacağı üzere, emlaki hümayun dahilindeki arazi için çiftçilere tapu olarak Hazinei Hassa senedi verildiği gibi hayvanları da emlak idaresince sayılarak vergisi alınır ve resim ve vergi çeşitlerinden hiçbirine hükümet el koyamazdı. Bu idare şekli tamamiyle tımar ve zeamet usulünün cereyan ettiği zamanlarda havassı hümayun hakkında tatbik edilen istisnai muamelenin aynıdır. Bu şekil, Tanzimat esaslarından birinin ortadan kaldırılmasından başka bir şey değildi.

Emlaki hümayun'u genişletmek için Hazinei Hassa'nın icadettiği usullerden biri de kendi sınırlarındaki yerlerin satışında Hazinei Hassa'dan izin almak mecburiyetini koymasıdır. Bu usul saraylar civarında veya saray harimine nezareti bulunan arsa ve binaların başka ellere geçmesini önlemek gibi mahdut şekilde tatbik edilmek üzere ihdas olunmuş bir takyitten ibaret olduğu halde gitgide bütün emlaki hümayun'a teşmil edilmiş ve komşu mal sahipleri bu yüzden çok zarar görmüş ve rahatsız olmuşlardır. Bu yoldaki iradelerden birinin tebliği şöyledir:

[42] Tâhâ Bey'in ders notlarından s. 286.

Yıldız Sarayı'ndan Beşiktaş'a yeni açılan yolun iki cihetinde bina, duvar ve saire gibi inşaat kat'iyyen memnû olduğundan bu gibi inşaat icrası için müracaat edenlere her kim olursa olsun ruhsat verilmemesi hâl icabından olduğu gibi her iki cihetteki emlakten başkasına satılacak veya intikali icra olunacak yerler zuhur ettiği takdirde evvelemirde Hazinei Hassa'ya mâlumat verilerek alınacak cevaba göre muamele ifası... 5 Kânunuevvel 1297(1881)[43]

Bir de hisseli emlakin birkaç hissesi emlaki hümayun'a iltihak eder etmez geride kalan hisselerin sahipleri kendi mallarında tasarruf serbestliğini kaybederek türlü güçlüklere uğratılırlar ve nihayet değerinden az bir bedelle hisselerini Hazinei Hassa'ya satmaya manen mecbur edilirlerdi.[44]

Aslında özel nitelikte olması lazım gelen Hazinei Hassa gittikçe resmileştirilerek devlet içinde devlet şeklini almış ve bazan emlaki seniye dahiline sığınan suçluların hükümet memurlarına teslim edilmemesi gibi hallerle derebeylikten de ileri bir tahakküm unsuru olmuştu. Arazii seniye idareleri bütün devlet daireleriyle resmi yazışma yapmakta ve resmi işlemlerin her türlüsünü icra etmekte idi. Çektikleri telgraflara ücret vermemekte olmaları da buna bir örnek teşkil eder.

Hazinei Hassa teşkilatının bilinen intizamıyla birlikte masarifi varidatının yüzde on beşini geçmemek gibi bir idare harikası gösterdiği söylenmişse de her türlü tekâlif ve rüsumdan muaf ve müstesna ve her şekilde kolaylığa mazhar olan bir idarenin böyle bir netice almasında bir fevkaladelik görülemez.

Emlaki hümayun idaresinin son yıllardaki safi geliri bir buçuk milyon altın lira idi. Fakat Hazinei Hassa geliri bundan ibaret değildi, zira, Hazinei Hassa demek sadece emlaki hümayun demek değildi. Bu hazinenin çok geniş ve verimli işletmeleri ve ayrıca kendine tahsis ettirdiği resmi gelirleri vardı. Dicle ve Fırat nehirlerinde olan gemi işletmeciliği, Musul civarındaki petrol, neft ve zift madenleriyle Ereğli kömürleri ve Taşoz adasıyla diğer bazı yerlerdeki madenler,

[43-44] Tâhâ Bey'in ders notları s. 293 ve 294.

Bu yolsuzluklar silsilesinin araştırılmasında "Abdülhamid ve Devri Saltanatı" isimli eserle Tâhâ Bey'in ders notlarından, Sait Paşa hatıratından ve Süleyman Nazif'in "Çalınmış Ülke" isimli eseriyle Celâl Nuri'nin "Taç Giyen Millet" ve Mizancı Murat Bey'in "Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?" isimli kitaplarından ve Ahmet Emin Yalman'ın "Gördüklerim ve Geçirdiklerim" isimli hatıralarından ve bizzat yaşadığımız o devre ait şahsi intibalarımızdan faydalanılmıştır.

muhtelif yerlerdeki ormanlar, Selânik ve Dedeağaç limanları, bazı büyük şehirlerdeki petrol depoları, Selânik, İzmir, Bağdat ve Basra' daki umumi mağazalar ve ayrıca bazı fabrikalar muhtelif miktar ve derecede hasılat getirmekte ve bazıları pek verimli işlemekte idi. Yine bunlardan ayrı olarak gümrük ve şehremaneti gelirlerinden alınan hisselerle Fransız tütün tekeli (Reji) idaresi kârından alınan hisseler de hiç masrafsız ele geçen kazançlardı.

Bütün bunlar emlaki hümayun gelirlerinden ayrı olarak padişah hazinesine yüzbinler ve bazan milyonlar akıtmakta idi. Hazinei Hassa'nın 600.000 lira olan yıllık resmi tahsisatını ve ayrıca muayyenat denilen ve saraya ayniyat olarak verilen erzak vesaireyi de bu arada hesaba katmak lazımdır. Maliye'ce yapılan bazı tasarruflarla artırılan bir kısım paralar da bütçe harici olarak "sarayın tahsisatı seniye haricindeki masarifine karşılık olmak üzere..." Hazinei Hassa'ya takdim edilmekte idi.

Charles Morovits isimli Avusturyalı bir maliyecinin 1902'de Viyana'da basılan "Türkiye Maliyesi" adlı eserinde şöyle bir fıkra var:

"*Türkler hiçbir zaman sultanın masraflarıyla şahsında temsil ettiği devletin masraflarını birbirinden iyice ayıramamışlardır. Dünyanın en büyük arazi sahibi olarak telakki edilen hükümdarın muazzam şahsi serveti olmasaydı bir takım bütçe harici tevkifatla artırılan saray tahsisatının kâfi gelmeyeceği aşikârdır.*"

Bu fikri teyit eden bir misal daha verelim:

Bir aralık Ereğli madeni hümayununda yapılacak nakliyatın deniz fırtınaları sebebiyle fazlaca aksadığı ve o yüzden maden gelirinin azaldığı telaşı mucip olmuş ve zaten bu maden masraflarının tersanece yapılagelmekte olması dolayısıyla Zonguldak'ta liman inşası için bir ferman istihsal olunarak saray mimarı saadetlü Vasilaki Efendi zade saadetlü Yanko Bey'e ruhsat verilmesi yolunda 25 Teşrinisani 1309 (1893) tarihinde bir mukavele yapılmış, bundan Zonguldak şehri kadar asıl gaye olan Hazinei Hassa faydalanmış, saadetlü Yanko Bey de bu vesile ile dünyalığını yapmıştır.

Saraya birer suretle çatkın olan iş adamlarının bu kabil menfaat kaynakları yakalamalarına dair misaller çoktur. Bunlardan mevzuumuzu ilgilendirecek bir tanesini buraya kaydedelim:

Suriye ve Irak'ta işlenen toprakların yüzde otuzunun saraya ait olduğunu öğrenen ve mali işlerde sarayla münasebeti olan banker Zarifi, Bağdat vilayetinde Maliye Hazinesi'nden tamam 50.000 hektar

miktarındaki araziyi satın almaya muvaffak olmuş ve buralara pirinç ve pamuk ektirerek büyük kazanç sağlamıştır. Bu gibi kazançlardan saray mensuplarına bazı iyilikler ettiğinde de şüphe yoktur.

* * *

Mevzuumuz yalnız Osmanlı hanedanı mallarıyla Abdülhamid'in emlaki meselesi olduğu için o devrin diğer mali ve idari bozuklukları üzerinde fazla durulmak istenmemektedir. Zamanında bilinenlerle İkinci Meşrutiyet'i müteakıp yapılan iç ve dış yayınlar Abdülhamid devri için başlıbaşına bir edebiyat teşkil eder. O devrin idaresindeki bozukluklar, şüphesiz ki yalnız Hazinei Hassa işlerinden ibaret değildir. Bununla beraber Hazinei Hassa'nın tutumunda devrin idare sisteminden alınmış cesaretlerin payı büyüktür. Bu ciheti aydınlatmak için tanınmış kalem sahiplerinin ve bir de Sadrazam Sait Paşa'nın bu konuya ait tenkit ve mülahazalarını nakletmekte fayda mülahaza ettik.

Sait Paşa'nın hatıratında (cilt 2, sayfa 215, 216, 217) Hazinei Hassa'ca yapılan iktisap ve temellük tarzının arazi kanunu itibariyle olan yolsuzluğu izah edilerek Halep'te siyasi bir mesele sebebiyle Avusturya konsolosundan satın alınan bir çiftlik işine temas edilmekte ve:

"*Çiftlik semeni müşterasına (satın alma bedeline) gelince, hasbettaahhüt bu akçe Maliye Hazinesi'nden sefarete verdirildi. Akîbinde arazii mezkûrenin arazii seniyyeye tashihi kuyudiyle senedi hakanisinin takdimine dair bir irade geldi.*"

denilerek bu hususta çok dikkate değer bir misal verilmektedir. Sait Paşa devamla şöyle diyor:

"*Buna delalet edenlerin hızmetlerini Padişaha hızmeti sahiha addedemiyorum. Buna müpteni idi ki dördüncü defaki sadaretim zamanında Hazinei Hassa Nazırı Agop Paşa'nın bu yoldaki hızmetini takdir etmedim. Şu teşebbüsün terki şayanı şiârı mülkdârileri olacağını ve usulü kadimeyi muhafaza; hem tebeanın, hem Maliye Hazinesi'nin menfaatlerini mucip olarak gayei maksadı hükûmet de bu olmak lazımgeleceğini resmen arzeylemiştim.*"

Sait Paşa'nın bu tavsiyesi elbette nazara alınmadı ve kendisinin verdiği misal kabilinden, yani bedeli Maliye Hazinesi'nce ödenmiş bir mülkün Hazinei Hassa adına tapulanması gibi teklifsizlikler ve türlü yolsuzluklar yıllarca sürüp gitmiştir.

Tarihçilikle şöhreti olan ve uzun yıllar Mülkiye Mektebinde tarih hocalığı yapan ve bir aralık Gençtürklere karışıp Avrupa'ya kaçmışken Abdülhamid'in ıslahat vaadıyla yaptığı davet üzerine yurda dönen, Düyunu Umumiye Komiserliği'nde bulunan, dahilde ve hariçte çıkardığı gazetenin adıyla Mizancı denilen Murat Bey; Meşrutiyet'te neşrettiği "Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?" adlı eserinde (sayfa 107) Yıldız çetesi tabirini kullandıktan başka emlak bahsine de şöyle girmektedir:

"*Agop Paşa emlaki seniyye namıyle arazii emiriyyede cesim gasp icrasına başladı. O suretle de âşar varidatını kurutmak kastına düştü.... Padişah vâzıı kanundur. Vâzıı kanunlar için herkese nümunei imtisal olacak surette kanunların ahkâmına riayet lazımdır. Mahsulattan öşür, emlaklerinden vergi vermek vazettikleri kanun icabıdır. Bunun için emlaki hümayun'un öşre tabî tutulması vacibattan addolunur. Agop Paşa emlaki hümayun'u muttasıl tevsi etmek hırsında idi. Emlaki hümayun tarlalarından âşar, meralarında gezen koyunlarından dahi ağnam varidatını vermemekte idi. Hattâ, Hazinei Hassa memurları emlaki Hümayun'un meralarına sayım esnasında koyun sevk edenlerden hazineye vereceklerinden yüzde on, yirmi eksik alacaklarını ilan ederek küllî koyun celbetmekte idiler. Bu suretle Padişah namına, hazine zararına büyücek bir irtikâp kapısı açılmakta idi.*"

Tanınmış yazar ve Milletvekili Celâl Nuri merhum da "Taç Giyen Millet" isimli eserinde (sayfa 175) şöyle der:

"*Hazinei devletin bir kısmı ceybi hümayuna münkalip olmuştu. Taşradaki birçok arazi emlakı seniyyeden mâduttu. Bu suretle devlet ve millet umuruna sarfı iktiza eden mebaliğ yerli ve ecnebi bir alay kâselisın cebine girerdi. Bu güruhun arasında muhtelif aktârı âlemdeki ecanibe de tesadüf olunur...... Almanya'da, Fransa'da ve hatta İsveç'te ceybi hümayundan menfaat gören kimseler vardır ki Meşrutiyet bunların defteri vezaifine bir hattı butlan çekmiştir. Sultan Hamid'in menâkıbı şeâmeti tarihi umumînin bir cildi mahsusunu teşkil edecektir. Yalnız, şunu bilelim ki; hakimiyetine malik olmayan bir millet işte böyle bir büyük mecnunun yedi keyf ve hahâsında bir âlet olabilir.*

Celâl Nuri'nin Abdülhamid'e delilik kondurarcasına kullandığı mecnun tabiri belki biraz ileri ve mübalağalı görülür. Fakat, Abdülhamid'i tanıyan akıl hastalıkları mütehassısı bir Fransız doktorun ona akıllı deli olarak koyduğu ruh hastası teşhisine ait izahlar, hürriyet mücahidi Ahmet Rıza'nın Paris'te çıkardığı "Meşveret" gazetesinin 15 Mayıs 1901 tarihli nüshasında neşredilmiş bulunuyor. Bu hastaların sağlam düşünceli gibi görünmelerine rağmen hatalı bir nokta

üzerinde toplanan sabit fikirlerden kendilerini kurtaramadıkları; bencil, kötümser, vesveseli, korkak, iki yüzlü ve batıl itikatlara inançlı oldukları, kendi zekâ ve dehalarına güvendikleri için genel kurallara riayetsiz bulundukları etraflı bir şekilde anlatılmaktadır.

Mecnun tabirini Abdülhamid'in eniştesi, yani Seniha Sultan'ın eşi ve Prens Sabahattin'in babası olan Damat Mahmut Paşa da Avrupa'ya kaçtıktan sonra Abdülhamid'e yazdığı ittihamname şeklindeki uzun mektupta kullanmıştır. Sözün gelişinin anlaşılabilmesi için fıkrayı biraz yukardan alarak nakilediyoruz:

"*Vatanın sebebi felaketi, bunca denaet ve cinayetlerin müsebbibi hakikisi sizsiniz. Döktüğünüz kanlar, söndürülen hânümanlar, uydurduğunuz yalanlar herkesçe malumdur. Tebeanız istipdadınızdan kurtulmak için firar ediyor, vatan boşalıyor. Bunun neticesi olarak varidat azalıyor. Siz ise bunlara hiç ehemmiyet vermeyerek saltanatı mağrurane ve eblehanenizde devam ediyorsunuz. Hiçbir hükümette görülmedik rütbeler ve nişanlar ihdası, varidatı hükümetin on milyon lirayı tecavüz etmediğini hiç düşünmeden hırsız nazırlara, bunak bir sadrazama 2.000-500 lira (altın) maaş vermek gibi mecnunane israfattan, sebepsiz harekâttan asla tevakki etmiyorsunuz.*"

Büyük edip Süleyman Nazif de "Çalınmış Ülke" adlı eserinde kendisinin Bağdat, Basra ve Musul'da valilikleri münasebetiyle oralarda muttali olduğu Hazinei Hassa siyasetini bütün fecaatiyle anlatmaktadır. Bu mevzu etrafında tamamının okunması tavsiye edilebilecek olan bu kitaptan yalnız aşağıdaki birkaç fıkranın nakliyle yetineceğiz:

"*Musul vilayetinin aktarı şimaliyesinden Basra vilayetinin manâtıkı cenubiyesine ve Halep vilayetinden Kudüs sancağına kadar koca bir kıt'anın şarkında, garbında Agop Paşa ile halefleri tarafından yerleştirilmiş olan emlaki seniyye idareleri, ibadullahın senedatı hakaniye veya huceci şer'iye veyahut şeri' ile kanunun kabul ettiği örf ve teâmülle tasarruf etmekte oldukları toprakları, ormanları eshabından gasbetmekle iktifa etmiyor, hükümeti milkiyenin de en bariz hak ve salahiyetine tasallut ediyordu.*"

"*Emlaki seniyyenin kesretle bulunduğu vilayetlerden Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerinde memuriyetlerim vardır. Bu vilayetlerin en faideli topraklarıyla petrol menabiini emlaki seniyyesine ihsan ve ilhak ederken ne daha evvel iktisap edilmiş hukuku kanuniyyeye ehemmiyet verirdi, ne o topraklardan belki yüz, belki bin senedenberi rızkı maksumu –batnen bâde batnin– toplamış olan ailelerin tasarrufu meşruuna... Sultan Abdülhamit, eslafı hakkında imâl edilmiş olan tâbirat ve elkabı tavsifıyyeden (Maliki rikabı ümem) –Milletlerin dizginine sahip– terkibine en vâsi manayi şümulü vermiştir.*"

"Sultan Abdülhamidi saninin menfeatı hususiyyesini bilumum menafii milliyenin ve hatta hayatı devletin fevkında tutan Hazinei Hassa memurları İstanbul'daki nazırından Irak'taki çobanına kadar aynı gayretle tevsîi milke ihtimam ederlerdi."

"Emlaki seniyye müstahdemininin bir mümtaziyyeti semâviyye ile icrayi ahkâm ettikleri her vilayette memurini devlet tam bir rubû asır aciz ve mütehayyir kaldı. Hazinei Hassa'nın menfeatindeki kudsiyyeti fâikayı tasdik etmeyen her vazifeperest memurun azil ve teb'îdi muhakkaktı. Hazinei Hassa'ca lutfen göz dikilmiş arazinin meşru sahiplerine kanunun âğuşu himayetini seddetmeyen hakimler, Beytülmali ümmetten mütevaliyen gasbolunan varidatı Hazinei Hassa'dan hazinei ammeye irca etmeye çalışan mal memurları, emlaki seniyye dahilinde barınan eşkıyayi ellerinde mahakimi adliyenin ahzügirift (yakalama) emirleri olduğu halde takip ile rahatsız eden jandarma –veya o zamanın tabirince zaptiye– zabitan ve efradı, velhasıl valilerden nahiye müdürlerine ve köy muhtarlarına kadar herkes ve herkes kendi gerdeni vazaifinde emlaki seniyye memurlarının boğan ve kahreden rabakai tahakkümünü (baskı boyunduruğunu) tam yirmi beş sene taşıdı durdu. Bu gibilerin hanümanını söndürmeye Agop Paşa ahlâfının Babıâli'ye bir emir ve işareti kâfi idi".

"Arazii seniyye dahiline girmiş, mesela, elli kilometre murabbaı vüsatındaki bir parçayı imar için arazii mülkiye hududu dahilinde kalmış olan yerlerden lâekal iki yüz kilometre murabbaı bir kıt'ai vatan; köyleri, tarlalarıyla birlikte tahrip ediliyordu. Öyle zamanlar oldu ki bazı kimseler bilmem kaç batın ecdadından tevarüs ettikleri mal ve mülkü daha yaşamak ıztırarıyla Hazinei Hassa'ya nakil ve kaydettirmeye başladı."

"Emlaki seniyye'nin ırgatları, çiftçileri, çobanları mükellefiyeti askeriyeden muaf tutulmuştu. Yanıbaşındaki Kerkük, Erbil kasabalarıyla köylerinin cesur ve fedakâr gençleri insan sürüleri şeklinde ve serhatlerin ötesinde berisinde bu devletin idamei mevcudiyeti namına îsârı hayat ederlerken (canlarını telef ederlerken) Sultan Hamid'in koyun sürülerini otlatan çobanları hâl ve âtiden emin, kaval çalıp eğlenirlerdi."

"Postalar bir taraftan Dolmabahçe'deki Hazinei Hassa kasalarına Irak'tan yük yük mecidiye ve altın taşırken diğer tarafta şimal vilayetlerinden Irak'taki askere para yetiştirilmeye çalışılırdı."

"Arazii seniyyeyi tevsi ile menabii iradı tezyit için ikna, ıtmâ' imali nüfuz, tehdit, cebir ve kahr gibi harekâta o yirmi beş sene zarfında bir gün, bir saat tevakkuf verilmedi. Birinci Osmani nişanının yeşil kordonlarından mantelli topların güllelerine kadar vasaitin her nev'ine müracaat edilmişti."

Ahmet Emin Yalman'ın "Gördüklerim ve Geçirdiklerim" adlı eserinde de (Cilt 1, sayfa 46) şöyle deniliyor:

"*Abdülhamit devrindeki haliyle memleket bir milli varlık olmaktan uzaktı. Padişah memlekete kendi has çiftliği gözüyle bakıyordu. Memleketin yarısı Hazinei Hassa adı altında kendi tapulu malı idi. Diğer yarısına da keyfinin istediği gibi tasarruf ediyordu. Geçmiş asırların debdebesi ve israfları içinde saray her şeyi sömürüyordu. Onun için (Yok) yoktu.*"

"*Padişah, hanedan azası, sarayın adamları, kâtipler, karinler, mabeynciler, seccadeci başılar, kilerci başılar, esvapçı başılar, ibrikçi başılar, şefleri (darüssüâde ağası) adını taşıyan ve vezir rütbesine kadar yükselen harem ağaları, valide sultan kâhyaları, takım takım muhafızlar, tüfenkçiler, silahşorlar, ağalar, jurnalcılığı meslek edinen kimseler imtiyazlı bir sınıf teşkil ediyordu. Bir adamın meziyeti, hizmeti sayesinde bir mevki kapmasına ve ilerlemesine imkân yoktu. Makbul olan şey, eski gidişin taraftarı olmak, Padişaha kör körüne bağlılık göstermek, mensuplardan birinin yakını olmaktı. Eski derebeylik devrine ait bu sistem bütün memleket ölçüsünde kurulmuştu.*"

"*Bütün bu mensuplar birbiriyle hoş geçinir insanlar değildi. Gözde olanların ayağına karpuz kabuğu koymak, mensuplar arasında nüfuz bakımından daha fazla mertebe almak için boyuna entrikalar, tezvirler, jurnallar devam ediyordu. Jurnallar gizli çalışan divanı harplere havale ediliyordu. Usuller keyfî idi. Sürgün felâketi her gün, her saat her ailenin karşısına çıkabilirdi. Bu sebeple politika bakımından ortalıkta bir ölüm sükûtu hüküm sürüyordu. Suya sabuna dokunmak istemeyen her adam gölgesinden korkuyor, gazeteler Padişahın dualarıyla ve onu övmelerle dolu olarak çıkıyor, asıl tenkit ve münakaşalar gizli temaslarla yapılıyor veya yurdun dışındaki Jöntürk gazetelerinde yer alıyordu.*"

* * *

Abdülhamid'in Hazinei Hassa'sında durmadan ilerleyen genişleme hırsının biraz da masraf kapısı açısından mütalaası maksadın aydınlanmasına hizmet etse gerek.

Yıldız Sarayı; kapladığı geniş saha ile birlikte barındırdığı nüfus itibariyle de bir şehir manzarasını andırıyordu. İç ve dış bahçelere serpiştirilen köşkler ve dairelerden başka çini fabrikası, marangozhane ve demirhane gibi müteaddit fabrikalar çalışıyor, bunlarda birçok uzmanlar, ustabaşılar, işçiler ve daima üç yüz kadar tophane eri bulunduruluyordu. Fabrikalarda iş olmadığı zamanlarda bile bu mürettebatın aylıkları muntazam olarak veriliyordu. Çini fabrikasının memleket toprağını işleyememesine karşı işlenecek toprağın

Fransa'dan ve işleyecek ustaların Sevr'den getirtilmesi gibi garabetler de cereyan ediyordu.

Saray tiyatrosunda bir orkestra ile opera, operet, komedi ve ortaoyunu olmak üzere dört takım çalışıyor, ayrıca cambaz ve hokkabaz gibi hüner sahipleri de bulunduruluyordu. Opera ve operet için İtalya'dan getirtilmiş aktör ve aktristler de vardı.

Saray bahçeleri için bir bahçeler genel müdürü, bir bahçeler müfettişi, 4 bahçe müdürü, bahçe işçisi olarak da sürekli bir şekilde 300 bahçıvan bulunuyordu.

Sarayda yüksek maaşlı olarak da şu vazife sahipleri vardı:[45]

— Mabeyn Müşiri. (Gazi Osman Paşa - hayatı boyunca ve sonra münhal)
— Kızlarağası. (Gani Ağa), daha önce (Hafız Behram ve Yaver Ağalar)
— Haremi Hümayun Masraf Nazırı. (Hacı Akif Paşa)
— Baş Mabeynci. (Hacı Ali Paşa), daha önce (Osman Bey)
— İkinci Mabeynci. (Nuri Paşa)
— Mabeynciler. (Mehmet Paşa, Ragıp Paşa, Mehmet Arif Bey, Bekir Bey, Faik Bey)
— Baş Kâtip. (Tahsin Paşa), daha önce (Süreyya Paşa)
— İkinci Kâtip. (İzzet Paşa: Arap İzzet)
— 23 Mabeyn Kâtibi.
— Teşrifatı Umumiye Nazırı ve Divanı Hümayun Tercümanı ve Tahriratı Ecnebiye Kâtibi. (İbrahim Paşa) ve maiyetindeki teşrifat memurları.
— Baş İmam. (Raşit Efendi), İkinci İmam (İsmail Hakkı Efendi)
— Ceybi Hümayun Kâtibi ve refiki.
— Hazinei Hümayun Kethüdası, Başkâtip ve Kâtibi.
— Ser Hafiye. (Ahmet Celalettin Paşa) ve sonra (Kadri Bey)
— Mabeyni Hümayun Birinci Müdürü (Hacı Hüseyin Efendi), İkinci Müdürü (Mehmet İzzet Efendi).
— Teşrifi Hümayun Müdürü. (İzzet Efendi).
— Baş Musahip. (Lutfi Ağa) ve sonra (Cevher Ağa) ve Musahipler.
— Istablı Âmire (saray arabalık ve ahırları) Müdürü. (Faik Paşa)
— Kapıcıbaşı.
— Kilercibaşı. (Hüseyin Bey)

[45] Bu liste "Abdülhamid ve Devri Saltanatı" kitabından alınmıştır.

— Sertabip. (Mavroyani Paşa) ve sonra (Reşit Arif, İsmet, Sait ve Emin Paşalar)
— Saray Tabibi. (İlyas Paşa)
— Hususi Tabip. (İbrahim Paşa)
— İhtisas sahipleri: 30 doktor.
— Konsültasyon için çağrılan hekimler. (Doktor Tiryandafilis ve Horasancı)
— Sürekli Müşavir Tabip. (Alman Elçiliği Doktoru Molik)
— Kırıkçı, çıkıkçı, tımarcı ve basurcu gibi pratik yetişmiş olup bazı tedavilerde yardımcı olarak çağırılan kimseler.
— Baş Kimyager ve Eczacıbaşı. (Bekir Bey)
— Eczacıbaşı Yardımcısı. (Mustafa Bey)
— Kimyager. (Polonyalı Bongofaki, Bavyeralı Arnolt ve Doktor Sangros)
— 12 eczacı.
— Eczacı kalfa ve çırakları.
— Serbaytar: Baş Veteriner.
— Kütüphane Müdürü. (Süleyman Hasbi Efendi)
— 4 kütüphane için 13 kütüphane memuru.
— Baş Mütercim ve 15 Mütercim. (Hakkı, Sırrı, Nişan ve Sefer Beyler) ve geçici olarak çalıştırılan diğer kimseler. (Yabancı dillerden siyasi makaleler ve bilhassa cinai romanlar tercüme edilirdi. 6.000 roman tercümesi elde edilmiştir.)
— Baş Mühendis. (Bertiye Paşa)
— Baş Mimar. (Yanko Efendi)
— İkinci Mimar. (Dranko efendi)
— Esvapçıbaşı. (Hacı İlyas Bey)
— Berberbaşı. (Mustafa Bey)
— Kuşçubaşı.
— Tiyatro Müdürü.
— Alaturka mutfak Aşçıbaşısı.
— Alafranga mutfak Aşçıbaşısı.
— Tütüncübaşı. (Ali Bey)
— İbriktarbaşı. (Kâmil Ağa)
— Seccadecibaşı. (İzzet Efendi)
— Kahvecibaşı. (Ali Bey)
— Müneccimbaşı. (Kumbari) ve sonra Namık Kemal'in babası (Mustafa Asım Bey) ve rüyâ tabircileri.

— 120 kadar haremağası.
— Umumi Askeri Teftiş Komisyonu. Reis: Gazi Ahmet Muhtar Paşa. 44 üye, 6 fahri üye.
— Hepsi müşir (mareşal) olmak üzere 20 yaveri ekrem, ayrıca yine 6 müşir, 10 birinci ferik (orgeneral), 32 ferik (korgeneral), 27 mirliva (tümgeneral), 200 değişik rütbelerde subay olarak 275 yaver.
— 4 müşir, 7 birinci ferik, 29 ferik, 9 mirliva, 40 değişik rütbede subay olmak üzere 89 fahri yaver.
— Maiyyeti seniyye erkânıharbiye (kurmay) heyeti: 1 müşir, 4 ferik, 3 mirliva, 8 yüksek rütbeli kurmay subayları.

Bunlardan başka, tüfekçibaşı ile maiyetindeki tüfekçiler ve hassa askeri veya muhafız gibi muhtelif unvanlarla türlü ırka mensup hususi mürettebat, değişik sayılarda türlü sanatkârlar ve ustabaşılar da büyük bir yekûn tutuyordu. Hademe, seyis, tablakâr ve bekçi gibi müstahdemlerin sayısı da tasavvur olunamayacak kadar çoktu.

Harem tarafına gelince: Orada her kadın efendi ile kadın efendi adayı demek olan ikballerin ve çocuk sahibi ikbal demek olan ikbal hasekilerin birer hususi daireleri ve her birinin birer hazinedar, kâtip, mühürdar, esvapçı, ibriktarbaşı, şerbetçi kalfası, kahvecibaşı, kâhya kadın ve harem ağası gibi görevlileri vardı. Bunlardan her birinin maiyetinde de müteaddit yardımcılar, halayıklar, kalfalar, cariyeler ve harem ağaları bulunduğu için bir kadın efendinin daire halkı yüz kişiyi bulurdu.

Fahri yaverden gayri olan resmi zevat sarayda otururlar ve çoğunun evleri de yine o civarda bulunurdu. Bu mürettebattan her birinin maiyetinde de birçok ağalar ve ağaların hizmetlerinde de birçok uşaklar bulunduğu hesaba alınırsa Yıldız Sarayı'nın nüfusu ve bunlar için sarfolunan paranın miktarı hakkında umumi bir tahmin fikri edinilmiş olur. O zaman yapılmış hesaplara göre; civar kışladaki muhafız asker taburları hariç olarak saray mevcudu beş bine ve askerlerle birlikte 12.000 kişiye varıyordu. Bunların çoğu hem mensup oldukları nezaretten ve hem de Hazinei Hassa'dan olmak üzere iki yerden maaş alırlardı. Hazinei Hassa'nın saray mensuplarına ödediği bir aylık maaş 30.000 altını buluyordu. Fakat, sarayın umumi masraf yekûnu yılda 7.000.000 altın liraya kadar yükseliyordu. Yalnız saray mutfaklarının masrafı bile padişahın yıllık tahsisatının yarısından ziyadesini eritmekte idi.

Sarayda ayrı ayrı üç mutfak çalışırdı. Birisi padişahın şahsına mahsus, ikincisi şehzadelerle saray erkânına ait ve üçüncüsü de kapıcı, hizmetçi, bahçıvan ve uşak takımı içindi. İkinci mutfaktan mabeyn erkanıyla bazı devlet ricalinin evlerine de yemek giderdi. Bu mutfağın 40 aşçısı ve her birinin birkaç muavini ve müteaddit çırakları vardı. Bu mutfaktan sabah ve akşam 600 tabla yemek çıkardı. Buna ramazanlarda askere ve memurlara verilen iftarlar, mabeyn rical ve müstahdemlerinin evlerine gönderilen yemekler, et, ekmek, pirinç ve sebze gibi tayinat dahi ilave edilecek olursa masarifin toplamının dünyanın hiçbir sarayında görülmemiş dereceye yükseldiği kolayca tahmin olunabilir. Yürütülen israfın derecesine bakılsın ki saray mutfaklarının artıkları dahi aşçı ve tablakârlar tarafından yok pahasına satılır, Yıldız civarındaki evler yemeklerini hep oradan tedarik ederlerdi. Birçok aileler Yıldız mutfağına abone olmuşlardı.

Emlak devri:

İkinci Meşrutiyet başlangıcında bir süre daha saltanat makamında kalan Abdülhamid, 1 Eylül 1324 (1908) tarihli irade ile[46] Hazinei Hassa'ya ait bir kısım mal ve gelirleri Maliye Hazinesi'ne devretmiştir. Bu irade ve devir keyfiyeti o tarihlerde iki zıt propagandaya zemin teşkil etmişti. Saray mensuplarının beyanına ve meşrutiyeti kazanmış bulunan devrimci zümrenin de onları zahiren doğrulamasına göre, Abdülhamid millete karşı bir cemile ve âlicenaplık göstermiş ve meşrutiyeti iade yolunda sabit olan iyi niyetini bu hareketiyle de teyit ve tahkim etmiştir. Devrimcilerin özel nitelikteki demeçlerine göre ise, Abdülhamid kendileri tarafından manevi bir tazyik altında bulundurulmuş, meşrutiyet gibi bu malları da millete geri vermeye mecbur edilmiştir.

Bu ifade ve beyanlardan ikisinin de gerçek durumla ilgisi yoktur. Meselenin iç yüzü; emlaki hümayun idaresinin o sıralarda bir milyon kadar biriken borçlarını ödemekten aczi tahakkuk ettiğinden bunun hükümetçe Osmanlı Bankası'ndan yapılacak bir istikrazla ödenmesi ve buna karşılık olmak üzere Hazinei Hassa mal ve gelirlerinden bir miktarının Maliye'ye devredilmesi keyfiyetinin takarrür ettirilmiş bulunmasından ibarettir. Teklif de padişahın tensibiyle Hazinei Hassa Nezareti'nden gelmiş ve o zamanki usule göre Hazinei

[46] II. Tertip Düstur C. 1 s. 76.

Hassa Nezareti'nin gerekçeli tezkeresi üzerine Mabeyn Başkâtipliği'nce iradesi alınarak sadarete tebliğ edilmiş, Meclisi Vükela'ca müzakere olunarak yapılacak istikraz için Osmanlı Bankası'yla müzakereye girişilmesi hususunun Maliye Nezareti'ne havalesi karara bağlanmıştır.

Sonradan Düstur'a geçen Meclisi Vükela mazbatasıyla mesele anlaşılmış ise de Düstur'un geç intişarı ve bu gibi resmi yayınların umumi efkâra hitap etmemesi sebepleriyle ilk propagandaların tesiri altında kalanların büyük bir çoğunluk teşkil ettiği muhakkaktır.

Çok yıllar sonra yurt dışından Abdülhamid'in mirasını arayan veresesi, aynı zihniyet ve tesir altında olarak, bu yoldaki iradelerin meşruiyyetine itiraz ederken, padişahın o zamanki hareketini Gençtürk inkılabının yarattığı bir müsadereye boyun eğmek olarak tasvir etmiştir. Oysa, Hazinei Hassa Nazırı Ohanes Paşa'nın imzasıyla Mabeyn Başkâtipliği'ne yazılan ve padişahın tensibiyle hazırlandığı da ifade edilen 26 Ağustos 1324 tarih ve 7616/294 sayılı tezkerede, Hazinei Hassa'nın iktisap sebeplerinin de izahına nedense lüzum görülerek bunlar imar gayesine ve yabancı ellere geçme tehlikesinin önlenmesine atfedildikten ve bazı mal sahiplerine ödenen bedellerin miktarına da işaret olunduktan sonra, bunların imarlarıyla oralarda hayrat ve müberrat (cami, tekke vesaire) tesisi için bu bedellerden ziyade mebaliğ sarfolunduğu kaydedilerek: "Hazine ve emlak cihetlerinden teraküm eden maaşat ve düyunu saire dahi bir milyon yüz elli bin lira kadar bir yekûn teşkil.." ettiği de ifade kılınarak: "İşbu düyunun bir kısmı tasfiye ve tecil edilebilse bile tesviyesi lâekal (en azından) sekiz yüz elli bin liranın elde bulunmasına vâbeste olup bunun Hazinece doğrudan doğruya tedariki gayrıkabil.." olduğu beyanıyla "Şu aralık devletçe akdi mutasavver olan istikraza zamimeten bir milyon liranın daha ahiz olunarak Hazineye verilmesi suretiyle meblağı mezburun tedarikinden gayri çare ve imkân mutasavver olamayacağı" itiraf ve bunun için Maliye Hazinesi'nin kurtarıcılığına iltica olunmuştur.

Emlaki şahane idaresinin lüzumundan fazla yayılması neticesini de gösteren bu borç ödemeden aciz durumu, aynı zamanda doğrudan doğruya istikraz yapılamayacağının da beyanı suretiyle daha manalı bir hal almıştır. Anlaşılıyor ki, masallara bile sığmayacak derecede genişleyen bu servet; nihayet dengesini kaybederek aksamış ve ne padişahın, ne de onun hususi hazinesinin itibarı bu muvazeneyi yerine koymaya yeterli olamamıştır.

İşte, Sultan Mecit'ten sonra bir kere daha kendini gösteren emlaki müdevvere (devredilen emlak) meselesinin bu ikinci defaki sebep ve başlangıcı bundan ibarettir.

Abdülhamid'in 1 Eylül 1324 tarihli olan iradesine ekli defterde gelirleriyle birlikte zikredilen emlakten başka Tekâlifi emiriye gibi aslında devlet geliri olan kısımların bulunması, bunların vaktiyle Maliye Hazinesi'nden koparılıp padişahın hassa hazinesine bağlanmış olduğunun açıkça itirafıdır ve şimdi millete iade edilirken de geçmişteki bu haksızlık için hiçbir mazeret serdedilmemektedir.

Maliye Hazinesi'ne terkedilen emlak ve gelirleriyle aslında devlet geliri olarak geri verilen varlıklar şunlardır[47]:

Altın lira olarak yıllık geliri :	
20.000	Yanya idaresi dahilindeki çiftlikler.
10.000	Berat idaresi dahilindeki çiftlikler.
10.000	Draç idaresi dahilindeki çiftlikler.
10.000	Ferecik idaresi dahilindeki ormanlardan gayri köy ve mezralar.
10.000	Babaeski idaresi dahilindeki ormanlardan gayri köy ve mezralar.
9.577	İnegöl yaylaklarından gayri ormanlar ile köyler.
44.000	Suriye idaresi dahilindeki Nasıriye ve Havran ve Safet ve Zevrarrızka ve Cize çiftlikleri, köyler arazisiyle Havle bataklığı ve Hazinei Hassa'ya kalacak arazinin de tekâlifi emiriyesi.
5.050	Akköprü idaresi dahilindeki köyler ve ormanlar.
3.000	Yalova civarındaki Baltacı idaresi dahilindeki köyler.
500	İzmit idaresi dahilindeki köyler ve ormanlar.
3.000	Çatalca idaresi dahilindeki köyler ve mezralar ve baltalık. (Emlaki hümayun çayırlarıyla Tozalık ve Bosna çiftlikleri hazine uhdesinde kalmak üzere).
48.700	Halep idaresi dahilindeki Menbic kasabasıyla Hamer arazisi ve bilcümle tekâlif ve mürettebatı miriye.
13.700	Selânik idaresi dahilindeki Kavala şubesine merbut köyler ve mezralar ve kışlaklar.

[47] Bu emlakin müfredatına ait tafsilat Düstur'da mevcut olmadığı gibi Takvimi Vakayi'de de neşredilmiş değildir. Bu bilgiler görev sırasında elimizden geçen dosyalardan alınan notlardan oluşmuştur.

85.750	Bağdat idaresi dahilindeki Ceare, Ebûgarib, Mahmudiye, Müseyyib, Mehrut, Decil, Cerbuiye ve tevabii mukataalarından gayri olan mukataat.
41.700	Ammare idaresi dahilindeki Ammare, Dicle'nin Cehle kolunda Cehle, Cerib ve Adai Sagir, Sabuncuzade arazisi, Behase, Acîlüssaad arazisi, Şatra tevabii, Kelile, Meşrah ve tevabii Habibe ve Mağribe Ebter mukataalarıyla Basra hurmalığından maada baki kalan mukataat ve Cezayiri Hûri ile Necit sancağındaki emlak ve arazi ve hurmalıklar.
54.300	Musul idaresi dahilindeki bütün köyler, mezra ve ormanlar,
1.000	Kudüs idaresi dahilindeki arazi ve mezraların tekâlifi emiriyesi.
18.470	Aydın çiftliklerinin hissei emiriyesi.
000	Bingazi sancağı dahilindeki zeytinlikler (maliyece imarına ihtimam olunduğu takdirde külliyetli varidat istihsal kılınması memul olan ve hazinece imarına vakit ve imkân bulunamayan).
000	Alemdağı'ndaki yalnız vakıf orman. (Aidiyeti cihetiyle eskisi gibi Evkaf Hazinesi'ne geri verilmesi.
404.347	

Bu cetvelde görüldüğü üzere, Alemdağı'ndaki vakıf ormanın aidiyeti cihetiyle Evkaf Hazinesi'ne iadesi işi nedense Maliye Hazinesi'ne yükletilmiş, Bingazi zeytinlikleri de deftere dahil edilmekle beraber imarına vakit ve imkân bulunamadığı beyanıyla hizasına gelir kaydedilmemiştir.

Bu devir sırasında karışıklığa meydan verilmemesi için Hazinei Hassa uhdesinde bırakılan emlak ve varidatın da ayrı bir defteri yapılarak birlikte tebliğ edilmiştir. Bu listedeki beyanlarda da Hazinei Hassa'nın artık devlet gelirlerinin kendi hesabına tahsiline devam etmeyeceği ve bunları hakiki sahibi bulunan Maliye Hazinesi'ne bıraktığı anlaşılmakta ve padişah hazinesinin zenginliğini gösteren diğer bir ibret levhasını teşkil etmektedir. Bu mal ve gelirler şunlardır:

Altın lira olarak yıllık geliri	
13.000	İstanbul ve biladı selasede (Galata, Üsküdar ve Eyüp'te) bulunan emlak ve akar.

10.000	İstanbul civarında bulunan çiftlikler. (Varidatı sırf tekâlifi emiriyeden ibaret bulunan Eyüp civarındaki Hamidiye köyü istisna edilmiştir).
8.000	Selânik idaresindeki emlak ve akar varidatı ve mal sahibi sıfatıyla istîfâ kılınan toprak kirası ve hususi ormanların hususi nizamı mucibince sahiplerine ait ağaç bedeli. (Varidatının külliyeti itibariyle tekâlifi emiriyeden ibaret olan Kavala şubesi bundan istisna edilmiştir).
4.500	Selânik rıhtımından hazineye ait olan hasılat.
10.000	Mihalıç (Karacabey) çiftliği ile teferruatından olan Bursa ipek fabrikası ve Keşiş Dağı'ndaki (Uludağ'daki) yalnız ağnam (koyun) yaylakları. (Varidatı tekâlifi emiriyeden ibaret olan bu dağdaki köyler ve ormanlar müstesnadır).
2.400	Selânik ve Ferecik idarelerindeki dalyanların balık avı resminden maada kiraları.
200	Medine'de bulunan emlak ve arsalar geliri.
1.500	Yalova hamamlarıyla Yalova'daki Baltacı Çiftliği. (Varidatı tekâlifi emiriyeden ibaret olan civardaki köyler ve ormanlar müstesnadır).
25.000	Bağdat'ta Ceare, Ebugarib, Mahmudiye, Müseyyib, Mehrut ve Cebelicübûa ve tevabii mukataalarında mal sahibi sıfatıyla Hazinei Hassa'ca istîfâ edilmekte olan toprak kiraları.
40.000	Ammare'de Dicle nehrinin Cehle kolunda Cehle, Cerib, Adai Sagir, Behâse, Şat ve tevabii, Kelile, Maşrah ve tevabii, Habibe, Makriye, Ebter mukataalarıyla Sabuncu, Acîlüssaad arazilerinde mal sahibi sıfatıyla istîfâ olunmakta bulunan toprak kirası.
10.000	Aydın vilayeti dahilindeki çiftlikler ve merbutatından mal sahibi sıfatıyla alınmakta bulunan toprak kiraları ve akar varidatı.
31.000	Halep çiftlikleri ve merbutatından yalnız mal sahibi sıfatıyla alınmakta bulunan toprak kirası ve akar varidatıyla dalyanlar kirası. (Varidatı tekâlifi emiriyeden ibaret olan Menbic kasabasıyla Hamer arazisi müstesnadır).

22.000	Suriye'de Hama ve Humus ve Bilyan ve Resülayn çiftlikleriyle merbutatından mal sahibi sıfatıyla alınmakta olan toprak kirası ve akar varidatı.
10.000	Basra'daki hurmalıkların hissei emiriyesinden maada mal sahibi sıfatıyla alınmakta bulunan hisse.
4.200	Yenişehir çiftlikleri.
6.000	Kudüs sancağı dahilindeki emlaki seniye'nin tekâlifi emiriyeden gayri geliri.
4.000	Ferecik ve Babaeski idareleri dahilinde bulunan ormanlarla zeytinliklerin rüsumu miriyyeden maada hususi orman sahipleri gibi alınan varidat.
200.000	

Bunları takiben emlaki hümayun idaresinin 23 Teşrinisani 1324 (1908) tarih ve 9508/566 sayılı tezkeresinde terk ve (ihsan) edildiği bildirilen bir kısım madenlerle sair imtiyazlar da şunlardır:

— Selânik, Bağdat ve Basra'da umumi mağazalar imtiyazı.

— Selânik'teki gaz depoları imtiyazı.

— İzmir'de gaz sandıkları hıfzına mahsus ambar inşaatı imtiyazı.

— Van Gölü'nde küçük vapur işletmesi imtiyazı.

— Trablusgarp limanının inşası imtiyazı.

— Taberiye Gölünde vapur ve merakibi bahriye (deniz taşıtları) işletme imtiyazı.

— Bağdat ile Kâzımıye arasında tramvay hattı imtiyazı.

— Bağdat ve Basra cihetinden Şam'a kadar otomobil işletme imtiyazı.

— Bağdat'tan Halep'e ve Musul'a ve Musul'dan Halep'e ve Şam'a ve İskenderun'a ve Halep'ten İskenderun'a otomobil işletmesi imtiyazı (tevsian).

— Van vilayetinin Bargiri kazasında neft madeni.

— Adapazarı'nda somaki taşı madeni.

— Aydın vilayetinde Karaburun kazasının Kedence ve Karaağaç mevkilerinde cıva ve kalamita boya madenleri ve arazisi.

— Akabe Körfezi'nde Ziya nahiyesinde zümrüt cebeli madeni.

— Hudavendigâr (Bursa) vilayetinde Uşak kazasında aşı boyası madeni.

— Karesi (Balıkesir) sancağının Fırt (Susurluk) nahiyesinde Hamidiye ve Sultaniye köyleri civarında borasit madeni.
— Musul ve Bağdat havalisinde kömür madeni.
— Babülmendep civarında Cebelüttuyur ile Bahri Ahmer'in diğer mevkilerinde kuş gübresi ihracı ve füruhtu (satışı) imtiyazı.
— Yanya vilayetiyle Senice Çiftliği'nde petrol madeni.
— Hasbiya hamer madeni.
— Taşoz'daki altın ve bakır madeni.
— Aydın vilayetinin Tire kazasında Kırkkilise nahiyesinde cıva madeni.
— Selânik'in Vardar nahiyesinde Lazkres hudutlarında muhtelif madenler ve Hoşnak ve İstlnova çiftliklerindeki muhtelif madenler.
— Selânik'te Avrethisar kazasında altın madeni.

Ayrıca 23 Teşrinisani 1324 (1908) tarih ve 9508/566 sayılı tezkere ile Maliye'ye ihsan olunduğu bildirilen on parça maden de şunlardır:

— Aydın vilayeti dahilinde Bodrum kazasında çinko ve simli kurşun madeni.
— Konya vilayeti dahilinde Göztepe ve Bilecik ve Sırma cıva madenleri.
— Aydın vilayeti dahilinde Çal kazasında Dâiler Çiftliği dahilinde amyant madeni.
— Aydın vilayeti dahilinde İzmir kurbünde Seyyidiköy kömür madeni.
— Selânik vilayeti dahilinde Avrethisar ve Langaza kazalarında simli kurşun madeni.
— Selânik vilayeti dahilinde Vodina kazasında arazii seniye dahilinde krom madeni.
— Edirne vilayeti dahilinde Dedeağaç sancağında asfalt ve petrol madenleri.
— Edirne vilayeti dahilinde Dedeağaç kazasında hamer ve petrol madenleri.
— Beyrut vilayetinde Hasbiya'dan maada asfalt ve hamer madenleri.
— Suriye vilayeti dahilinde asfalt ve hamer ve petrol madenleri.

Abdülhamid tahttan indirildikten sonra saltanata geçen Sultan Mehmet Reşat 14 Nisan 1325 (1909) tarihli iradesiyle hakanı

sabık namına olarak 1293 tarihinden beri emlaki seniyeye kalb ve ilhak edilmiş bulunan emlak, arazi, çiftlikât ve akarat ve maadin ve imtiyazatla Bağdat ve Basra'daki vapurları ve Selânik şirketi hayriyesiyle Kadıköyü'nde inşası derdest bulunan rıhtımı, Maliye Hazinesi'ne devretmiştir. Bu devir keyfiyeti de yine lutuf ve ihsan kabilinden olmayıp Hazinei Hassa'nın bazı borçlarını Maliye'ye ödettirilmesi gayesiyledir. İradeden sonra ödemeler için bir kanun da yapılmıştır. 8 Ağustos 1325 tarihli olan bu kanunun başlığı da bu maksadı ifade etmektedir. O başlık şöyledir[48]:

(1293 tarihinden itibaren Hâkanı sabık namına emlaki seniyyeye kalb ve ilhak veya müceddeden ihdas olunup 14 Nisan 1325 tarihinde Hazinei Maliye'ye devrolunan emlak ve arazi ve imtiyazata tebean Hazinei Hassa'nın tarihi mezkûra kadar güzeran zamana ait olarak kezâlik Hazinei celileye devredilen düyunun sureti tesviyesi hakkında kanun).

Bu kanunun Maliye Hazinesi'ne yüklediği külfetler şunlardır:

1 — Hakanı sabık namına Hazinei Hassa'nın Evkaf Nezaretiyle bazı bankalara ve tüccar ve esnafa ve bahçıvan ve aşçı gibi hizmetlilere olan borçları ödenecek.

2 — Hazinei Hassa'dan bu defa çıkarılacak bütün hizmetliler ile emekli ve muhtaçların 19 Nisan 1325 tarihine kadar tahakkuk edip alamadıkları maaşları dahi tesviye olunacak.

3 — Gerek Hazinei Hassa'dan devrolunan emlak ve arazi dahilinde ve gerek haricinde inşa olunup maaş ve masrafları Hazinei Hassa'dan ödenegelen okullardaki öğretmen maaşlarıyla cami görevlileri ve tekke masrafları olup 14 Nisan 1325 tarihine kadar tahakkuk eden borçlar ödenecek.

4 — Abdülhamid'in Hicaz demiryoluna taahhüt edip de ödemediği 50.000 lira dahi Hicaz demiryolu nezaretine tediye olunacak.

Kurulan komisyonca tetkikat yapılmış, banka ve saireye olarak tespit edilen 49.371.670,35 kuruş Maliye Hazinesi'nce ödenmiştir.

Ayrıca, Maliye Hazinesi'yle karşılıklı olup irat ve masraf suretiyle kapatılan 44.435.566 kuruşla 18.403.107.50 kuruş haremi hümayun maaşları, ki toplam olarak 62.841.673,50 kuruş, tesviye edilmiştir.

Bunlar karşılığında devredilen emlak arasında göze çarpan bir özellik de Şehzade Yusuf İzzettin ve Salahattin Efendiler uhdesinde

[48] II. Tertip Düstur C. 1 s. 652.

bulunan bazı emlak ve Şazeli dergâhıyla Hamidiye ve Orhaniye ve sair camilere ait vakıf malların ve valide sultan vakfına ait bir çiftliğin o zamana kadar Hazinei Hassa'ca idare edilegelmiş olduğunun belirmesidir.

Söz konusu Sultan Reşat iradesiyle Maliye Hazinesi'ne devredilen mal ve gelirler de şunlardır:

Altın lira olarak geliri yıllık	
4.750	Dersaadet (İstanbul) ve biladı selasede (Galata, Üsküdar, Eyüp) 1293 (1888) tarihinden sonra hakanı sabık tarafından satın alınan emlak ve akar.
1.464	Beşiktaş'taki akaretler. (Şazeli dergâhıyla Hamidiye, Orhaniye ve sair camiler vakıfları).
2.640	Tophane'deki dükkânlar. (Yusuf İzzettin Efendi uhdesinde olduğu)
1.750	Hekimbaşı ve Çavuşbaşı çiftlikleri. (Yusuf İzzettin Efendi uhdesinde olduğu)
550	Beykoz'da Abraham Paşa'dan alınan çiftlik ve orman.
1.400	Kurbağalıdere Çiftliği. (Salahattin Efendi uhdesinde)
8.000	Selânik idaresindeki emlak ve akarat ve ormanlar.
4.500	Selânik rıhtımından hazineye ait olan hasılat.
2.400	Selânik ve Ferecik idarelerindeki dalyanların balık avı resminden gayri olan kiraları.
1.500	Yalova hamamlarıyla Yalova'daki Baltacı Çiftliği.
10.000	Aydın vilayeti dahilindeki çiftliklerin ve merbutunun geliri.
4.200	Yenişehir çiftlikleri.
2.400	Ferecik ve Babaeski dahilinde bulunan orman ve zeytinliklerin Hazinei Hassa'ya ait geliri.
5.000	Kudüs sancağı dahilindeki emlaki seniye.
31.800	Halep çiftlikleri ve merbutunun gelirleriyle dalyanın kira bedeli.
19.300	Suriye'deki Hama ve Humus ve Bilan çiftlikleriyle merbutunun geliri.
10.000	Basra'daki hurmalıklar.
40.000	Ammare'de Dicle nehrinin Cehle kolunda Cümlei Cerit adası, Adai Sagir, Behâse, Şatra ve tevabii,

	Kelile, Müşerrah ve tevabii, Habibe, Makriyye, Ebter mukataalarıyla Sabuncu ve Acilüssâd arazisi.
25.000	Bağdat'ta Ceare, Ebugarib, Mahmudiye, Müseyyib, Decil, Mahruta, Cerbuiye ve tevabii mukataaları.
200	Medine'de bulunan emlak ve arsalar.
	Bağdat ve Basra arasında vapurlar idaresi.
	Kadıköy - Haydarpaşa rıhtım ve limanı.
	Taşoz madenleri.
	Bağdat ve Musul madenleri (petrol).
	Karahisar'daki maden suyu.
	Selânik Şirketi Hayriyyei Osmaniyesi Vapur Şirketi iskelesi.
176.857	
25.000	Vapurların tahmini geliri.

Bu son iradeyi Maliye Nezareti'ne bildiren sadaret tezkeresinde fazla olarak "Kadim emlaki hakaniyyeden olup makamı saltanatça muhafazı tabii" olan mahallerin listesi de bilgi için gönderildiği kaydedilerek Mabeyn Başkâtipliği'nden gönderilmiş bulunan liste de tebliğe eklenmiş bulunmaktadır ki bu muhteviyatı olan emlaki hakaniyyeden başlangıçta bahsedildiği için burada tekrarına mahal görülmemiştir.

Sultan Reşat bu devri yapabilir mi idi?

Sultan Reşat'ın devir iradesi, zamanında ve daha sonraları bazı itiraz ve münakaşalara sebep olmuştu, şöyle ki:

Abdülhamid kendi uhdesindeki mal ve hakları devrettiği için ona bir şey denilemezse de Sultan Reşat'ın yaptığı devir kendi mallarına ait olmayıp, hakanı sabık uhdesindeki emlak ve haklara taalluk ettiğinden ve meşruti bir idarede padişahın sözü kanun demek olamayacağından öyle bir irade ile bu malların devlet hazinesine geçmiş sayılamayacağı ileri sürülmüştür. Doğru görünen bu mütalaaya mantık ve kanun yoluyla cevap verilememiş, bazı hadiseler bu irade ve tasarrufu da kanunlaştırdığı için bu itirazlar evvel ve ahir faydasız kalmıştır.

Bu cümleden olarak, ilk kanun hadisesi, bu devri takip eden 1325 (1909) yılı bütçesinde emlaki müdevvere gelirinin devlet gelirleri arasında gösterilmesidir. Bütçe demek, muvazenei umumiye kanununa ekli gelir ve gider cetvelleriyle teferruatı demek

olduğuna göre bütçede görünen böyle bir gelirin kanuniliği söz götürmez hale gelmiştir. Filhakika, 1325 (1909) bütçesinin gelir tahmini kısmında Hazinei Hassa'dan müdevver (devredilmiş) emlaki emiriye hasılatı olarak 62.623.300 kuruş kaydedilmiş bulunmaktadır [49].

Daha sonraları Lozan Muahedesi'nin 60 ıncı maddesinde, Türkiye'den arazi ilhak eden devletlerin bu topraklardaki emlaki müdevvere üzerinde Osmanlı hükümeti yerine geçeceği, irade tarihleri zikredilmek suretiyle tasrih edilmiş olduğuna ve muahedeler de bir kanunla tasdik edildiğine göre münakaşalı devir keyfiyeti bu suretle de kanunileşmiştir.

Nihayet 431 sayılı kanunun 8 inci maddesinde; "Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilinde tapuya merbut emvali gayrimenkuleleri millete intikal etmiştir" denildikten başka 10 uncu maddede "emlaki hâkaniye namı altında evvelce millete devredilen emlak ile beraber mülga padişahlığa ait bilcümle emlak ve sabık hazinei hümayun, muhteviyatıyla birlikte saray ve kasırlar ve mebani ve arazi millete intikal etmiştir" denilmek suretiyle de söz konusu emlakin daha önceden millete devredilmiş sayıldığı teyit kılınmıştır [50].

Bu teyitli ifade tarzının diğer bir sebebi daha vardır. Sultan Reşat'tan sonra saltanata geçen son Osmanlı Padişahı Vahdettin 8 Kânunusani 1336 (1920) tarihli olarak çıkardığı bir kararname ile, önceden iradelerin millete devrettiği emlak, arazi, çiftlikât, müessesat ve imtiyazatı tekrar Hazinei Hassa'ya devir ve iade etmişti [51]. Bu kararname İstanbul hükümeti mukarreratının Büyük Millet Meclisi'nce çıkarılan 7 Haziran 1336 tarih ve 7 sayılı kanunla hükümsüz sayıldığı devreden evvel yürürlüğe konulmuş bulunduğundan bunu takibedecek bir kanunla emlaki müdevverenin millete teyit olunmadığı takdirde bu kararname hükmünün mahfuziyeti lazımgele-

[49] II. Tertip Düstur C. 1 s. 445.

[50] Maddede bir ifade ve tabir yanlışlığı var. Emlaki hakaniyye namı altında evvelce millete devredilen emlak diye ifade edilen müdevver emlak hakikatte emlaki hakaniyye değildir. Emlaki hakaniyye, maddenin devamında mülga padişahlığa ait bilcümle emlak diye vasıflandırılan mallardır. Evvelce millete devredilen başka mal olmayıp maddenin başında kastedilen malların emlaki müdevvere adı verilen emlaki hümayun olacağı aşikârdır. O zaman emlaki hakaniyyenin devirden hariç tutulduğu, hem de bir liste eklenerek tasrih edilmiştir.

[51] II. Tertip Düstur C. 11 s. 561.

ceği ve bu hale göre de aslında zaten emlaki hümayun'dan olan bu malların vereseye intikalini tanımak zarureti tehlikesiyle karşılaşılacağı tabii idi. İşte buna mahal kalmamak üzere 10 uncu maddeye böyle bir hüküm konularak emlaki müdevverenin millet hesabına kurtarılması sağlanmıştır.

Evvelce devredilmemiş bulunan emlaki hâkaniyede maddedeki "mülga padişahlığa ait bilcümle emlak" tabiriyle millete geçmiş bulunuyor.

Saray tasfiyelerinden:

Abdülhamid'in saltanattan ayrılmasıyla saraydan çıkarılmış olan bir kısım ücretliler devlet memuru sayılmadıklarından o sırada çıkan tensikat kanunundan faydalanamıyorlardı. Sızlanıyorlardı ve haklı idiler. Bunlar için 20 Haziran 1326 (1910) tarihli olarak çıkarılan bir kanunla bunların hizmet sürelerine göre son üç, dört, beş ve altı katına kadar ödeme yapılması kabul edildi[52].

Gaile bununla da bitmemiş, Abdülhamid'in harem takımı da maaşlarından alacak iddiasıyla ortaya çıkmışlardı. Fakat, iddiaya göre toplamı 18.403.107 kuruşa varan bu alacakların müfredat kayıtları bulunamadığından zaruri olarak 20 Haziran 1326 (1910) tarihli diğer bir kanunla kayıtları terkin edilmiş ve yalnız saraydan ayrılmış olan cariyelerden muhtaç olanlara saraydaki sınıflarına göre ömür boyu maaş tahsis edilmiştir[53].

Babalarının saltanattan ayrılmasıyla muhtaç bir hale düşmüş olan Şadiye, Refia ve Ayşe Sultanların maaşlarına zaruri olarak Kânunusani 1326 (Ocak 1910) başından itibaren yirmişer bin kuruş zam ve Salahattin Efendi kızları (V. Murat torunları) Behiye ve Rukıye Sultanlara da onar bin kuruş maaş tahsisi hakkında 31 Kânunusani 1326 (31 Ocak 1910) tarihli bir kanun çıkarılmıştır[54].

Abdülhamid'den kalan ve Osmanlı Bankası'nca muhafaza edilmekte olan mücevheratın ne olacağı düşünülmüş, devrim gereğine ve yapılan bütün işlemlerin sonucuna göre bunların kendisine verilmesi doğru görülmeyerek 20 Mart 1327 (1911) tarihinde çıkarılan bir kanunla bunlardan murassa nişanlarla tarihi ve milli değeri olanlar

[52] II. Tertip Düstur C. 2 s. 419.
[53] II. Tertip Düstur C. 2 s. 433.
[54] II. Tertip Düstur C. 3 s. 149.

dışındakilerin hükümetin gözetimi ve sorumluluğu altında olarak satılması şartıyla Donanma Cemiyeti'ne terki kabul edilmiştir[55].

Abdülhamid tahttan indirilince Selânik'te Alatini Köşkü'ne götürülmüştü. Bütün serveti ve geliri elinden gittiğine ve hayatı da kendisine bağışlandığına göre yaşayabilmek için tahsisata ihtiyacı olacağı tabii idi. Bütçe rakamlarına göre kendisine yıllık 9.600 lira tahsis edilmiş bulunuyor ki aylığı 800 liraya geliyor demektir. Bütün bu lira hesaplarının altın olduğu unutulmamalıdır. Bu münasebetle unutulmayacak bir mesele daha vardır ki o da aynı tarihlerde Namık Kemal merhumun zevcesi Nesime Hanım'a muhtacin tertibinden beş lira aylık bağlanmasıdır.

Hazinei Hassa'nın borçları birkaç yıl daha hükümeti meşgul etmiş, 4 Haziran 1328 tarihli yeni bir kanun çıkarılarak tediye, terkin ve mahsup usulleri konulmuştur. Birçok teferruatı olan bu kanuna eklenen cetvelde bu hazinenin ne kadar açılıp yayılmış olduğunu gösteren bir kısım borçlar görülüyor ki bunlardan bazıları o devrin gidişini kavramaya yardım edeceği düşüncesiyle buraya derci faydalı görülmüştür[56].

O borçlardan birkaçı :

Altın lira olarak	
27.662,64	Emlak idaresine ait kırk beş bin liralık avans hesabı bakiyesi olarak Osmanlı Bankası'na.
13.133	Basra'daki vapurlar idaresine ait otuz beş bin liralık avans bakiyesi olarak Osmanlı Bankası'na.
10.461	Kadıköy rıhtımı inşa masarifinden bakiye olarak müteahhit Mösyö Ojiye'ye.
3.314	Etfal hastahanesi masarifinden bakiye borç.
9.308	Bazı emlak ve akarın vakıf icareleri.
2.778	Basra'daki vapurlar idaresine ait emekli sandığı mevcudundan diğer hususata sarfedilmiş maaşlar, ücretler vesaire.. vesaire..

Maliye Hazinesi'ne olan borçlar da irat ve masraf usulüyle mahsuben tasfiye edilmiştir.

Yapılan devirlerle Hazinei Hassa'nın geliri azaldığından ona ait bazı külfetlerin Maliye Hazinesi'nce yüklenilmesi zorunluluğu baş gös-

[55] II. Tertip Düstur C. 3 s. 259.
[56] II. Tertip Düstur C. 4 s. 553.

termişti. Ebniyei seniyenin tamiri maliye bütçesine her yıl 40.000 lira konularak bunun Hazinei Hassa'ya verilmesi 21 Mart 1329 (1913) tarihli bir kanunla kararlaştırılmış iken[57] 7 Nisan 1330 tarihli yeni bir kanunla[58] bu paranın sarayca sarfı münasip görülmüş, ancak, birkaç ay sonra bundan da vazgeçilerek önce sadrazamın ita amirliğiyle sadaret tarafından ve sonra da Maliye Nazırı'nın sorumluluğu ile Maliye Hazinesi'nce bu işin yapılması 20 Temmuz 1339 tarihli kanunla takarrür ettirilmiştir[59].

Hanedan maaşları:

Sultan Reşat, cülusu zamanında kendi tahsisatını devrimcilerin telkiniyle azaltmış, yıllık 240.000 lira tahsisat ve 50.000 lira masarif almaya başlamıştı. 13 Temmuz 1330 (1912) de yapılan bir kanunla[60] bütün hanedan mensuplarının maaşları yeni esaslara bağlandı. Padişahın aynen kabul edilen tahsisatından sonra veliahta yıllık 24.000 lira verilmişti. Şehzade ve sultanların maaşları da devlet hazinesine yüklendiğinden bunlar yaş sınıflarına ayrılarak şehzadelerden:

16	yaşına	basanlara	ayda	150	altın
26	"	"	"	250	"
36	"	"	"	350	"
46	"	"	"	450	"

sultanlara da:

21	"	"	"	200	
31	"	"	"	250	"
41	"	"	"	300	"

tahsis edilmişti. On beş veya yirmi yaşını tamamlayan şehzade ve sultanlardan babaları ölmüş olanların her birine de, maaş alma yaşına gelinceye kadar yüzer lira maaş tahsis olunacaktır. Yalnız babaları saltanat makamında olan şehzade ve sultanlara maaş verilmemesi, kocası ölen kadın efendilere ellişer lira aylık verilmesi, damatlara da aylık verilmemesi kabul edilmiştir.

Müstesna olarak şehzade Vahdettin, Salahattin ve Abdülmecit Efendilere verile gelmekte olan altışar yüz ve Cemile, Seniha ve Mediha Sultanlara verile gelmekte olan üç yüz ellişer ve Feride Hanım Sultan'a

[57] II. Tertip Düstur C. 5 s. 220.
[58] II. Tertip Düstur C. 6 s. 540.
[59] II. Tertip Düstur C. 6 s. 1056.
[60] II. Tertip Düstur C. 6 s. 141.

verile gelen iki yüz lira aylıkların ödenmesine devam olunması da tensip edilmiştir. Şehzade Salahattin Efendi'nin vefatı üzerine de haremleri Naziksar, Jalefer ve Dilberistan hanımların her birine Mayıs 1331 (1915) iptidasından itibaren beşer bin kuruş maaş tahsisi Meclisi Vükela'ca 19 Mayıs 1331 tarihinde karara bağlanmıştır[61].

PADİŞAH ÖLÜMLERİ VE SONRASI

Saltanat ve hilafetin ilgası:

Abdülhamid, 10 Şubat 1918'de Beylerbeyi Sarayı'nda ve ondan beş ay kadar sonra, 4 Temmuz 1918'de de Sultan Reşat, Dolmabahçe Sarayı'nda ölmüşlerdir. Bunlar I. Cihan Harbi'nin facialarını gördüler. Sultan Reşat'tan sonra tahta geçen Vahdettin, milli mücadeleyi de görmüşse de bunu, şiddetle muhalifi bulunduğu İttihat ve Terakki Partisi faaliyetlerinin devamı olarak anladığından ve böyle bir kurtuluş mücadelesinin olumlu sonuç vereceğine de akıl erdiremediğinden o harekâta karşı türlü şekillerde cephe almış ve bunun uyandırdığı aksülamel sonucu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922'de saltanatın ilgasına karar verip Vahdettin'i yalnız halife olarak tanımak istemişse de o buna güvenmeyip hayatını da tehlikede gördüğünden iltica ettiği bir İngiliz harp gemisiyle 16 Kasım 1922'de yurdu terketmiştir.

Vahdettin ve saltanat meselesi böylece ortadan kalkmış olmakla beraber saltanat ve hilafetin veliahtı olan Abdülmecit Efendi, Meclis tarafından halifeliğe kabul edilmiş bulunuyordu. Bu durum da 3 Mart 1924 tarihine kadar devam etmiş ve o tarihte yapılan geniş ve esaslı bir müzakere neticesinde Büyük Millet Meclisi hilafetin de ilgasına karar vermiş ve artık hanedan meselesinin de kati ve nihai olarak halli lazım geldiğinden Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılması da aynı kanunla karara bağlanmış ve kanunda bunların şahsi emlaki hakkında da bazı hükümler yer almıştır.

İlerideki bahislerle sıkı irtibatı bulunan bu kanunu buraya almayı faydalı bulduk:

Hilafetin ilgasına ve hanedanı Osmaninin Türkiye memaliki haricine çıkarılmasına dair kanun[62].

[61] II. Tertip Düstur C. 8 s. 122.
[62] II. Tertip Düstur C. 5 s. 663.

Kanun numarası : 431
Kabul tarihi : 3 Mart 1340 (1924)

Madde 1 — Halife hal'edilmiştir. Hilafet, hükümet ve Cumhuriyet mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilafet makamı mülgadır.

Madde 2 — Mahlû Halife ve Osmanlı saltanatı münderisesi hanedanının erkek, kadın bilcümle azası ve damatlar, Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyyen memnûdurlar. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de bu hükme tabidirler.

Madde 3 — İkinci maddede mezkûr kimseler işbu kanunun ilanı tarihinden itibaren azami on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdurlar.

Madde 4 — İkinci maddede mezkûr kimselerin Türk vatandaşlığı sıfatı ve hukuku merfûdur (kaldırılmıştır).

Madde 5 — Bundan böyle ikinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti dahilinde emvali gayrımenkule tasarruf edemezler. İlişkilerinin kesilmesi için bir sene müddetle bilvekâle Mahakimi Devlete müracaat edebilirler. Bu müddetin mürurundan sonra hiçbir mahkemeye hakkı müracaatları yoktur.

Madde 6 — İkinci maddede mezkûr kimselere masarifi seferiyelerine mukabil bir defaya mahsus ve derecei servetlerine göre mütevafit olmak üzere Hükümetçe tensip edilecek mebaliğ itâ olunacaktır.

Madde 7 — İkinci maddede mezkûr kimseler, Türkiye'deki bilcümle emvali gayrimenkulelerini bir sene zarfında hükümetin malumat ve muvafakatiyle tasfiyeye mecburdurlar. Mezkûr emvali tasfiye etmedikleri halde bunlar hükümet marifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.

Madde 8 — Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki tapuya merbut emvali gayrimenkuleleri millete intikal etmiştir.

Madde 9 — Mülga padişahlık sarayları, kasırlar ve emâkini sairesi dahilindeki mefrüşat, takımlar, tablolar, asarı nefise ve sair bilumum emvali menkule millete intikal etmiştir.

Madde 10 — Emlaki Hakaniye namı altında olup evvelce millete devredilen emlak ile beraber mülga padişahlığa ait bilcümle

emlak ve sabık Hazinei Hümayun, muhteviyatlarıyla birlikte saray ve kasırlar ve mebâni ve arazisi millete intikal etmiştir.

Madde 11 — Millete intikal eden emvali menkule ve gayrımenkulenin tespit ve muhafazası için bir nizamname tanzim edilecektir.

Madde 12 — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'iyyülicradır

Madde 13 — İşbu kanunun icrayi ahkâmına İcra vekilleri heyeti memurdur.

Kanunun meriyete girdiği günün akşamında halife ve ailesi sınır dışı edilmiş ve hanedanın diğer efradı da kısa zamanda memleketten çıkarılmışlardır.

Bu icraat ile hanedan azası ve mensubu olan 36 erkek, 48 kadın ve 60 çocuk ki toplam olarak 144 kişi yurt dışına çıkarılmış bulunuyor. Halifeye on bin ve diğerlerine de biner liradan aşağı olmamak üzere yol masrafı verilmiş ve böylece Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, saltanat deviren diğer ihtilal memleketlerine nazaran en insani şekilde hareket etmiştir.

Bunlardan Hint ve Mısır hanedanlarıyla münasebet kuranlar dışarıda refaha kavuşmuşlar, öyle bir ilişkisi olmayanlar; birikmiş paraları ve satılacak mücevherleri mevcut değilse, Türkiye'de satılacak gayrimenkulleri de yoksa derece derece güçlük içinde hayat sürmüşlerdir. Türkiye hükümeti emlak meselelerinden gayri hususlarda bunların hayat ve maişetleriyle ilgilenmemeyi tercih etmiştir ki bu da hadiselerin seyri ve vatandaşlıktan da ıskat edilmiş olmaları bakımından en tabii bir tutumdur.

Bununla beraber, bir sene içinde kendilerinin ve bir seneden sonra da tasfiye için hazinenin veya Maliye'nin muvafakatıyla yine kendilerinin -ki bu kanun dışı bir müsamahadır- sattıkları gayrimenkuller, hanedandan mal ve para kıymeti bilenlerin pek de boş durmadıklarını gösteren miktarlar dizisi halindedir. Tapu kayıtlarına göre bir sene içinde satılanlar:

Mevkii	Cinsi	Bedeli
Kazmacılar	Dükkân	7.500
Pangaltı	Apartman	6.000
Arap Camii	Dükkânlı apt.	3.500
Şişli	Dükkânlı ev	280
Karamustafapaşa	Hudavendigâr Hanı hissesi	10.200

Cizre	Arsa, tarla, bostan, bahçe, ahır, çayır	3.600
Kâğıthane	Bostan, bahçe, tarla, değirmen gazino, ahır, samanlık	875
Caddeikebir	Ev, dükkân, menzil	7.300
Kılıçalipaşa	Hüdavendigâr Hanı hissesi	9.000
Sarılutfi, Zevil	İki dükkânlı apartman	14.000
Kemankeş, Topçular	İki dükkânlı apartman	12.060
Kuloğlu	Apartman	10.000
Kuruçeşme	8 dükkân ve bir arsanın yarısı	4.800
Arnavutköy	Bahçeli ev	1.500
Arnavutköy	İki dükkânlı ev, bahçeli ev, tarla, baraka, dükkân, ahır, arsa yazıhane, dükkânlı ev	620.710
Arnavutköy	Arsa	600
Ortaköy	6 ev	1.850
Teşvikiye	Konak	10.000
Bebek	Dükkân ve köşkü müştemil sahilhane	40.000
Rüstempaşa	2 dükkân, bir apartman	9.000
Sahrayıcedit	Köşk, bahçe	11.500
Rüstempaşa	Hane	1.000
Erenköy	Köşk, bağ	4.000
Erenköy	Köşk, bağ	8.000
Sahrayıcedid	Köşk, bağ, bahçe	25.000
Göztepe	Köşk, bağ	4.000
Hacıhasnâ	Sahilhane	25.000
Çengelköy	5 köşk, tarla ve su	17.500
Mirgün	Ahır	200
Rumeli Feneri	Bilezikçi Çiftliği	42.000
İstinye	Bostan	800
Rumelihisarı	Ahır ve arabalık	1.200
Rumelihisarı	Sahilhane ve müştemilatı	10.000
Rumelihisarı	Sahilhane ve arsa	1.369

Bir senelik müddet geçtikten sonra Maliye'nin muvafakatı alınmak suretiyle vekilleri tarafından satılan:

Voyvoda caddesi	Han ve mağazalar hissesi	30.000
Hüseyinağa	Dükkânlı apartman	36.000

Kılıçali	Han ve dükkan	8.000
Caddeikebir	Oda ve dükkânlar	5.000
Kılıçali vapur iskelesi	Oda, mağaza, hane, dükkân, depo arsa, gazino, lokanta	55.000
Yeniçarşı	2 dükkân, 4 hane	8.300
Cizre	Bostan	1.775
Büyükdere	4 hane	8.000
Yazıcı	Dükkânlı apartman	15.000
Cizre	Bostan	2.800
Asmalımesçit	Tırpan çarşısı dükkânları	35.360
Kemankeş Kılıçali	Han ve dükkân	8.080
Şahkulu	Odalı dükkânlar	20.000
Şahkulu	Odalar ve mağazalar	35.000
Kılıçali vapur iskelesi	Odaları müştemil mağazalar	35.000
Kılıçali vapur iskelesi	Odaları müştemil bir mağaza	3.900
Yenimahalle	Konak ve bahçe	20.000
Süleymaniye çiftlik	13 parça tarla	71.751
Ortaköy	Dükkânlı evler	2.000
Zincirlikuyu	Tarla	1.600
Ortaköy	Garajlı kâgir ev	45.000
Ortaköy	Arsalı köşk	30.000
Erenköy	Köşk, bahçe	14.000
Osmanağa	Dükkânlı ev	2.500
İbrahimağa ve muhtelif	Kasır, ve bahçe, 25 tarla, bostan, bahçe	30.000
Hasanpaşa	Kasrı Âlînin 144 hissede 72 hissesi	20.000
Sahrayıcedid	Köşk ve müştemilat	1.100
Suadiye	Harem ve selamlık köşk	12.000
Kısıklı	Köşk, bahçe	850
Anadoluhisarı	Arsa, depo, yazıhane, bostan	750
Kısıklı	Tarla	595
Büyükdere	Sahilhane, bağ, ahır ve su	15.000
Göksu	Bostan	750
Göksu	Arazi, maa-kulübe bostan	2.250

Maliye'nin muvafakatı alınmadan vekilleri tarafından her nasılsa kolayı bulunup satılanlar vardır ki şunlardır:

Voyvoda caddesi	Hane ve mağazalar	78.000

Küçük çiftlik	Arsa, hane, baraka, gazino, 5 parça arsa	79.000
Küçük çiftlik	2 arsa	4.000
Kemankeş	Dükkân, arsa, odalar, garaj	30.500
Küçük çiftlik	Sütlü bahçe	36.600
Kadırgalar geçidi	Çiftlik parkı	16.000
Yenimahalle	2 ev	3.200
Süleymaniye çiftlik	Bostan	16.803
Süleymaniye çiftlik	Arsa	8.500
Kasımpaşa	18/72 tarla hissesi	5.000
Kasımpaşa	18/72 tarla hissesi	
Kasımpaşa	18/72 tarla hissesi	
Kasımpaşa	18/72 tarla hissesi	5.000
Hasanpaşa	Kasrı Âlî müştemilatının 18/144 hissesi	5.000
Sahrayıcedit	Bağ, bahçe, selamlık ve arsa	1.200
Göztepe	Bahçeli köşk	10.500
Kısıklı	Köşk	7.500
Yeniköy	Kayıkhane, sahilhane, bahçe, rıhtım	15.000

Bir de Belediyece istimlak edilenler vardır ki şunlardır:

Harbiye'de	Arsa	10.967
Küçük çiftlik, Kışladere, Maçka tramvay caddesi	Gazino, ev, arsa, baraka, tarla, bostan 8 parça	717.442
Harbiye - dere	Tarla	1.731
Harbiye - dere	Dutluk, tarla	131.000

Bir de Eyüp Sulh Mahkemesi'nin ilamıyla satılan mülk vardır ki o da şudur:

Kılıçali	Odalı 3 mağaza, 4 dükkân, 2 evin 100/3200 hissesi	180

Fakat, bunların icraya intikal eden borçları da varmış ki 431 sayılı kanundan sonra icra dairelerince satılan gayrimenkuller bedeliyle 65.350 liralık borçları ödenmiş bulunuyor. Bu gayrimenkuller ve satış bedelleri de şöyledir:

Kadıköy - Hasanpaşa	Bostanın 30/72 hissesi	120
Kartal - Pendik	Köşk ve zeytinlik	4.200
Büyükdere	Sahilhane, bağ, ahır	15.000

Beşiktaş - Kuruçeşme	Bahçeli sahilhane	10.000
Beşiktaş - Kuruçeşme	Arsa	16.000
Beşiktaş - Kuruçeşme	Arsa	2.000
Kadıköy - Hasanpaşa	Tarla	850
Kadıköy - Hasanpaşa	Tarla	180
Kadıköy - Hasanpaşa	Bostan	300
Kadıköy - Hasanpaşa	Tarla	2.500
Kadıköy - Tuğlacıbaşı	Bağ	14.200
		65.350

Bu tetkikatın yapıldığı sırada kayden ve toplam olarak 247.643 lira kıymetli 40 parça daha gayrimenkul, tedavül görmemiş olarak hanedan aza ve mensupları üzerinde görünmekte idi ki bunlar da sahipleri ve kıymetleriyle birlikte şunlardır:

Hasanpaşa	Tarla	32.000	Şehzade Salahattin mirasçıları
Hasanpaşa	Tarla	409	″ ″ ″
Hasanpaşa	Tarla	2.878	″ ″ ″
Erenköy	Tarla	2.575	″ ″ ″
Erenköy	Tarla	28.507	″ ″ ″
Merdivenköy	Çalılık	5.928	″ ″ ″
Tuğlacıbaşı	Tarla	110	″ ″ ″
Hasanpaşa	Bostan	19.420	″ ″ ″
Hasanpaşa	Çayır	7.374	″ ″ ″
Hasanpaşa	Çiftlik	18.754	″ ″ ″
Hasanpaşa	Kahvehane	683	″ ″ ″
Hasanpaşa	Kahvehane, Çayır	12.750	″ ″ ″
Hasanpaşa	Bostan	750	″ ″ ″
Tuğlacıbaşı	Tarla	13.794	″ ″ ″
Hasanpaşa	Tarla	(Açık)	″ ″ ″
Hasanpaşa	Tarla	(Açık)	″ ″ ″
Hasanpaşa	Tarla	242	″ ″ ″
Hasanpaşa	Tarla	800	″ ″ ″
Tuğlacıbaşı	Tarla	2.575	″ ″ ″
Hasanpaşa	Kasır	60.000	Beşinci Murat kızı Fehime ve hanedandan Fatma mirasçıları

Tuğlacıbaşı	Kâgir ev	(Açık)	Abdullah kızı Reftârıdil
Hasanpaşa	Arsa	232	Damat Mahmud
"	"	1.500	" "
"	"	1.500	" "
"	"	5.875	" "
"	"	1.530	" "
"	"	1.500	" "
"	"	1.500	" "
"	"	1.500	" "
"	"	1.500	" "
"	"	500	" "
"	"	10.040	" "
"	"	12.970	" "
"	"	2.000	Osman Fuat ve Ahmet Nihat ve Âdile ve Atıyye ve Rukıyye ve Behiye
"	"	1.500	" " " "
"	"	1.200	
"	"	1.300	" " " "
"	"	2.000	" " " "
"	"	2.000	" " " "
Tuğlacıbaşı	Tarla	495	Reftârıdil ve hissedarları
"	"	2.240	" "

Görülüyor ki Abdülhamid devrinde yüksek kademeli zümrenin altındaki memurlar senede ancak dört, beş maaş alabilip borç ve geçim sıkıntısı içinde kıvranır ve susturulması lazım gelenlerle sürgün edilenlere (ikamete meriyet) maaşları verilirken hanedan aza ve mensupları hiç de boş durmamışlar, muntazam şekilde aldıkları bol tahsisatlarla dünyalıklarını yapma yolunda epeyce gayret sarfetmişlerdir.

Mirasçılar hak arama yolunda :

Emlaki müdevvere dışında, yani Abdülhamid'in İstanbul ve biladı selasede 1293 rumi yılından önce edinmiş olduğu ve yine İstanbul ve biladı şelase haricinde Hazinei Hassa faaliyetiyle edindiği malların mukadderatı meselesi, onun mirasçılarını olduğu kadar devlet teşkilatını ve yargı organlarını da uzun zaman meşgul etmiştir. 431 sayılı kanunun 8 inci maddesine bakılırsa mesele çok basittir. Bu

maddeye göre; Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi içindeki tapuya bağlı gayrimenkul malları millete intikal etmiştir. Abdülhamid de padişahlık etmiş bir kimse olduğu için tapulu malları artık devlet hazinesine geçmiş demektir. Buna karşı ileri sürülen mülahaza şöyledir: Miras ölümle tahakkuk eder; Abdülhamid öldüğü zaman bu mallar mirasçıların olmuştur. Sonradan çıkan 431 sayılı kanun bu hakkı ortadan kaldıramaz. Kanun ancak çıktığı zaman hayatta olan padişah malları hakkında tatbik olunabilir. Bu nazariye kabul edildiği takdirde kanunun bu maddesi yalnız Vahdettin'in malları için konulmuş demek olur ki o da ancak Mesadet Hanı gibi bir tek gayrimenkulden ibarettir. Bunun mukabil nazariyesi ise, kanun ifadesinin bir müsadere hükmünden ibaret ve bu itibarla hukuki icapları bertaraf eder mahiyette ve o sebeple (kimseler) şeklinde çoğul kullanılmış olup tabiatıyla maziye şamil olduğu yolundadır. Nasıl ki Maliye Bakanlığı Baş Hukuk Müşavirliği'nce bir hadise dolayısıyla verilen 28.8.1950 tarih ve 419/28 sayılı mütalaada aynen şöyle denilmiştir:

"431 sayılı kanun hakikatte bir hukuk değil bir inkılap kanunu olmak itibariyle bunun hükümleri arasında görülen fevkaladeliklerin hükümdar hanedanı düşüren her memlekette olduğu gibi musadereye hamletmek en tabii bir anlayış olur. O kanun ile memleketten çıkarılan hanedan efradı da birer Türk vatandaşı idiler. Bunların arasında belki o günün icaplarına göre suçlu sayılamayacak olanlar ve milli mücadeleye aleyhdarlık etmeyenler ve belki de bu mücadeleyi doğru görenler bile vardı. Fakat mücadeleyi yapan meclis, hilafet ve saltanatı ilga ederken hanedan bahsini toptan tasfiye etmek istemiş, padişahların tarihçe malum bulunan iktisap ve temellük sebepleri arasında millete iadeyi icabettiren ahvalin bulunduğunu da nazara alarak ve ince, uzun hesaplaşma icrasına inkılabın zaruriyyatından olan sür'at ve şiddet unsurlarını da müsait görmeyerek Osmanlı Devletinde padişahlık eden kimselerin Türkiye dahilindeki tapuya bağlı gayrımenkullerini toptan millete intikal ettirmiştir. Bunun izahını hukuk kaidelerine bırakmak; inkılap ve ihtilal ruhiyyatında itidal aramaktır ki doğru bir mantık görüşü olamayacağı aşikârdır".

Fakat, Abdülhamid'in yurt dışına çıkarılmayan karılarının vekilleri tarafından tapuya müracaatla vaki intikal talepleri birkaç gayrimenkul için kabul edilince hazine tarafından mukabil tedbir alınmış ve bunun üzerine kendileri mahkemeye başvurup 431 sayılı kanunun dışında kalması lazım gelen Abdülhamid'den kendilerine tabii şekilde miras intikal etmesi ve buna göre de tapu idaresinin

intikal muamelesini yapması lazım geleceğini iddia etmişlerdir. Bu davada söz konusu edilen gayrimenkullerdeki davacılara ait hisselerin intikalen namlarına tesciline karar verilmiştir. Hazinenin temyizi üzerine Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi'nce: Müddeâbih gayrımenkullerin Meşrutiyet'in ilanını müteakıp müşarünileyhin 1 Eylül 1324 tarihli iradesi ve meclisi vükela kararnamesiyle Hazinei Maliye'ye terk ve devredilmiş olan ve varidatları 1325 senesi muvazenei umumiye kanunu ile varidatı umumiyei devlet meyanına idhal olunarak mezkûr kararname ve kanun hukümlerince devletin müktesep emvalinden bulunan emlak ve araziden olup olmadığının tahkik ve tetkikıyle tebeyyün edecek hale göre hukūm itası iktiza ederken mahkemece bu cihet tahkik ve tetkik olunmadığından nakzına... denilmişti. Davacılar vekili, belki de dava konusu gayrimenkullerin iradeye dahil mallardan olmadığı anlaşılamayacağı için bu davayı olduğu yerde bırakıp açtığı diğer bir davada aynı iddiayı ileri sürmüş ve yine mirasçılar lehine 19.9.1934 tarihinde karar verilmiştir. Yine hazinenin temyizi üzerine bu defa da Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi'nce: Abdülhamid'in vefatına kadar mülkiyetinden çıkmamış ve hayatında Maliye Hazinesi'ne terkedilmemiş olan şahsi emvalinin varislerine intikalini men'eder bir kanun mevcut olmamasına ve 431 numaralı kanunun 8 inci maddesinin, mezkûr kanunun vaz ve neşrinden evvel vefat etmiş olan Abdülhamid'in Maliye Hazinesi'ne terk etmediği ve vefatı anına kadar şahsen malik olduğu gayrımenkul mallara şümulü bulunmamasına mebni Hazine temyizinin reddine ve hükmün tastikına, 16.2.1935 tarihinde karar verilmiştir. Fakat, aynı davacılar tarafından diğer bir kısım gayrimenkuller için açılan bir dava sonunda mahkemece kanundaki "Padişahlık etmiş kimseler" tabirinin mutlakıyetine dayanılarak Abdülhamid mirasçılarının bir hak iddia etmelerine imkân olmadığına dair verilen karar yine Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi'nin 7.12.1944 tarih ve 5722/3693 sayılı ilamıyla: Padişahların zamanı saltanatlarında iktisap eyledikleri emlak, emlaki hususiyeden olmayıp emlaki şahaneden bulunmasına binaen kanunen hazineye intikali icabedeceğinden.. bahisle verese aleyhindeki hükmün tasdikine karar verilmiştir.

Yargıtayın bu kararı, yerinde olmayan gerekçesiyle kendi kendini zaafa düşürmüş ve hazine aleyhine çıkacak içtihadı birleştirme kararını adeta tahrik ve teshil etmiştir. Bir kere, padişahların kendi saltanatları zamanında edindikleri malların vereseye intikal etme-

yeceğine dair hiçbir kanun hükmü yoktur. Bazı tarihi emsal ve teamüllerden bahsedilse bile, söz konusu mallar Abdülhamid'in şahsı namına tapulanmış haldedir ve böylece kendisinin hususi emlaki sırasına geçmiştir. 431 sayılı kanun Vahdettin kararnamesini ortadan kaldırıp hazineye olan devirleri daha şümullü bir şekilde teyit ve tekrar tesis etmiş olmasaydı ve Osmanlı Devleti'nde padişahlık eden kimselerin tapuya bağlı emlakini toptan millete intikal ettirmemiş olsaydı bu malların mirasçılara intikali en tabii bir hadise olurdu. Temyiz kararından anlaşılan ruha göre Yargıtay emlaki şahane tabiriyle emlaki hakaniye'yi kastetmiştir. Sultan Mecit'in Resülayn çiftliğini kendi parasıyla satın aldığı halde kendi namına tapuya bağlatmaması hadisesi gibi ki o kabil ahvalde bu malların saltanat makamı mallarından olarak emlaki hakaniye'ye katılmış ve miras hukukunun dışında kalmış olacağı tabiidir.

Hüküm itibariyle mütenakız görülen bu kararların içtihadı birleştirme kuruluna sevkı üzerine bu kurulca şümulü çok geniş hadiseler yaratan bir karar verilmiştir. 6.2.1946 tarihli bu kararda özetle: 1 - 431 sayılı kanunun 8 inci maddesi hükmünün bu kanundan evvel ölmüş padişahların hayatlarında tapuya bağlı ve şahıslarına ait gayrimenkullere teşmil edilmesine imkân olmadığına, 2 - Abdülhamid'in 1333 senesinde ölümüyle şahsına ait tapulu gayrimenkulleri mirasçıların malı olduğu ve Abdülhamid'in mülkiyetinden çıktığı ve bu malların Abdülhamid'e nisbeti iddia edilemeyeceği cihetle bu maddenin yalnız hayatta olan padişahların mallarına şamil bulunduğu... sebepleriyle Birinci Hukuk Dairesi'nin ilk kararının kanunun ruhuna muvafık olduğuna ve sözü geçen kanunun neşrinden evvel padişahlardan mirasçılarına intikal etmiş bulunan gayrimenkullere şümulü olmadığına.. çoğunlukla karar verilmiştir.

Bunun üzerine Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi kararındaki kayda göre, yani emlaki müdevvere haricinde kaldığı anlaşılacak emlakin ihraç dışında kalan mirasçılara intikal muamelelerinin kabul ve ifası lüzumunu teşkilatına tamim etmiştir. Bu tebliğ ve tamim üzerine de Beşiktaş'taki bir konakla yine aynı semtte Abbasağa Mahallesi'nde, Ihlamur ve Cihannüma mevkilerinde, Kâğıthane'de, Mecidiyeköyü'nde, İzzetpaşa Çiftliği'nde 17 kadar arsanın hazine namına olan kayıtlarının iptaliyle mirasçı kadınlar adına intikali yapılmış, bu arada Abdülhamid'in ölü oğlu Nu-

rettin'in karısına da hisse verilmiştir. Bunlardan bazıları hisselerini hemen satmışlardır.

Bu intikaller sırasında 20 Nisan 1325 tarihli Reşat iradesinde ve ona ekli listedeki: Dersaadet ve biladı selasede 1293 tarihinden sonra hakanı sabık tarafından mubayaa olunan emlak ve akarât, kayıt ve şartları üzerinde durulmadığı da müşahede olunmaktadır.

* * *

İçtihadı birleştirme kararından sonra mirasçılarla hazine arasındaki davaların gidişi hızlanmış ve yeni intikal talepleri gelişmeye başlamıştı. Hazinei Hassa'nın geçmişteki geniş faaliyetiyle Abdülhamid namına edinilip tapulanan ve değer toplamı çok yüksek olan emlak ve arazi, mirasçıların eline geçecek ve bilhassa, çiftlik haline getirilmiş olan büyük arazi parçaları üzerinde bu defa verese tarafından yeni tertip bir feodal idare, birer nevi derebeylik kurulacaktı.. Zira bu topraklara çiftçi olarak yerleştirilmiş bulunan halk, aslında birer yarıcı durumuna getirilmiş bulunuyordu ve yine öyle olacaktı. Hazine bu toprakları tevzi veya borçlandırma ile halka mal edebilir ve eğer devlet çiftliği olarak muhafaza edilecekse çalışanlara hür ve medeni insan muamelesi yapabilirdi. Çiftçi meselesi düşünülmese ve bazı yerler için bu şekil ve münasebet varit olmasa bile yer yer belirecek o büyük varlıkların zaman zaman devleti düşündürecek birer saltanat gölgesi halinde gaile teşkil edeceğinde hiç şüphe yoktu. Mirasçılardan yurt dışında olanların hisseleri kanun icabı tasfiyeye tabi tutulsa bile bu hisselerin kadınlara yardım edenler tarafından satın alınarak bu emlake bölünmezlik ve bütünlük kazandırılması da ihtimal dahilinde idi. Kaldı ki, bir kısım muamelelerde görüldüğü üzere, Abdülhamid mirasçılarının umumi vekili olan diş tabibi Polonyalı Sami Günzberg bunların çıkmış ve çıkacak bir kısım haklarını küçük bedellerle kendisine temlik ettirmekte, bazen de hükmen kazanılanları kendisi veya kardeşi Lili hesabına satın alarak mirasçıların yerine geçmekte idi. Gelecekte belki de bir Günzberg malikâneleri ve emlak büroları ile karşılaşılacaktı.

İstanbul Kassam Mahkemesi'nden aldıkları Hicri 9 Rebiülâhir 1338 tarihli veraset ilamıyla hazinenin karşısına çıkan mirasçılardan kadınlar şunlardır: Bedrifelek, Emsalinur, Müşfika, Sâzekâr, Peyveste, Naciye, Fatma ve Behice. Bunlardan başka, Abdülhamid'in alıp boşadığı Nurefsun, 1905'te ölen Dilpesent, 1910'da ölen

Mezit ve 1915'te ölen Bîdar ile genç yaşta ölen Nazikedâ da Abdülhamid'in kadınları arasında idi. Bilinen nikâh tarihlerine nazaran da Abdülhamid her zaman için nikâhlı dokuz kadını bir arada bulundurmuştu. Bunlar; kıdem sırasına göre ilk dördü kadın efendi mertebesini haiz olur; diğerlerine ikbâl denilir, ölümlerle boşaldıkça en kıdemli ikballer kadın efendi mevkiine yükselirdi. Kadın efendilerin saray protokolündeki mevkileri daha ileri idi.

Dörtten fazla kadınla evlenmenin dini hükümler muvacehesinde nasıl telakki edileceği meselesi mevzumuzun dışında olmakla beraber veraset ilamında: Mezburetânın cümlesinin zevcei menkûhai metruke iddiaları sübutunda hurmet mutasavver olmadığı... denilmiş olması da bu noktayı biraz daha anlaşılmaz hale getirmiş bulunuyor. Mahkemenin ifadesine göre hürmet, yani haram ve dinen yasak oluş durumu nikâhın vukuunda değil, sübutunda mutasavver değilmiş. Mahkeme ifadesinin muhalif mefhumu bunu gösteriyor. Bu, nasıl mülahaza ve mantıktır ki, işlenmesi memnû olan şeyin istenmesi de memnûdur, diyen fıkıh kaidesi hilafına, dörtten fazla karı alma yasağı ihlal edilerek bununla haram işlenmiş olacak ama bunun ispatı haram olmayacak da bu ispat edilişten bir miras hakkı doğabilecek?.

Bu nikâhlarda bulunmuş olacakları tabii olan şeyhülislam efendilerin ne düşünmüş olacakları da ayrıca meraka değer bir keyfiyettir.

O devrin düşünme ve söz hürriyetsizliği hakkında çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Biz de onlara uyup burada yeni bir edebiyat yapmak istemiyoruz. Yalnız, bizim de yaşayıp gördüğümüz o haller için Hurşit Paşa'nın saray hatıralarından aşağıdaki fıkrayı almakla yetineceğiz. Hurşit Paşa; 31 Mart Vakası faillerini muhakeme eden divanıharbin (askeri mahkemenin) reisliğini ve Sultan Reşat'ın yaverliğini yapmıştır. Paşa şöyle diyor:

"*1293 - 1325 Rumi senelerinde (1876 - 1909) Osmanlı İmparatorluğu tahtında bulunmuş olan Sultan Abdülhamid zamanı saray entrikalarına gayet açık misaller teşkil eder. Sadakat namına icra edilmedik zulümler ve iftiralar bırakılmadı. Hükümet işleri sarayın ve hatta sarayın adi hizmetkârlarının oyuncağı oldu. Hükümet daireleri işsiz ve tesirsiz kaldı. Namuslu insanların ağzı kapandı. Kafalarından beyinleri çıkarılmış zannolunacak bu hal, pek yerinde ve tabii görülmekte idi. Hatta insan kendi kendine zihninden geçirdiği asil hisleri ve vicdan alametlerini kendinden gizler bir hale gelmişti. Jurnalcılık, iftiracılık akılları dehşete düşürecek derecede ileri gitti*".

Evet,.. Şeyhülislam efendiler elbette bir şeyler düşünmüş olacaklardır; ama bunu açığa vurmak onlar için pek de kolay bir iş sayılamazdı. Fakat bu korkulu hava dağıldıktan, Abdülhamid'in sukutundan on bir ve ölümü üzerinden de iki yıl geçtikten sonra da mı bu dehşet âlemi devam ediyordu ki Kassam Mahkemesi böyle şeriat hilafı evlilikler için meşruiyet ve mirasa istihkak ilamı vermek zorunda kalıyor??...

İbret ve hayretle mütalaa edilecek hadiseler..

Veraset ilamı aynı zamanda usulsüzlüklerle de muallel̈di. O tarihte yürürlükte bulunan Usulü muhakemei şer'iye kararnamesi'nin 23 üncü maddesi: Nesep ve veraset davaları ancak hasmı hakiki muvacehesinde ve müstakıllen veya vazife dahilinde olan bir davayi asliye zımnında ikame olunur, diyerek hasmı cali muvacehesinde o konularda dava açma şeklini yasak ettiği halde mirasçılar şehzade Abdürrahim Efendi'yi aşikâr bir surette cali hasım ittihaz ederek güya elinde bulunan menkulatı vereseye teslim etmesini dava etmişler, menkulatın ne olduğunu tasrih etmemişler, mahkemece de tasrih ettirilmemişler, böyle mürettep bir dava zımnında veraseti ispat etmişler ama bu dava sonunda çıkan kararı da hasma tebliğ edip ilam hüviyeti iktisap ettirmemişler ve tabiatıyla kesinleştirememişler, muhkem kaziye halini aldıramamışlardır.

İşte, mirasçılar, dahilde Türkiye Devleti ve onun Maliye Hazinesi karşısına ve mahkemeleri huzuruna, ve hariçte de ilhaklar dolayısıyla Abdülhamid'e ait emlakin bulunduğu arazi parçalarına sahip olan yabancı devletler ve onların mahkemeleri, ve bu arada muhtelit hakem mahkemeleri huzuruna böyle usul ve esas cihetlerinden sakat bir veraset belgesiyle çıkmışlardır.

Abdülhamid kadınlarından Nazikedâ, Ulviye Sultanı, Bedrifelek, Zekiye Sultan'la Mehmet Selim ve Ahmet Efendileri, Bîdar, Naime Sultan'la Abdülkadir Efendi'yi, Dilpesent, Naile Sultan'ı, Mezîde, Burhanettin Efendi'yi, Emsalinur, Şadiye Sultan'ı, Müşfika, Ayşe Sultan'ı, Sazekâr, Refia Sultan'ı, Peyveste, Abdürrahim Efendi'yi, Behice ikiz olarak Nurettin ve Bedrettin Efendileri, Naciye, Âbit Efendi ile Samiye Sultan'ı, Fatma, Hatice Sultan'ı dünyaya getirmişlerdir. Böylece, Abdülhamid'in on iki karısından on yedi çocuğu dünyaya gelmiş bulunuyor. Bu çocuklardan veraset ilamı tarihinde hayatta olup da mirasçı sayılanlar; Zekiye, Naime, Naile, Şadiye, Ayşe ve Refia Sultanlarla Mehmet Selim, Abdülkadir, Ahmet, Burhanettin, Abdür-

rahim, Nurettin ve Âbit Efendilerdir. Ulviye 1870'de, Hatice 1897'de, Bedrettin 1903'te ve Samiye 1909'da ölmüşlerdi.

* * *

Mirasçıların içtihadı birleştirme kararından sonra hemen intikal muamelelerini yaptırdıkları İzzetpaşa Çiftliği ve Ortaköy, Abbasağa Mahallesi ve Yenimahalle'deki 12 gayrimenkul ile yine intikaline teşebbüs ettikleri Beykoz'daki Abrahampaşa Korusu ve Arpacı Çiftliği için hazinenin açtığı üç parça davaya karşılık mirasçıların açtığı on parça davada Halepli Merası, Burunsuz Mandırası, Osmanpaşa Konağı, Atîk Valide Çiftliği, İplikhane arazisi, Silahdar Çiftliği, Üsküdar'da 7 parça, Maçka Bostan Sokağında 4 parça, yine Maçka'da Emlak ve Eytam Caddesindeki 6 parça gayrimenkuller üzerindeki hazine müdahalesinin önlenmesiyle namlarına intikali istenmiştir. Bu kadarı bile büyük bir yekûn tutan emlakten başka yine İstanbul mahkemelerinde görülmesi için bir kısmının İstanbul'da bulunduğu beyan edilerek yurdun muhtelif bölgelerinde olmak üzere 607 kalemde birleştirilmiş 5690 parça ve yine aynı şekilde 480 kalemde birleştirilmiş 4520 parça ki toplam olarak 10210 parça gayrimenkullerin uhdelerine intikali ve bunlar üzerindeki hazine müdahalesinin önlenmesi ayrı ayrı açılan iki dava ile istenmekte idi.

Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apartmanı'yla Gedikpaşa'daki Tiyatro arsası ve Mahmutpaşa'daki İzmirli Hanı ile Eyüp'teki Bahariye kışla arsası ve Bahçekapı'daki Nusret Hanı ile Yalı Köşkü Caddesi'ndeki Mahmudiye, Liman ve Mecidiye Hanları ve Küçükçekmece'deki Kapanarya Çiftliği gibi maruf büyük parçaların yanında Kapalıçarşı'da dükkânlar, Valide Hanı'nda odalar gibi küçük emlake ve sonra vilayetlerde büyük arazi parçalarına ve Yalova hamamlarına kadar türlü çeşit ve şekildeki gayrimenkulleri ihtiva eden listelerin biri 123, diğeri 55 sayfa olarak manzarası bile dehşet ve hayret veren ve okunması baş döndüren tomarlar halinde olarak dava dilekçelerine eklenmiş bulunmakta idi.

Hazine; beliren tehlike karşısında, kıymet üzerinden harç ödenmesi lüzumunu ileri sürmek gibi aynı zamanda vakit kazandırıcı tedbirleri alıp bu arada tevhidi içtihada mevzu teşkil eden kanun maddesi hakkında Meclisin görüşünü almak üzere tefsir kararı istihsaline teşebbüs etti.

Hazine bu teşebbüsünde inkılap kanununun ruhuna ve milli menfaatlere sadakat gösterilmesi düşüncesiyle hareket etmiştir, şöyle ki:

1 — 431 sayılı kanunun 8 inci maddesinde: Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık eden kimseler.. şeklinde çoğul ifade edilmiştir. Bu sözle tek kişinin kastedilmiş olacağı dil kuralları ve mantık usulleriyle izah olunamaz.

2 — Tek kişiyi kasteden bir meclisin böyle umumi ve müphem tabire gitmesi için herhangi ciddi bir sebep de düşünülemez. Aksine olarak o tek kişinin adını söylemesi kanunun inkılapçı mahiyetine ve sert edasına göre daha kolay ve daha doğru olacak iken müteaddit şahısları hedef tutan bir ifadeyi aynı sertlik ve kesinlikle kullanmıştır.

3 — Kanunun açıkça kastı, padişahların millet sırtından edindikleri malları millete iade etmektir. Bunda ölmüş padişahları ayırmak için hiçbir sebep yoktur. Hepsinin emlakini kanuni bir müsadereye tabi tutmuş olacağını kabulde ise kanunun ruhuna mutabakat vardır.

4 — Ve, nihayet, son devir padişahlarının millete zarar getiren hareketlerine karşı şiddetli bir aksülamelden ibaret ve inkılapların en büyüğü bulunan saltanat ve hilafetin ilgası ve hanedanın ihracı vakıaları kendi azametiyle mütenasip netice verecek tarihi hadisattan iken bunu son ve firari padişahın çok az miktardaki mallarıyla uğraşır derecede küçültmekte de mana ve münasebet tasavvur olunamaz.

5 — Millet, yalnız işgal ve istila kuvvetleriyle birlik olan ve kendi kuvvetleri üzerine halife orduları gönderen son padişahı değil, ondan evvel kendi inkişafına engel olan, hak ve hürriyetlerini gaspeden ve böylelikle milletin fakir ve zayıf düşmesine ve vatanın parçalanmasına daha evvelden sebepler hazırlayan diğer padişahları da suçların en büyükleriyle itham etmiş, fakir milletin zengin padişahı olarak yaşamış bulunmalarını da, malum olan sebepler dahilinde, yine millet hakkına sürekli tecavüz mahiyetinde telakki ederek onların mallarını da hakiki sahibine geri vermek istemiştir.

6 — Hazinei Hassa hakkında öğrenilebilen gerçekler, padişahların kendi paralarıyla edindikleri kendi mallarının da ne demek olduğunu pek âlâ gösteriyor. Ferdi mülkiyetin dokunulmaz tanındığı bir memlekette elbette fertlerden gaspedilen veya gaspedilenlerin gelirleriyle edinilen ve muhakkak surette devlet hazinesine de el

atılarak oradan çekilen hesapsız paralar mukabilinde alınan ve hele istibdat edebiyatı örneği iradelerle zaptediliveren malları meşru saymaya imkân yoktur. Varidatı miriye, mürettebatı emiriye, rüsum ve tekâlif... gibi millet hazinesinin sarih hakkı ve devletin amme geliri olduğu isimlerinden belli olan varidat ve tahsilatı kendine irat yapan padişah, bu paralarla edindiği malları kendi zamanında meşru tanıtsa bile, yarattığı büyük ihtilal ve inkılabı aynı zamanda büyük istila ordularına karşı açtığı mücadele ile kazanan Türk milleti ve onun büyük meclisi elbette bu sürekli gasıplıkların cevabını ihtilal ve inkılabındaki ateşle ve ona layık olan şiddet ve ciddiyetle vermekte gecikmiş olamazdı. Kendi hakimiyetini yüzyıllar boyu gaspetmiş olanları memleketten kovan millet, bu gasıpların elindeki diğer mağsup mallarını kurtarmakta zaaf göstermiş sayılamazdı.

Büyük Millet Meclisi, kendi kendine inkılap ruhuyla şu tefsir kararını çıkardı:

Hilafetin ilgasına ve Osmanlı hanedanının Türkiye memaliki haricine çıkarılmasına dair olan 431 sayılı kanunun 8 inci maddesinin yorumu.

Yorum numarası: 245

431 sayılı kanunun mer'iyete girdiği tarihte hayatta bulunsun bulunmasın Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş herhangi bir kimse namına Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde tapuda mukayyet gayrımenkul mallar bu kanunun 8 inci maddesi mucibince, kanunun mer'iyete girmesiyle millete intikal etmiştir.

Binaenaleyh, 431 sayılı kanunun neşrinden sonra bu gayrımenkullerin padişahların mirasçılarına intikali yapılamaz ve mallar üzerinde verese tarafından hiçbir hak iddia edilemez. 2.5.1949 (Resmî Gazete: 2.5.1949 ve 7201)

Mahkemelerdeki davalar bu tefsir neticesine göre mukadder neticelerine erişmiş, bahis konusu malların hazineye intikal muameleleri de tamamlanmıştır.

* * *

Tefsirin teklif ve müzakere edildiği sıralarda hanedana mensup gelin ve damatların yurda alınması da bahis konusu idi. Bunun için tanzim edilen kanun, yine aynı ihtirazi kayıtları havi olarak biraz daha önce kabul ve neşredilmişti. Bu kanunu da bu münasebetle mütalaa etmek faydalı olacağından buraya aynen alıyoruz:

Pasaport kanununa bazı maddeler eklenmesine dair kanun
Kanun numarası: 5370
Kabul tarihi: 18.4.1949 (Resmî Gazete: 25.4.1949 ve 7190)
Neşri tarihi: 25.4.1949

Madde 1 — 3519 Sayılı pasaport kanununa aşağıda yazılı maddeler eklenmiştir.

Ek madde 1 — Doğum itibariyle münderis Osmanlı hanedanından olmayıp bu hanedan azasından biriyle evlenmiş ve ölüm veya boşanma sebebiyle dul kalmış olan ve çocuğu bulunmayan erkek ve kadınların Türkiye'ye gelmelerine Bakanlar Kurulu kararıyla müsaade olunabilir. Şu kadar ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerden hilafetin ilgası tarihinde hayatta olsun olmasın varislerine intikal yapılmamış, herhangi birinin nam ve uhdesinde o tarihde mukayyet bulunan gayrımenkul mallarla 1 Eylül 1324 ve 21 Nisan 1325 tarihli iradelerin mevzuu bulunan gayrımenkul mallar 431 sayılı kanunun 8 inci ve 10 uncu maddeleri mucibince millete intikal etmiş bulunduğundan bu kanuna müsteniden yurda avdet edenler dahi bu mallar üzerinde irs veya herhangi bir sebebe dayanarak hak iddia edemezler.

Ek madde 2 — Doğum itibariyle münderis Osmanlı hanedanı azasından bulunan kadınlardan yabancı devlet başkanlarından veya devlet hanedan azasından veyahut elçi veya elçilik vazifesiyle görevlendirilmiş olanlardan biriyle evli olanların transit suretiyle Türkiye'den geçmelerine ve üç aya kadar Türkiye'de ikametlerine Bakanlar kurulu kararıyla izin verilebilir.

Madde 2 — 431 sayılı kanunun ikinci maddesinin bu kanuna aykırı hükümleri kaldırılmıştır.

Madde 3 — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 4 — Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

Bu kanunda bir cihet eksik kalıyordu; gelenleri vatandaşlığa almak. Bu nokta da; vatandaşlık kanununa bazı maddeler eklenmesine dair olarak aynı tarihle çıkarılan 5371 sayılı kanunla sağlandı. O kanunun birinci maddesiyle kabul edilen ek maddede, Pasaport Kanunu'na eklenen kanundaki kayıtlar dahilinde bunların vatandaşlığımıza alınmalarına Bakanlar Kurulu'nca karar verilebileceği tasrih edildi.

Bundan üç yıl kadar sonra 16.6.1952'de 5958 numaralı olarak çıkarılan 431 sayılı kanunun 2 nci maddesinin değiştirilmesi ve aynı

kanuna bazı maddeler eklenmesi hakkındaki kanunla yurda girme müsaadesi biraz daha genişletilerek, padişah soyundan olan erkeklerden maadasının Bakanlar Kurulu'nca yurda girmelerine müsaade olunabileceği ve ikamet şartı aranmaksızın vatandaşlığa alınabilecekleri kabul edilmiştir.

Bunlar Türkiye'de bütün Türk vatandaşları gibi mal edinebilecekler ve ölüm halinde mirasçılarından Türkiye'de ikamet hakkından mahrum olanlar varsa onların hissesi tasfiye edilip bedeli kendilerine verilecektir. Kanun ve iradelerle millete intikal eden mallar üzerinde herhangi bir sebeple hak iddia edemeyeceklerdir. Saltanata ait unvanları kullanmaları da yasaktır.

Bunların dışında olanlar, yurt dışında yine kendi âlemlerinde, kendi kaderleriyle baş başa kalmışlardır.

Türkiye'ye girmek hakkından mahrum şehzade sayısı 29 dur ki bunların son 12 si Türkiye dışında doğmuştur.

Yurt dışında :

Yurt dışına çıkarılan hanedan efradı; Paris'te, Fransa'nın güney sahillerinde, İsviçre'de, İtalya ve Macaristan'da değişik hayat seviyelerinde yaşamakta ve yaşantıları orta halliden tam sefalete kadar türlü derece ve şekiller göstermekte idi. Yurda alınanlar için düzenlenen kanun gerekçelerinde onların bu hayat düşüklüğü bilhassa kaydedilmiştir. Kendi iradeleriyle çıkan Vahdettin ve etrafındakilerin bile başlangıçta geçim sıkıntısı çektikleri, yanlarında bulunan bazı mücevheratı sattıkları ve hatta pek kıymetli ve meşhur olan bir safir (gökyakut) taşını İngiltere'de rehin verdikleri ve borcu ödeyemedikleri için bunu kurtaramadıkları, sonra bunun meşhur mücevheratçı Kortier tarafından 12.000 sterline satıldığı hakkında İngiliz gazetelerinde yazılar çıkmıştır.

Abdülhamid varisleri; Lozan Konferansı'nda Türkiye'den arazi ilhak eden devletlerin eline geçen Hazinei Hassa emlaki meselesinin müzakeresiyle ilgilenmek ve icabında konferansa müdahale edebilmek için kendilerini Amerikalı Avukat İrwin Untermayer ile temsil ettirmeye çalıştılar. Fakat, bu siyaset sahnesinde hiçbir şey kazanamadılar ve nihayet hariçte dava yoluna gittiler.

Dava; İngiliz hükümetine karşı olmuştu. Parçalanan Osmanlı topraklarından bu cihete ait kısma daha çok İngiltere hakimdi. Hayfa limanı manda altındaki Filistin topraklarında, Musul petrol-

leri Irak'ta ve Irak hükümeti ise İngiliz mandası altında idi. Selânik de İngilizler tarafından himaye gören Yunan devleti arazisinde idi. Yalnız Suriye ve Lübnan Fransız mandası altında bulunuyordu. İtalya'nın eline geçen yerlerde de bazı menfaatler bahis konusu idi.

İlk tahminlere göre, Abdülhamid'in Türkiye dışında kalan emlakinden senelik 20.000.000 İngiliz liralık gelir elde edilebilirdi. Mirasçılar ilk teşebbüs olarak İngiliz, Fransız ve İtalyan muhtelit hakem mahkemelerine başvurdular. İsviçre Federal Mahkemesi nezdinde dava takip eden yüksek Avukat M. G. Pelli'den lehlerine aldıkları mütalaanameye ve Kassam Mahkemesi ilamına dayanarak Lozan Üniversitesi Hukuk Profesörü M. E. Pojion'nun vekâletiyle işe başladılar. Hakem mahkemelerinde karşılıklı müdafaa ve müzakereler uzadıkça uzuyordu.

Lozan Konferansı sırasında orada bulunan John Godolplin Benetti isminde bir İngiliz subayı mirasçıların menfaatleriyle ilgilenmeye başlamıştı. Bu zat, mirasçıların isteklerini Yunan, Bulgar, Yugoslav hükümetlerinin önüne sermiş, çok az da olsa, kazanabildiği ilk başarı alametleri onu cesaretlendirmiş ve bu teşebbüs için bir şirket kurmak fikrini uyandırmıştı. Teşkil ettiği Anglo - Elenik Mali Korporasyon Limited Şirketi; nizamnamesi mucibince Abdülhamid'in varislerine Yunanistan dahilindeki haklarının ve emlakinin iadesini sağlayacaktı. Yunanistan'da yaptığı teşebbüsler büyük tepki ile karşılandı. Bahis konusu emlaki sahte belgelerle ele geçirmeye çalışmakla itham edilerek tevkif olundu. Daha sonra tahliye edilmiş ve beraat kazanmıştı. Ama karşılaştığı muamelenin kendisine karşı sert bir ihtar ve tehdit olduğunu anladığından teşebbüste daha ileri gidemeyerek ayrıca kurulan Aegean Trust Ltd. Şirketi'ne kendi şirketini devretti ve İngiliz kamuoyunu kazanmak için Londra'daki Daily Mail gazetesine uzun bir telgraf çekti. Gazetenin 1930 Şubatı başlarındaki nüshalarında bu telgraftan faydalanıldığı anlaşılan ilgi çekici yazılar çıkmaya başlamıştı. Gazete; "Abdülhamid'in dokuz karısıyla on üç çocuğuna bıraktığı on milyon İngiliz liralık servet, Abdülhamid'in 300 milyonluk mirasının mücadelesi, harem gözdelerinin yoksullukları, şehzade ve sultanlar kavga ediyorlar, bin bir gece masallarını andıran bir roman" gibi büyük başlıklar yapıyor ve: "Ailesi tarafından 300 milyon İngiliz lirası kıymetinde olan emlakine el konması için açılan dava, beş yıldan beri mücadele halinde devam edegelmektedir. Bu davaya ait 50.000 tapu senedi toplanmıştır. Bu mirasçı-

ların toplamı otuz kişiyi bulmaktadır" gibi heyecan verici ifade kullanıyordu.

Aynı yıl içinde ayrı ayrı üç hayal kırıklığına uğradılar. 8 Nisan 1930'da Fransız - Türk Muhtelit Hakem Mahkemesi, 16 Aralık'ta İtalyan - Türk ve 25 Aralık'ta da İngiliz - Türk Muhtelit Hakem Mahkemeleri bu davaların görülmesi bahsinde salahiyetsizliklerini bildirdiler. Bu kararlar vereseye bir yolu açık bırakıyordu ki o da doğrudan doğruya halefiyet hakkını haiz devletler mahkemelerine başvurmaktan ibaretti.

Kuvvetli teşebbüsler ve para lazımdı. Bunun için Aegean Trust Şirketi dört yeni şirket haline geldi. Bu şirketler şunlardır:

Consolidated Eastern Corporation
Korilon Ltd.
Valideh Estates Ltd.
Arosetec Estates Ltd.

Bu şirketler hisse sermayesi ve istikraz sermayesi olarak toplamı 27.500.000 Kanada dolarını bulan meblağa sahip bulunuyordu.

Mirasçılar bu şirketlere hisse senetleri ve tahvilat karşılığı olarak miras haklarını temlik ve tahsis etmişlerdi.

Muhtelit hakem mahkemelerinin verdiği salahiyetsizlik kararları üzerine en büyük ümit İngiltere üzerinde toplanıyordu. Dava malzemesi olarak veresenin elinde bulunan 36 tapu senedi, miktarının azlığına bakılmayarak kıymetli sayılmış, açılacak davalara istikamet verebileceğine inanılarak bunlar Dorsetshire'de bir köy evinin mahzeninde kilit altına alınmıştı.

İngiltere ve Avrupa'daki en yüksek avukatlar bu işe memur edilmişler, onlar da birçok defalar verese ile istişarede bulunmuşlardı. Bu avukatlar arasında Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörü Yunanlı Nicholas Politis, aynı Fakültenin Fahri Profesörü, Fransa Enstitüsü Azası, Atina Akademisi ve Milletlerarası Enstitü Üyesi, Lahey Hukuk Akademisi Başkanı ve Lahey Daimi Hakem Mahkemesi Üyesi ve vaktiyle Cemiyeti Akvam Meclisi Üyesi olan Achille Mestre gibi milletlerarası hukukun tanınmış simaları ve ayrıca İngiltere'den:

Sir Stafford Cripps
Lord Jowitt
Sir Walter Monckton
Sir Rodcliff

yer almakta idi. Sir Walter; Haydarâbat Nizamı'nın daimi hukuk müşaviri idi. Haydarâbat Nizamı'nın gelini de Halife Mecid'in kızı Dürrüşehvar idi.

Bu hukuk heyeti Filistin'de açılmış olan davanın kazanılması için çok çalıştılar. Alacakları iyi netice, şüphesiz ki, ilerisi için müsbet örnek olacak ve bütün emlakin kazanılmasına yol açacaktı. Almanya'da eski İmparator Vilhelm'in şahsi servetinin iade edilmiş olduğunu da misal olarak alıyorlardı. Umumi surette, diğer devletlerin hükümranlık veya mandaterliği altındaki sahalara ait teşebbüsler iyi karşılanmamıştı. Mandaterlerden Fransa hükümeti, kuvvetle alınan emlakin yine kuvvetle alınabileceğini ileri sürmüş, Irak hükümeti –tam hakimiyeti elde ettikten sonra– bu emlake sahip olmak için mahkemeye başvurmanın suç teşkil edeceği yolunda bir kanun çıkarmış, Yunan hükümeti kendine geçen Hazinei Hassa emlakinin Hava Kuvvetleri'ne tahsis olunduğunu açıklamış ve yalnız İngiliz hükümeti, meseleleri zahiri bir vakar ve temkinle karşılamıştı. Bunu gören Fransızlar da ihtiyat olarak Lübnan Bankası'na bir miktar para yatırmışlardı.

Ortadoğuda mirasçıların mahalli Baş Hukuk Müşaviri de faaliyete geçmişti. Bu zat; Beyrut'tan Dia Bis İlyas Mur adında muktedir bir Arap avukattı. Bu karışık işi ondan daha iyi kavramış bir kimse yok biliniyordu. Davayı başlangıçtan beri derin bir şekilde incelemişti. 1930-39 yılları arasında yani şirketin teşekkülü üzerine bu şirketlerin Ortadoğu'da hukuki cihetten baş mümessili olmuştu. Weinshall adında bir Musevi de kendisine yardım ediyordu. Bunlar kendilerini korutmak için yanlarında muhafız da bulunduruyorlardı. Avukat Mur, otuz yıldan fazla Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde hukuk profesörlüğü yapmıştı. Thames gazetesinin de Beyrut muhabiri idi.

Hakkında alınacak karar diğer davalara da emsal olabilecek mahal olarak Filistin'de Gaze yakınlarındaki arazi parçası dava konusu olarak seçildi. Dava, Yafa Kadastro Mahkemesi'nde açıldı. Davaya iki hâkim bakıyordu. Biri İngiliz, diğeri Araptı. İngiliz hâkim verese lehine karar vermiş, Arap hâkim buna itiraz etmişti. Davayı Yafa'da kaybeden Filistin hükümeti, kararı Kudüs'teki yüksek mahkemeye istinaf etmişti. İngiliz hâkimin gerekçeleri nakza uğradı. davayı Privy Council'in Hukuk dairesine intikal ettirdiler. Bu daire esas ihtilafın yeni baştan rüyetine karar verdi. Yalnız bu defa, dava Kudüs Kadastro Mahkemesi'nde görülecekti.

Dava, tam on bir yıl sürüncemede kaldı. Dava sahnesi Yafa'dan Kudüs'e, Kudüs'ten Londra'ya ve İngiltere Hariciye Nezareti'nin tesiriyle tekrar geriye, Kudüs'e geçerek mütemadiyen yer değiştirdi. Siyonist faaliyeti de bu davaya ilgi göstermişti. Hatta, Yahudi muhaceretini kolaylaştırmak için mirasçılara bir miktar para vermek bile bahis konusu olmuştu. Fakat verese buna yanaşmamıştı.

1945 yılı Aralık ayında Kudüs mahkemesinde dava yeniden açıldı. Hâkim Windhom, tefhim ettiği kararda 1908 ve 1909 tarihli iradelerin bidayette gayrimuteber dahi olsa sonradan Türk devleti tarafından kabul edildiğinden bahisle bu iradenin tesir ve şümulünü iltizam ve kabul ederek dava konusu arazinin netice itibariyle Türk devletine devir ve intikalinin muteber sayılması lazım geleceğini ve Lozan Muahedesi'nin 60 ıncı maddesi mucibince Filistin hükümetine geçmiş sayılacağını bildirdi. Yapılan istinaf talebi de Kudüs mahkemesi tarafından reddedildi.

Mirasçılar bu ve emsali emlakin 1908 Gençtürk (Meşrutiyet) inkılabında yeni Osmanlı hükümetince kanunsuz olarak müsadere edilmiş ve bahsedilen iradelerin böylece baskı altında çıkartılmış olduğunu da iddia edip duruyorlardı. Bütün teşebbüsler, gayretler, çalışmalar, harcanan paralar, çekilen zahmetler, bağlanan ümitler.. hepsi boşa gitmişti.

431 sayılı kanunun Türkiye haricine tesiri olamayacağına ve Lozan Muahedesi'nin 60 ıncı maddesi de yalnız emlaki müdevvereyi arazi ilhak eden devletlere verdiğine göre bunların dışındaki hususi emlak üzerinde mirasçılara hak tanımak mümkün olabilirdi ve o türlü emlaki dava konusu yapsalar belki netice değişebilirdi; ama Suriye ve Irak gibi bölgelerde İstanbul ve etraf vilayetlerdeki gibi küçük emlak ile Hazinei Hassa pek meşgul bulunduğundan ve öyle yerler bulunsa bile getireceği menfaatin azlığı itibariyle uğraşmaya değeri olamayacağından, kaybedilen Filistin arazisi davasından sonra mirasçılara da, müteşebbis şirket ve avukatlara da derin bir yeis ve ümitsizlik gelmişti. Yeni bir teşebbüsten de haber alınamadı.

* * *

İkinci Abdülhamid'in sonu gelmez bir ihtirasla topladığı o geniş varlık kısmen millete ve kısmen de hadiselerin sevkıyle yabancı devletlere geçmiş ve ibret verici sahneler ve safhalar halindeki hikâyesi de böylece tarihin malı olmuştur.

Abdülhamid Veresesinin Dava Ettikleri 11.000 Gayrimenkulden Bazıları

— İstanbul'da Kızılminare Mahallesi'nde Horhor Caddesi'nde 81 numaralı konak arsası ve içerisindeki tatlı su. 5.125 arşın miktarında.

— İstanbul'da Gedikpaşa Eminbey Mahallesi'nde eski tiyatro arsası, içerisindeki 4 masura tatlı su ile.

— İstanbul'da Sultanhamamı'nda İzmirli Hanı.

— İstanbul'da Direklerarası'nda Letafet Apartmanı.

— Eyüp'te 18 dönümlük eski Bahariye Kışlası arsası.

— Eyüp'te Kopçageçidi mevkiinde 21 dönüm miktarında tarla.

— Kâğıthane'de Arif Hikmet Bey'in Medine'de kütüphane ve sair hayrat vakfından 23.098 arşın miktarında evvelce hane, dükkân ve halen arazi.

— Bakırköy'de evvelce mera ve halen on parçada 78.469 arşın miktarında arazi.

— Küçükçekmece'de Kapanarya Çiftliği yarı hissesi.

— Küçükçekmece'de Burunsuz Mandıra Çiftliği mera ve çayırları.

— Dolmabahçe'de 39.667 arşın miktarında bostan.

— Teşvikiye'de Harbiye şimalinde 1.000 arşın arsa.

— Beşiktaş'ta Serencebey Yokuşu'nda evvelce açılan saray yolu üzerinde 2837 arşın bağ yeri ve halen arsa.

— Arnavutköyü'nde, Akıntı Burnu'nda gazino ve müştemilatı.

— Ortaköy'de Ali Saip Paşa Yalısı ve müştemilatı.

— Kuruçeşme önünde 12.000 arşın miktarındaki ada.

— Kartal Soğanlık Köyünde 3.500 arşın arazisi olan köşk.

— Kartal'da Dudullu Köyünde Çakmak Çiftliği arazisinden 21 parça tarla.

— Paşabahçe'de İncirli Köyünde 45.504 arşın miktarındaki müştemilatıyla ispermeçet - şişe fabrikası.

— Beykoz'da 43.900 arşın arazi üzerindeki bir bostan, üç bahçe, 6 tarla, 2 çayır, 3 arsa, bir bağ, bir dalyan yeri, bir dükkan ve bir yalısıyla Tokat Çiftliği.

— Beykoz'da Abraham Paşa'dan alınan 41.000 dönüm arazi üzerindeki müştemilat ve teferruatıyla müteaddit çiftlikler.

— Fenerbahçe'de tarla, çayır ve kahvehane.

— Hereke Fabrikası ve civarında arazi.

— Adapazarı'nda 2.000 dönüm arazi ve üzerinde somaki mermer ocakları.

— İzmit civarında 3.500 arşın miktarında bahçe.

— Geyve'de 31.146 dönüm arazisiyle Balabal Çiftliği.

— Şişli haricinde İzzetpaşa Çiftliği.

— Çatalca ve Çekmece civarında Filipos Çiftliği.

— Çatalca ve Çekmece civarında Kapanarya Çiftliği.

— Çatalca Ayastefanos civarında Safra Çiftliği.

— Kâğıthane'de Alibey Köyünde Silahtarağa Çiftliği.

— Çatalca dahilinde bulunan emlak ve çiftlikler.

— Çatalca'da Kılıçali Sağır Çiftliği.

— Çatalca'da Silivri Çiftliği.

— Çatalca'da Bosna Çiftliği,

— Çatalca'da İzzettin Çiftliği.

— Çatalca'da Tozalak Çiftliği.

— Çatalca'da Yahya Bey Kışlası, 17 parça tarla, 2 çayır, 4 kurutma, bir parça kışlak.

— Yalova'da Akköy Karyesi dağ hamamları yakınında 11 odalı han, hamam, 2 odalı havuzlu hamam, misafirhane, 3 odalı misafirhane, 7 odalı diğer misafirhane, 17 odalı otel, dükkân, fırın ve sair müştemilat.

— Yalova'da 2500 dönüm orman.

— -Mihalıç- Kızıllar Köyünde 24 parçadan mürekkep çiftlik binaları, samanlık, tarla ahır yerleri, ağıl yeri, harman yeri ve mera.

— Mihalıç'ta Çeribaşı Çiftliği.

— Denizli - Çal Kazasında 12.000 dönümlük Değile Çiftliği.

— Biga - Ezine kazasında 75 parça tarla, bir mer'a ve çiftlik binaları.

— Mihalıççık Akköprü Köyünde 280.000 dönümlük Paris Bey arazisi.

— Mihalıççık Akköprü Köyünde 308.394 dönümlük Hızır Bey arazisi.

— Burdur - Ağlasun Kazasında Çeltikçi Çiftliği.

— İzmir'de Hayrettin Çiftliği. (Bu çiftliğe Bülbüldere, Işıklar, Ayaklı kır çiftlikleri dahildir).

— Tire kazasında Meşhet Çiftliği.

— Akhisarda Rahime Çiftliği.

— Nazilli kazasında 1000 adet palamut ağacını muhtevi 7.000 dönüm arazisiyle Bilâre Çiftliği.
— Keşan Kazasında Türkmen Çiftliği.
— Çatalca'da Papas Bergos Çiftliği.
— Çatalca'da Haraççı Çiftliği.
— Çatalca'da Sazlı Bosna Çiftliği.
— Mihalıç'ta Büyük ve Küçük Lerdemel Çiftlikleri.
— Mihalıç'ta Melda Çiftliği.
— Mihalıç'ta Cambaz Çiftliği.
— Mihalıç'ta Ekmekçibaşı Çiftliği.
— Mihalıç'ta Kayseri Çiftliği.
— Mihalıç'ta Orta Çiftliği.
— Mihalıç'ta Keçifdere Çiftliği.
— Mihalıç'ta İskele Çiftliği.
— Mihalıç'ta Kızıllar Çiftliği.
— Bakırköy'de Veliefendi Çayırı'nda küçük bostan ve kahvehane ve havuz.
— Beyoğlu'nda Galatasaray Lisesi bitişiğinde üstünde odalar ve mağazalar bulunan 4 dükkân.
— İzmit'te İzmit Çiftliği.
— Beşiktaş'ta Küçükçiftlik hududunda Ihlamur Caddesinde 3.000 arşın miktarında arsa.
— Ortaköy'de Dalyan mahalli.
— Alibey Köyünde Kâğıthane Caddesinde Hanımkeçe mevkiinde 2.000 dönüm miktarında Halepli Merası.
— Kartal'da Alemdağı Çiftliği.
— Ortaköy'de cami bitişiğinde Dalyan mahalli.
— Nişantaşı'nda Ahmet Celâlettin Paşa Konağı.
— Beykoz'da Yalnız Servi Çiftliği.
— Çatalca'da Alembergos Çiftliği.
— Silivri'de Bostan Çiftliği.
— Ayazağa'da Halepli Merası, Burunsuz Mandırası ve Hanımkeçe Merası.
— Büyükçekmece'de Hopluca Çiftliği.
— Nişantaşı'nda Kâmil Paşa Konağı.
— Babaeski'de Keçili Merası.
— Havza Kazası Pavli Köyü arazisi.
— Büyükçekmece'de Papasburgaz Çiftliği.

Tanzimattan sonra Sultan Abdülmecit tarafından havassı hümayun ile emlaki şahane'nin Maliye Hazinesi'ne devri hakkındaki fermanın o zamanki ilgili daireler sicilinde kayıtlı olan ilmühaberlerinden biri aşağıdadır:

"Tanzimatı hayriyye iktızasınca kâffei hazaini şahanenin varidatı kadimesinin Maliye Hazinesi'ne nakli karargir olarak bu cihetle mukaddemâ Darphanei âmirede mazbut bilcümle varidatı celilei mülûkâne ile sair bazı havassı aliyyenin ve karşılık masarifatın mikdar ve keyfiyyeti tebeyyün ederek varidatı celilenin derecei kâfiyede olmadığı anlaşılmış ve bu misillü varidatı mahsusai aliyyenin husnü tanzim ve tesviyesi elzem bulunmuş ve olbapta vaki olan müzakerata tatbikan kaleme alınıp takdim kılınan mazbata maalinden müstefad olacağı veçhile gerçi bundan böyle nişanlar imali ve bazı Devleti mütehabbe memurlarına verilecek ve câ-be-câ bilicap hükümdarana irsal buyurulacak hedâyâyi resmiyye masarifatı Maliye Hazinesi'nden rüyet olunacağına nazaran filcümle masarifatı vakıai mezkûre tenezzül ederse de yine varidat ile baş başa gelmiyeceğinden ve mahasini asriyyei hazreti Padişahiden olmak üzere bu kerre meskukatı seniyyenin tashih ve tebdiline karar verilmesi cihetiyle faizi hümayun denilen menafi dahi bittabi' bitecek demek olup bu cihetle her nasıl olsa masarifattan ziyade varidat olmadıkça şanı şevket nişanı şahaneye lâyık olacak veçhile hüsnü idare sureti hasıl olmayacağından Havassı celile ve mukataat ve emlaki hümayundan Ayazağa ve Kandilli ve Yapağcı ve Bahşayiş ve İzzettin çiftlikleri müstesna olmak ve anlardan dahi sair kesanın çiftlikâtı misillü iktiza eden vergileri alınmak üzere bunlardan maada kâffei emlak ve çiftlikât ve sair bazı varidatın sureti idarelerine Maliye Hazinesi tarafından bakılmak ve tekasiti Mısriyye dahi oraya raci' olmak ve bilcümle maadini hümayun hasılatı dahi hazinei mezkureye ait olup oradan Darphanei âmireye kıymeti mukarreresiyle verilmek üzere matbahı âmire masarifi ve Enderunu hümayunu şahane ve Darphanei âmirenin maaş mâhıyyeleri ve bilcümle sarayi hümayunların mefruşat ve tamiratı ve bazı sarayı hümayunu şahaneye mahsus olarak idare buyurulacak ebniyenin masarifi inşaiyyesi ve sûrü hümayun ve velâdeti hümayun masarifatı ve bendegândan iktiza edenlere mutlakaa iradei seniyyei cenabı şahane ile ihsan buyurulacak atâyâyi münasibe ve sair bazı zuhuratı muhtemele tesviye ve rüyet ve ita olunmak için işbu elli

altı senesi şehri muharremülharam gurresinden bilitibar müceddeden varidatı şahane olarak Maliye Hazinesi'nden Darphanei âmireye mah bemah on ikişer bin beşer yüz kese akça itâ olunmak ve kezâlik mehdi ulyayi saltanat (Valide Sultan) hazretleriyle şehirde sarayı mahsusu bulunan selatini ısmet âyîn hazretlerinin Maliye Hazinesi'nden zaptolunacak havassı celile ve varidatı kadimelerine mukabil müşarünileyha valide sultan hazretlerine gurrei merkumeden itibaren mahiye yedi yüz ellişer ve selâtini müşarünileyhaya dahi iki yüz ellişer kese akçe verilmesi ve matbahı âmirenin aynen mürettebatı usulü cedâde iktizasınca bâdezin alınmamak iktiza edeceğinden oradan bâzı tekâyâ ve zevâyâya mürettep olan şeylerin dahi münasebeti veçhile Evkafı hümayun tarafına kaldırılması ve bâdezin âsârı hayriyye ve müberratı celileden mâdut olan mevaddın inşa ve tesviyesi hususatı dahi ancak Evkafı hümayun hazinesine mahsus bulunması müzakere ve tensip olunarak hakipâyi hümayunu hazreti şahaneden ledelistizan ol veçhile icrasıyla tarihi mezkûrdan itibaren mah bemah mebaliğı mezkûrenin Darphanei âmireye itası hususuna iradei isabet' âdei Cenabı mülûkâne taallukıyle olbapta hattı şerifi şevket - redifi hazreti hilâfetpenahi sahifepîrayi sünuh ve sudur buyurulmuş olmakla mucibince iktizasının icrasıyla lazımgelen mahallere verilecek ilmühaberlerin tahrir ve terkımine ve mebalığı mezburenin dahi gurrei merkumeden itibaren mah bemah Darphanei âmire canibine itasına himmet eylemek babında beyaz üzerine musahhah sadır olan fermanı âli mucibince masarif muhasebesine kayt ile Darphanei âmire ve varidat ve sergi muhasebelerine ve sair iktiza eden mahallere ilmühaberleri tahrir olunmak ferman buyurulmakla mucibince kaydolunup diğer ilmühaberleri verilmekle masarif muhasebesinden varit olan ilmühaber kaydolundu"

11 Safer 1256[63]

Emlaki müdevverenin Hazinei Hassa'ya iadesi hakkında Vahdettin zamanında çıkarılan kararname:

11 Eylül 1324 ve 21 Nisan 1325 tarihli iradatı seniyye mucibince Hazinei Hassai şahaneden ciheti Maliyeye devredilmiş olan emlak ve arazi ve müessesat ve imtiyazatın Hazinei müşarünileyhaya iadesi hakkında kararname

16 Rebiülâhir 1338 8 Kânunusani 1336 (1920) Mehmet Vahdettin:

[63] Muallim Tâhâ Bey'in İstanbul'daki Maliye Mektebi'nde verdiği (Devlet Emlâki) derslerine ait taş baskılı ve 1328 (1911) tarihli eserinden çıkarılmıştır. (Sayfa: 246-249).

Madde 1 — 11 Eylül 1334 ve 21 Nisan 1325 tarihli iradatı seniyye mucibince Hazinei Hassai Şahaneden bâdefter Hazinei Maliye'ye devredilmiş bulunan emlak ve arazi ve çiftlikât ve müessesat ve imtiyazat bilahare ciheti maliyece âhara füruht ve ferağ ve muhacirine tevzi edilmiş bulunanlar müstesna olma ve iddiayi hukuk edenlerin mahakime hakkı muracatları mahfuz kalmak üzere Hazinei Hassai şahaneye devir ve iade edilmiştir.

Madde 2 — Mezkûr emlak ve arazi ve müessesat ve saireden şimdiye kadar Hazinei Maliye'ce istîfâ edilmiş olan varidat reddedilmiyeceği gibi üçyüz otuz beş senei maliyesi gayesine kadar tahakkuk edecek varidat ve masarif de ciheti maliyeye ait olacaktır.

Madde 3 — Salifüzzikir emlak ve arazi ve çiftlikât ve saireye ait olarak Maliyece yapılmış olan mukavelenameler ahkâmı hitamı müddetlerine kadar mer'î ve mûteber olacak ve fakat senei hazırai maliyenin hitamından sonra işbu mukavelâtın tatbikından mütevellit varidat ve masarif Hazinei Hassa'ya ait olacaktır.

Madde 4 — İşbu kararnamenin icrasına Maliye Nazırı memurdur.

Madde 5 — İşbu kararnamenin ahkâmı tarihi neşrinden itibaren mer'idir.

Meclisi umuminin içtimaında kanuniyeti teklif olunmak üzere işbu kararnamenin mevkii mer'iyete vaz'ını irade eyledim.

16 Rebiülâhir 1338 8 Kânunusani 1336 (1920) (1920)

(Ali Riza Paşa kabinesi imzaları)

T. C.
Başbakanlık

Hanedan kararnamesi

Dosya: 3
Mülga Hanedanı saltanat mevaddı

Hanedanı Âli Osman umuru hk.

Babıâli
Meclisi mahsus
Mehmet Vahdettin

KARARNAME

Birinci fasıl

Hanedanı âli Osman

1 — Zati Hazreti Padişahi bilcümle hanedanı âli Osman üzerinde hasbelvelaye hakkı hakimiyet ve âmiriyeti haiz olmakla ef'al

ve muamelelerini murakabe ve tâlim ve terbiyelerine, muhafazai şeref ve haysiyetlerine nazaret eylemek zati hümayunlarına aittir.

2 — Hanedanı âli Osman; evvela hukümdaranı âli Osman hazaratının sulbi sahih evladı zükûru ve ünası, saniyen evladı zükûrun batnen bâde batnin sulbi sahih evladı zükûr ve ünasıdır.

Hanedan efradının zükûru "şehzade" unvanı ve "devletlü necabetlü efendi hazretleri" lakabı ile ve ünası "Sultan" unvanı ve "devletlü, ısmetlü Sultan hazretleri" elkabı ile yad olunurlar. Usul ve teamülü kadimi veçhile varisi saltanat olacak şehzade (veliaht) unvanını ihraz eder.

3 — Padişahanı izam ve şehzadegânı kiramın sicilli hanedanda mukayyet zevecatı ile sultanların evladı zükûr ve ünası ve zevçleri efradı hanedandan olmayup ancak hanedanı saltanata mensup addolunurlar.

4 — Veliahdı saltanat süferâ ve ricali siyasiyyenin ziyareti resmiyyelerini kabûl hakkını haizdir.

İkinci fasıl

Hanedanı âli Osman üzerinde hakkı velayet

5 — Zati hazreti padişahi azayi hanedanları üzerindeki hakkı velayetlerini bizzat ifa ve arzu buyurdukları hususat ile işbu kararnamenin tayin eylediği ahvalde maddei âtiyede beyan olunan Encümeni âli marifetiyle icra buyururlar.

6 — Hanedanı âli Osman umurunun rüyeti tahtı mufahhamei Şehriyaride müteşekkil Encümeni âlii hanedana mufavvazdır. Encümeni âli veliahdı saltanat hazretleri ve tarafı eşrefi şahaneden intihap buyurulacak şehzadegân ile sadrazam ve şeyhülislamdan mürekkeptir. Vükelayi devletten bir zat dahi tensibi şahaneye iktiran ettiği takdirde Encümeni âliye iltihak edebilir. Encümeni âliye zati hazreti padişahiye vekâleten veliahdı saltanat riyaset eder. Mazeretleri vukuunda vazifei riyaset azayi encümenden nezdi şahanede tensip buyurulacak zate havale buyurulur.

Encümeni âlinin raportörlük vazifesi ile umuru tahririyesini ifa etmek üzere başkitabet vazifesi tarafı eşrefi mülûkâneden tensip buyurulacak bir zate tevdi ve muamelâtı şer'iye ve kanuniyyeye taalluk eden hususatta icrayi tetkikat ve beyanı mutalea etmek üzere Encümen refakatine bir de Hukuk Müşaviri tayin buyurulur.

7 — Encümeni âliye muhavvel mesailden hükûmete dahi ciheti taalluku bulunduğu sadrazam tarafından beyan olunacak hususat evvelemirde Babıâliye tevdi olunur.

8 — Hanedana ait olup şüyuu caiz görülmeyen sırf ailevi hususat tarafı şahaneden intihap buyurulacak şehzadegândan mürekkep hususi bir encümende tetkik ve müzakere olunarak ittihazı karar edilir. Hadise Encümeni âliye mevdû hususata taalluk ederse icabatı kanuniyyenin ifası zımnında esas mesele ile ittihaz olunan karar encümene muhtasaran tebliğ olunur.

9 — Zati hazreti padişahiden mezuniyeti resmiyye istihsal etmedikçe hanedanı saltanat azası payitahtı saltanatı seniyyeden tebaut ve esbabı mücbire taalluk eylemedikçe istihsal eyledikleri mezuniyet müddetini tecavüz edemezler.

10 — Zükûr ve ünas hanedanı saltanat azasından biri tarafından memaliki ecnebiyeden bir mahalle azimet için müsaadei seniyye talep olundukta evvelemirde Encümeni âlii hanedana havalei maslahat buyurularak keyfiyyeti azimetin esbabı kâfiyeye müstenit olduğu bittetkik tebeyyün eylediği halde tanzim ve takdim olunacak mazbata üzerine tarafı eşrefi hazreti padişahiden müsaade buyurulur, ve olbaptaki müsaadei seniyye kendisine tahriren tebliğ olunur. Bilâmezuniyet azimeti veya mezuniyeti tecavüz edenler olursa avdetlerine kadar tahsisatları kat' olunur.

11 — Dokuzuncu ve onuncu maddelerin hukmü hanedanı saltanata mensup olan zevat hakkında dahi tatbik olunur.

Üçüncü fasıl

Hanedanı âli Osmanın izdivaç ve mufârekatleri

12 — Zükûr ve ünas bilcümle hanedanı saltanat azasının izdivacında zati hazreti padişahinin muvafakatı hümayunlarının istihsali muktazidir. Talebi müsaadei seniyyeyi mutazammın tahriren vukubulacak muracaat üzerine tarafı eşrefi hazreti tacidariden Encümeni âlinin mutaleatı istifsar buyurulur. Encümeni âlice işbu izdivacın kefâetine kanaat hasıl olup da icrasına müsaadei seniyyei mülûkâne şayan buyurulduğu halde tarafeyne ve Babıâliye tahriren tebliği keyfiyet olunur.

13 — Muvafakatı hümayuna iktiran etmeyen ve şeraiti âniféyi şamil olmayan izdivaçlarda zevç şehzadegândan olup da zevce efraddan ise zevcei mezkûre hanedanı saltanata mensup addoluna-

mayacağı gibi zürriyyetleri dahi hanedandan mâdud olmaz ve zevce salatinden olup da zevç hariçten ise zevç ile zürriyyetleri saltanata mensup addolunamaz.

14 — Zükûr ve ünas hanedanı saltanatın izdivaç izinnamesi şerefsadır olacak müsaadei seniyyei hazreti padişahi üzerine itâ edilen ve olbaptaki müsaadei seniyyeyi mübelliğ tezkerei sadaret izinnameye aynen tahrir olunur.

15 — Şehzade ve sultanların akdi nikâh merasimi şeyhülislam tarafından usulü mer'iyyesine tevfikan sarayi hümayunda icra edilir.

16 — Bir sultanın akdi icra edileceği zaman beynezzevceyn imtizaçsızlık tahadüsiyle husnü muaşeretin devamı mümkün olmadığı Encümeni âlice icra kılınacak tahkikat neticesinde nezdi şahanede tebeyyün ederek ikaaı talak hususuna müsaadei seniyyei hazreti padişahi şerefsudur oldukta emri talâkı (bâinen) icra keyfiyeti yedinde olmak şartiyle nefsini tezviç eylediği zevce tarafından evvela (icab) olunur, saniyen zevç tarafı olveçhile kabul eylediğini beyan eder.

17 — Her sultanın akdi icra edildiği zaman zevceyne imza ettirilecek vesikaya akdi nikâhın maddei sabıka mucibince icra edildiği derc olunur ve bu vesika şeyhülislam huzurunda âkıdeyne imza ettirilir.

18 — Şehzadegândan biriyle zevcesi arasındaki rabıtai zevciyetin devamını mâni bir hal hudusunda esbabı mucibesinin izahıyla ahadi tarafeynden atebei ulyaya arzı keyfiyet olunur. Tarafı eşrefi padişahiden Encümeni âliye havalei maslahat buyurularak Fetva emini bulunan zatin de iltihakıyle Encümence ariz ve amik tahkikat icra ve indel - icap tarafeynden ve sair lazımgelenlerden bizzat veya bilvasıta istizahı madde olunup ıslahı beyne bezli makdiret edilir. Islahı beyn mümkin olmadığı takdirde tahaddüs eden mâniin nevi ve mahiyyetine göre ya zevce tarafından emri talâkın ikaaı hususuna müsaade itası veyahut icabı şer'isine göre akdi nikâhın feshi lüzumuna dair tanzim olunacak mazbata üzerine şerefsudur olacak iradei hazreti padişahi hükmü münifi tarafeyne tahriren tebliğ olunur. Gerek talâk, gerek fesih suretiyle zevcei mûmâileyhanın mehri ve Encümeni âlice takdir olunacak nafakai şer'iyyesi şehzadei müşarünileyhin muhassatından Hazinei Maliye'ce kat' ve tevkif edilerek kendisine itâ olunur.

Rabıtai zevciyyetin devamını mâni hal sultanların biriyle zevci arasında hadis oldukta 16 ıncı madde mucibince müsaadei seniyyei hazreti padişahinin istihsali zımnında zevce tarafından atebei seniyyeye arzı keyfiyet olunur. Tarafı eşrefi hazreti şehriyariden Encümeni âliye havalei maslahat buyurularak encümence fıkrai sabıka mucibince tetkikatı lazime bilicra ıslahı beyn mümkün olmadığı takdirde zevce tarafından emri talâkın (bâinen) ikaı hususuna müsaade buyurulmasına dair tanzim olunacak mazbata üzerine şerefsadır olacak iradei seniyyei hazreti tacidarı ekremi tarafeyne tahriren tebliğ olunur.

19 — Rabıtai zevciyetin fekki takarrür ettiği takdirde emri talâk imamı hazreti şehriyari ile mâbeyni hümayun memurininden iki zat muvacehesinde icra ve olbapta tanzim edecekleri vesika şeyhülislam tarafından imza kılınır. Bu vesika hanedanı saltanata ait olup 24 üncü maddede tarif olunan vesaik defterine aynen kayt ve aslına mutabakatı tarafı şeyhülislamiden tasdik olunduktan sonra aslı Hazinei evrakta li-ecl-il-hıfız bâtezkere Babıâliye tebliğ olunur.

20 — Şehzadegândan biri 18 inci madde mucibince müsaadei seniyye istihsal etmeksizin zevcesini tatlik ederse müşarünileyhin muhassatından evvel beevvel mutallakasının mehri ve Encümeni âlice takdir olunacak nafakası tesviye olunmakla beraber idaresini temin için Encümence tensip edilecek mikdar meblağ her ay Hazinei Maliye'ce muhassasatı mezkûreden kat' ve tevkif ettirilerek mutallakaya itâ olunur ve mutallakai mûmâileyha âhar bir şahısla izdivaç edinceye kadar işbu meblağın tesviyesine devam edilip hîni izdivaçında kat' olunur. Şukadar ki, mûmâileyha bir şehzade veya sultan validesi ise izdivaç sebebiyle meblağı mezkûrun kâmilen kat'ı veya münasip görülecek mikdarının itâsına devam edilmesi keyfiyeti icabı hal ve maslahata göre Encümeni âlice bit-tezekkür tanzim olunacak mazbata üzerine şerefsadır olacak iradei seniyyei hazreti tacidariye menuttur.

21 — Şehzadegân hazaratından birinin zevcesi gerek talâk veya fesih suretiyle mufarekatından, gerek zevcinin vefatından sonra âhar bir zat ile izdivaç ederse zevcei mezkûrenin izdivaç dolayısıyle hanedanı saltanat ile hasıl olan alakası munkati olur.

Dördüncü fasıl

Hanedanı saltanatın tevellüdat ve vefeyatı

22 — Hanedanı saltanat azasının tevellüdat ve vefeyatı sadrazamın ve heyeti âyan azasından iki zatin muvacehelerinde tanzim olunacak vesaik ile tebyin ve tevsik edilir.

23 — Şehzade veya sultanlardan birinin irtihali vukuunda terekesi mucibi tahrir ise Adliye Nazırı tarafından saraylarındaki dairei mahsusaları mühür altına aldırılır. Bilâhara mührün fekki ve terekenin tahriri muamelesi makamı sadaretin iş'arı üzerine âyan ve Şûrâyı Devlet azasından ve Adliye Nezareti memurininden intihap olunacak birer zat ile meşihat müsteşarından mürekkep bir heyet muvacehesinde icra olunur.

24 — Hanedanı saltanat azasının tevellüt ve vefatına ve izdivaç ve talâkına dair tanzim edilecek vesaik meselesi rakamlı ve iptidasiyle nihayetinde adedi sahaifi mübeyyin ve meşruhatı havi ve her yaprağı sadrazam tarafından imzayı muhtevi bir deftere kayt ve tescil ve işbu defter Encümeni âlinin evrakı meyanında hıfzolunur.

25 — İşbu vesaikın birer nüshası bâiradei seniyye tarafı sadaretten Meclisi âyana gönderilir. Meclisi mezkûr bunların defterine kayt ve tescilini ve evrakı meyanında hıfzını taht-ı karara alır.

Beşinci fasıl

Vasayet

26 — Şehzadegân ile sultanların sıgardan dolayı tahtı vasayette bulunmaları iktiza eylediği takdirde umur ve muamelatı Encümeni âlice verilecek karar üzerine tarafı eşrefi padişahiden mansup vasi mârifetiyle idare olunur.

27 — Vasiler Encümeni âlinin nazaret ve murakabesi altında bulunurlar.

Altıncı fasıl

Hanedanı saltanatın terbiye ve tahsilleriyle tâyini meslekleri

28 — Osmanlı şehzadeleri an'anei kadimeye ve nizamnamei mahsus ahkâmına tevfikan hini tevellütlerinde asker olarak maiyyeti seniyye bölüğüne kaydolunur.

29 — Şehzadegânın tahsili iptidai, idadi ve âlilerine nazaret ve terbiyei ahlâkıyyelerine itina ve dikkat ve mahsusen tesis olunacak mektebi iptidaiyi idare etmek vazaifi ile mükellef olarak erbabı ilim ve fazıldan bir Ders Nazırı, Encümeni âlice tâyin olunur.

30 — Şehzadegân yedi yaşına vusullerinde Encümeni âlii hanedanca muayyen program dairesinde tahsili iptidaiye bed' ederler. Şehzadegâna ahkâmı esasiyyei diniyye ve ahlâkıyye mukaddimatı ulûm ve fünün ile Türkçe ve Arapça ve elsinei ecnebiyyeden biri esaslı surette talim ettirilir.

31 — Şehzadegânın tahsili iptidailerini temine veli veya vasileri mecbur olup Encümeni âli Ders Nazırı marifetiyle emri talimi teftiş ve her sene bir heyet vasıtasiyle imtihanlarını icra ettirir. Neticei teftişte emri tahsilin sureti matlubede cereyan etmediği tahakkuk edenlerin tahsili mektebi idadide açılacak sınıfı mahsusta ikmâl ettirilir.

32 — Tahsili iptidaiyi ikmâl eden şehzadegân Hazinei Hassai şahanece tahsis kılınacak dairei mahsusta tahsili idadiye mubaşeret ederler.

33 — İptidai programları Ders Nazırı ile makamı meşihatı islamiyye ve Maarif Nezareti beyninde bilmüzakere tayin ve Encümeni âlice tastik olunur. Muallimler, Ders Nazırının muracaatı üzerine Harbiye ve Maarif Nezaretince evsafı matlubeyi haiz zevattan intihap olunur.

34 — Sunufu iptidaiyye muallimlerine verilecek muhassasat ve âlat ve edevatı fenniyye tedariki ve saire için muktazi masarifat devletçe temin olunur.

35 — Ders nazırı şehzadegânın derecei tahsilleri ve tavru hareketleri hakkında üç ayda bir Encümeni âliye bir rapor verir ve her sene Encümence tayin olunacak heyet huzurunda imtihanları icra kılınır.

36 — Tahsili idadiyi ikmal ve şehadetname istihsal eden şehzadegân derecei istidat ve temayüllerine göre Encümeni âlinin kararı ve şerefsadır olacak iradei seniyyei hazreti tacidari üzerine ciheti bahriye veya harbiyeye tefrik olunup Harbiye veya Bahriyei şahanede leyli olarak tahsil ederler.

37 — Şehzadegânın Mektebi Harbiye veya Bahriyeye dühulünde uhdelerine Mülâzımı sanilik veya mühendislik tevcih edilerek bir alay veya sefinei harbiyeye kaydolunur ve Mektebi Harbiye veya Bahriyede ikmali tahsil eyledikten sonra iki sene müddetle mukayyet oldukları alay veya sefinede vazifei fiiliyyelerini ifâ ederler.

38 — Maddei sabıka mucibince vazifei fiiliyyelerini ikmal ettikten sonra Erkânı Harbiye Mektebi âlisinde mesleki askerilerine ait ulûm ve fünundan icabedenleri talim ile beraber mâlumatı hukukıyye siyasiyye ve iktisadiyyeye ve idarei memlekete dair tanzim olunacak program dairesinde iki sene müddetle ikmali tahsil ederler.

Maddei muvakkate –Meratibi askeriyye nizamnamesiyle şehzadegânın terfiine ait nizamname bu fasıl ahkâmı dairesinde tâdil kılınacaktır.

Yedinci fasıl

Hanedanı saltanat tahsisatı

39 — Kanunu esasi ahkâmınca şehzade ve sultanlara devletçe tahsisat itâ kılınır.

40 — Şehzade ve sultanlara sinlerine göre itası icabeden maaşatın ve salatini Osmaniye hazaratının zevcatiyle şehzadegân zevcelerine verilecek eramil maaşatının mikdarları kanunu mahsusuna tabidir.

41 — Hin-i teehhüllerinde şehzadegânın dairei mahsusları yok ise Hazinei Hassa'ca ikametleri için ayrıca bir daire tahsis ve sultanlar için Hazinei Maliye'ce hane bedeli ve başkaca cihaz tahsisatı itâ edilir. İkinci defa izdivaçlarında hane ve cihaz bedeli namiyle bir şey verilmez.

Sekizinci fasıl

Emlak ve emvali hakaniyye

42 — Hanedanı saltanatın emlak ve emvali evvela salatini izam hazaratına halefen an halef intikal etmiş olan saray ve kasrı hümayunlar ve müştemilatı bilcümle emlak ve araziden, saniyen hazinei hümayunlar ve kütüphanei hümayunlar muhteviyatiyle saraylarda bulunan tarihi ve kıymettar eşya ve evani ve sofra takımları ve tablo ve sair âsarı nefiseden, salisen sarayların ihtiyacatına ve temini ihtişamına hâdim mefruşat ve saireden, rabian sarayi hümayunlara ait bilcümle vasaiti nakliye ile Istablı âmirede bulunan hayvanat ve sair levazımat, matabihi âmire ve debboylar muhteviyatından ibarettir ki bunlara emlak ve emvali hakaniyye ıtlak olunur.

43 — Emlaki hakaniyye Hanedanı âli Osmana ait olup tasarruf ve idaresi ekberi hanedan olan zati hazreti padişahiye mahsustur. Binaenaleyh, emlak ve emvali mezkûrede tevarüs ve intikal cereyan etmez, ve bunlar beyî ve ferağ ve hiçbir veçhile taksim olunamaz. Ancak padişahanı izam hazaratının maddei ânifenin birinci ve ikinci fıkralarında muharrer emval ve emlakten maada bazı eşyayı âhâra teberrû etmeleri caizdir.

44 — Emlaki hakaniyye'den padişahanı izam hazaratı tarafından mukaddema bâsenedi hakaani şehzade ve sultanlardan

birine tefviz ve tahsis edilmiş olanların keyfiyeti tahsisleri mûteberdir ve emlaki hakaniyye'den tevarihi muhtelifede zevatı müteaddideye tahsis edilmiş ise tahsisi ahir mer'idir. Vefat vukuunda bunlar mufavvazunileyhi ahîrin evladı zükûr ve ünasına intikal eder ise de beyî ve ferağ ve muhassasünlehin gayrinde istimal olunamaz ve bila -veled vefat vukuunda Hazinei Hassai şahaneye rücû eder. Şehzade ve sultanlar hazaratı tarafından sonradan teferruğ olunarak emlaki mezkûreye ilave edilmiş mahal var ise bittefrik varislerine intikali icra kılınır ve bâdemâ emlaki hakaniyye'den hiçbiri için şehzade ve sultanlar namına senet verilemez.

45 — Padişahanı izam hazaratının calisi seriri saltanat olmazdan evvel temellük ve tasarruf etmiş oldukları emval ve emlak ve nukud, emvali hususiyyeden mâdut olup alelade varislerine intikal eder.

46 — Padişahanı izam hazaratı zamanı saltanatlarında iktisap eyledikleri emval ve emlak ve arazide keyfemâyeşâ tasarruf ederler. Binaenaleyh, bunları nev'ine göre beyî ve ferağ ve hibe ve vasiyyet edebilirler ve bunlardan şehzade ve sultanlara tefviz edilmiş olanların keyfiyyeti tefvizleri mûteber olup mufavvazunileyhler bunları beyî ve ferağ gibi envai vücuhi tasarruf ile tasarruf ve vefat vukuunda alelade vereseye intikal eder. Fıkrai ânife mucibince padişahanı izam hazaratının yedi tasarruflarından çıkmamış olan emval ve emlak ve arazi bilâhare emvâl ve emlaki hakaniyye'ye zam ve ilave olunur.

47 — Emlaki hakaniyye'den bir mahallin menafii umumiyye için devletçe istimlakine lüzum görülür veya alâhâlihi kalmasında Hazinei Hassa'ca layıkıyle istifade olunamayacağı tahakkuk ederse emlaki hakaniyye hakkındaki 29 Mart 1328 tarihli nizamname mucibince muamele olunur. Ancak, makamı hükümdariye ait saraylar ve tarihi mevaki ve mebani bu hukümden müstesnadır.

48 — Emlaki hakaniyye'nin kayıtları şahsı hukmi olan Hazinei Hassai şahane namına kanunu mahsus mucibince tashih olunur.

Dokuzuncu fasıl

Hanedanı saltanata ait deâvii hukukıyye

49 — Hanedanı saltanat azasının hukuka müteallik olarak Hazinei Hassai şahane ile aralarında veya kendi beyinlerinde veyahut üçüncü maddede musarrah hanedan mensubu ile hazinei müşarünileyha

veya azayi hanedan arasında mütehaddis ihtilafat ve münazaatın halli için evvelemirde Encümeni âlii hanedana muracaat olunur. Encümence tarafeyn bizzat veya bilvasıta istimâ olunduktan sonra tetkikatı muktaziyye icra ve sulhen tesviyei maslahata itinâ kılınır. İşin sulhen halli mümkin olmadığı halde tarafeynin ait olduğu mahkemeye muracaatta muhtar olduklarına Encümence karar verilir. Encümenin böyle bir kararına iktiran etmemiş olan deâvînin istimaından hükkâm memnudur. Hazinei Hassai şahanenin ve hanedanı saltanat azasının efrat ile beyinlerinde ve mensubinin kendi aralarında tekevvün edecek deâvî ahkâmı umumiyyeye tabidir.

50 — Hanedanı saltanat azası vekil mârifetiyle takibi dava ederler. Kendilerine yemin teveccüh eden mevadda ve şahit sıfatiyle istimâları izam olunacak memuru mahsus huzurunda istinabe tarikıyle muamele ifâ olunur, ve kendilerine müteallik muhakeme indelicap hafiyyen cereyan eder.

51 — Hanedanı saltanat azasının sayfi ve şitai ikametlerine mahsus olan mahaller ve eşyayi beytiyyeleri haciz ve füruht olunamaz. Ancak, deyn eşyayi mezkûre bedelinden neşet etmişse o kabilden olan eşya haciz ve füruht edilebileceği gibi uhdelerinde bulunan akarat ve eşhası salise nezdindeki mevduat ile tahsisatı şehriyelerinin sülüsü haczolunabilir.

Onuncu fasıl

Muamelei intibahiyye

52 — Hanedanı saltanat azasından biri işbu kararname ahkâmına mugayir veya şeref ve haysiyetini muhil bir fiil ve harekette bulunduğu takdirde Hanedan Encümeni tarafından icra olunacak tahkikat neticesinde tanzim edilecek mazbata üzerine fiili vâkıın nevi ve derecesine göre zati hazreti padişahi âtiyüzzikir muamelei intihabiyyeyi tertip ve icra buyururlar:

1 — İhtar,

2 — Tevbih,

3 — Sarayi hümayuna ve merasime ademi kabul,

4 — Muhassasatı tenzil veyahut altı ayı tecavüz etmemek üzere ikametgâhından çıkmasını men' suretiyle tâzir.

Nezdi hümayunu mülûkânede lüzum görülen ahvalde muamelei mürettebenin tadil veya affı takdiri hazreti padişahiye menuttur.

Onbirinci fasıl
Mevaddı müteferrika

53 — Zati padişahi bir hususun Hanedan Encümeni âlisinde tetkikını gerek doğrudan doğruya, gerek veliahdı saltanat veya sadrazamın arz ve takriri üzerine irade buyururlarsa Encümen tayin olunacak günde sarayi hümayunda akdi içtimâ eder.

54 — Encümeni âli şer'an ve kanunen muhtacı tâmik gördüğü hususat için erbabı vukuf ve ihtisastan hususi bir komisyon teşkiliyle ayrıca tetkikat icra ettirebilir.

55 — Hanedanı saltanat azası müntahip ve müntahap sıfatiyle intihabata iştirak edemezler ve hiçbir fırka ve cemiyeti siyasiyyeye dahil olamazlar.

56 — İşbu kararname tarihi neşrinin ferdasından muteberdir.

57 — İşbu kararnamenin icrasına heyeti vükela memurdur.

Meclisi umuminin içtimaında kanuniyeti teklif olunmak üzere işbu kararnamenin mevkıi mer'iyete vaz'ını irade eyledim.

9 Cemaziyelahir 1340 7 Şubat 1338 (1922)

(Ali Rıza Paşa Kabinesi azalarının imzaları)

D İ Z İ N

C

Ç

D

L